

UKLJUČIVANJE ROMA U HRVATSKO DRUŠTVO

identitet, socijalna distanca
i iskustvo diskriminacije

Nikola Rašić - Danijela Lucić - Branka Galić - Nenad Karajić

Impresum

Izdavač:

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske

Za izdavača:

Alen Tahiri

Godina izdanja:

2020.

Autori:

Nikola Rašić, Danijela Lucić, Branka Galić, Nenad Karajić

Lektorica:

Sanda Lucija Udier

Recenzenti:

Helena Popović i Krunoslav Nikodem

Grafičko oblikovanje, priprema za tisak i tisak:

Kerschoffset d.o.o.

Naklada:

200 primjeraka

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001066682.

ISBN: 978-953-7870-19-5

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda.

Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

Za više informacija:

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske

Mesnička 23, 10 000 Zagreb,

+ 385 [1] 4569 358,

ured@uljppnm.vlada.hr

Više informacija o EU fondovima dostupno je na www.strukturnifondovi.hr

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
Ured za ljudska prava
i prava nacionalnih manjina

Europska unija
Zajedno do fondova EU

EUROPSKI STRUKTURNI
I INVESTICIJSKI FONDOVI

UČINKOVITI
LJUDSKI
POTENCIJALI

UKLJUČIVANJE ROMA U HRVATSKO DRUŠTVO

**identitet, socijalna distanca i
iskustvo diskriminacije**

Nikola Rašić - Danijela Lucić - Branka Galić - Nenad Karajić

Zagreb, 2020.

Stavovi i mišljenja iznesena u ovoj knjizi autorska su stajališta i ne odražavaju nužno stavove institucija u kojima su autori zaposleni, kao ni stavove Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

NAPOMENA: Jezični oblici koji u ovoj knjizi imaju rodni oblik odnose se jednako na muški i ženski rod bez obzira na to koji je oblik korišten.

Sadržaj

Popis tablica	5
Popis grafikona	7
Popis kratica	10
1. UVOD: NEPOVOLJAN POLOŽAJ ROMA	14
2. CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	20
2.1. Ciljevi studije o identitetu, socijalnoj distanci i iskustvu diskriminacije	20
2.2. Izvori podataka.....	21
2.3. Metodologija studije o identitetu, socijalnoj distanci i iskustvu diskriminacije	24
2.3.1. Regionalna podjela i procjena veličine populacije.....	24
2.3.2. Obrada i analiza kvantitativnih podataka.....	25
2.3.3. Obrada i analiza kvalitativnih podataka	26
3. IDENTITET ROMA U REPUBLICI HRVATSKOJ	28
3.1. Porijeklo Roma: jezični, genetski, antropološki i sociokulturni argumenti.....	28
3.1.1. Jezik kao trag.....	30
3.1.2. Romi u Hrvatskoj – podaci i grupacije	37
3.1.3. Jezik i narječja Roma u RH	41
3.1.4. Vjeroispovijest	45
3.1.5. Norme i vrijednosti romske populacije i prepoznatljivost romske kulture.....	51
3.2. Sažetak poglavlja	67
4. SOCIJALNA DISTANCA I UKLJUČENOST U DRUŠTVENI ŽIVOT.....	72
4.1. Položaj pripadnika romske nacionalne manjine.....	72
4.1.1. Odnosi između romskoga i neromskoga stanovništva	74
4.1.2. Percepcija vlastite zajednice.....	75
4.1.3. Percepcija medijskoga prikazivanja.....	78
4.2. Politička participacija	83
4.3. Sudjelovanje u kulturno-umjetničkome i sportskome životu.....	94

4.3.1. Prostor za okupljanje članova zajednice.....	95
4.3.2. Organizirano bavljenje nekim sportom i(li) rekreacijom.....	98
4.3.3. Kulturno-umjetnička društva	104
4.3.4. Kulturno-zabavni sadržaji	107
4.4. Sažetak poglavlja.....	115
5. ISKUSTVO DISKRIMINACIJE PRIPADNIKA RNM-a	120
5.1. Teorijski okvir za proučavanje diskriminacije.....	120
5.1.1. Predrasude, stereotipi i diskriminacija – sociološka tumačenja	120
5.1.2. Pravni okvir za suzbijanje diskriminacije	123
5.2. Diskriminacija i anticiganizam u zemljama EU-a	125
5.3. Diskriminacija Roma u Hrvatskoj.....	127
5.3.1. Iskustvo diskriminacije – rezultati istraživanja.....	129
5.3.2. Percepcija diskriminacije	141
5.3.3. Komu se obratiti u slučaju diskriminacije	145
5.3.4. Iskustvo zločina iz mržnje i postupanje policije.....	147
5.4. Sažetak poglavlja.....	151
6. POLOŽAJ PRIPADNIKA RNM-a U PRAVOSUĐU.....	154
6.1. Statusna pitanja.....	154
6.2. Besplatna pravna pomoć.....	158
6.3. Osude za kaznena i prekršajna djela te za maloljetnike.....	161
6.4. Sažetak poglavlja.....	163
7. ZAKLJUČAK I PREPORUKE: UKLJUČENOST I JEDNAKOST ROMA KAO ISHOD	166

Popis tablica

Tablica 1.	Regionalna podjela i procjena veličine populacija.....	24
Tablica 2.	Regionalni prikaz udjela stanovništva prema tipu naselja	25
Tablica 3.	Regionalna zastupljenost grupacija Roma	39
Tablica 4.	Jezik Roma na lokalitetima i po regijama – romski	42
Tablica 5.	Jezik Roma na lokalitetima i po regijama – bajaški dijalekti rumunjskoga jezika.....	42
Tablica 6.	Udio stanovništva koje žive na lokalitetima gdje (ne)postoji vjerski objekt prema tipu naselja	50
Tablica 7.	Po kojem elementu romske kulture i običaja biste željeli da su Romi u Hrvatskoj najviše prepoznati? [idealna percepcija]	52
Tablica 8.	Po čemu je romska kultura i tradicija danas u Hrvatskoj najviše prepoznata među većinskim stanovništvom? [realna percepcija]	53
Tablica 9.	Važnost očuvanja obilježja romskoga života	55
Tablica 10.	Važnost očuvanja romskoga jezika prema regiji.....	56
Tablica 11.	Norme romske populacije.....	60
Tablica 12.	Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva prema tipu naselja [pozitivna percepcija]	77
Tablica 13.	Rodne razlike u učestalosti glasanja na izborima prema dobnim skupinama	85
Tablica 14.	Prostor za okupljanje članova zajednice na lokalitetima prema regiji	95
Tablica 15.	Organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom na lokalitetima prema regiji	99
Tablica 16.	Sportski i(li) rekreativni sadržaji na lokalitetima prema tipu naselja i regiji.....	102
Tablica 17.	Udaljenost lokaliteta od organiziranoga bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema regiji	103
Tablica 18.	Udaljenost lokaliteta od organiziranoga bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema tipu naselja	103
Tablica 19.	Kulturno-umjetničko društvo na lokalitetu prema regiji	105

Tablica 20. Kulturno-zabavni sadržaji na lokalitetu prema regiji.....	107
Tablica 21. Kulturno-zabavni sadržaji na lokalitetima prema tipu naselja i regiji....	112
Tablica 22. Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema regiji.....	114
Tablica 23. Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema tipu naselja	114
Tablica 24. Područja doživljene diskriminacije u posljednjih godina dana prema regiji	131
Tablica 25. Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci [pripadnici RNM-a koji su radili za novac]	134
Tablica 26. Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci pri traženju zaposlenja prema regiji	136
Tablica 27. Percepcija diskriminacije Roma u posljednje 4 godine po područjima	141
Tablica 28. Komu se treba obratiti za pomoć u slučaju doživljene diskriminacije ..	146
Tablica 29. Iskustvo zločina iz mržnje – regionalni prikaz	148
Tablica 30. Broj pripadnika RNM-a koji nemaju hrvatsko državljanstvo i(li) boravište	155
Tablica 31. Neregulirani statusi prema regiji	157
Tablica 32. Neriješeni statusi ukućana prema regiji.....	158
Tablica 33. Osude za kaznena i prekršajna djela te za maloljetnike prema regiji	161

Popis grafikona

Grafikon 1.	Jezik/narječja Roma na lokalitetima	41
Grafikon 2.	Jezik kojim se najčešće razgovara u kućanstvu.....	43
Grafikon 3.	Jezik kojim se najčešće razgovara u kućanstvu prema regiji.....	44
Grafikon 4.	Jezik kojim se najčešće razgovara u kućanstvima prema tipu naselja	45
Grafikon 5.	Vjeroispovijest većine Roma na lokalitetu prema regiji.....	47
Grafikon 6.	Udio lokaliteta i stanovništva na kojima ne postoji vjerski objekt prema regiji	49
Grafikon 7.	Idealna i realna percepcija romske kulture.....	52
Grafikon 8.	Idealna i realna percepcija triju elementa romske kulture prema tipu naselja.....	54
Grafikon 9.	Važnost očuvanja obilježja romskoga jezika prema tipu naselja.....	57
Grafikon 10.	Prihvaćenost norme visokoga obrazovanja mladih prema regiji.....	62
Grafikon 11.	Prihvaćenost norme visokoga obrazovanja mladih prema dobi.....	63
Grafikon 12.	Prihvaćenost norme razvoda braka regionalno	64
Grafikon 13.	Prihvaćenost norme razvod braka s obzirom na tip naselja	65
Grafikon 14.	Važnost pojedinih vrijednosti za pripadnike RNM-a.....	66
Grafikon 15.	Odnosi romskoga i neromskoga stanovništva na lokalitetima prema regiji	74
Grafikon 16.	Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva.....	76
Grafikon 17.	Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva prema regiji [pozitivna percepcija].....	76
Grafikon 18.	Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva prema regiji [negativna percepcija].....	78
Grafikon 19.	Percepcija medijskoga prikazivanja Roma	79
Grafikon 20.	Percepcija medijskoga prikazivanja Roma prema regiji	79
Grafikon 21.	Percepcija medijskoga prikazivanja Roma – najčešće teme.....	80
Grafikon 22.	Percepcija medijskoga prikazivanja Roma – najčešće teme prema regiji	81

Grafikon 23. Percepcija medijskoga prikazivanja Roma prema dobi – teme iz crne kronike.....	82
Grafikon 24. Politička participacija prema regiji.....	84
Grafikon 25. Politička participacija prema tipu naselja.....	86
Grafikon 26. Politička participacija – uključenost u tijela jedinica lokalne, područne i regionalne samouprave.....	87
Grafikon 27. Politička participacija – uključenost u tijela jedinica lokalne, područne i regionalne samouprave prema regiji.....	88
Grafikon 28. Politička participacija – uključenost u tijela jedinica lokalne, područne i regionalne samouprave prema spolu.....	89
Grafikon 29. Suradnja predstavnika RNM-a s lokalnim stanovništvom prema regiji.....	91
Grafikon 30. Konzultiranje predstavnika romske nacionalne manjine prema spolu.....	92
Grafikon 31. Suradnja predstavnika RNM-a s lokalnim stanovništvom – uvažavanje prijedloga.....	93
Grafikon 32. Prostor za okupljanje članova zajednice – udio stanovništva na lokalitetima prema regiji.....	96
Grafikon 33. Prostor za okupljanje članova zajednice na lokalitetima prema tipu naselja.....	97
Grafikon 34. Stanje prostora za okupljanje članova zajednice na lokalitetima.....	97
Grafikon 35. Udio stanovništva koji živi na lokalitetima gdje postoji organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom prema tipu naselja.....	100
Grafikon 36. Udio stanovništva koji živi na lokalitetima gdje postoji kulturno-umjetničko društvo prema tipu naselja.....	106
Grafikon 37. Udio stanovništva koji živi na lokalitetima gdje postoje kulturno-zabavni sadržaji prema tipu naselja.....	109
Grafikon 38. Iskustvo diskriminacije u posljednjih godinu dana prema regiji....	129
Grafikon 39. Iskustvo diskriminacije u posljednjih godinu dana prema tipu naselja.....	130
Grafikon 40. Iskustvo diskriminacije u posljednjih godinu dana prema obliku plaćenoga rada.....	130
Grafikon 41. Područje doživljene diskriminacije prema regiji – rad i zapošljavanje.....	133

Grafikon 42.	Iskustvo diskriminacije na radnom mjestu u posljednjih 12 mjeseci prema regiji	135
Grafikon 43.	Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci pri traženju zaposlenja.....	136
Grafikon 44.	Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci pri traženju zaposlenja prema spolu	138
Grafikon 45.	Područje doživljene diskriminacije prema regiji – socijalna skrb	138
Grafikon 46.	Područja doživljene diskriminacije – obrazovanje.....	139
Grafikon 47.	Percepcija diskriminacije u posljednje četiri godine prema regiji – rad i radni uvjeti.....	142
Grafikon 48.	Percepcija diskriminacije u posljednje četiri godine prema regiji – socijalna sigurnost, uključujući i područje socijalne skrbi, mirovinskoga i zdravstvenoga osiguranja te osiguranja za slučaj nezaposlenosti	143
Grafikon 49.	Iskustvo zločina iz mržnje prema spolu.....	149
Grafikon 50.	Percepcija pojavnosti zločina iz mržnje u posljednje četiri godine	149
Grafikon 51.	Osobno iskustvo postupanja policije – prema regiji	150
Grafikon 52.	Traženje besplatne pravne pomoći prema regiji	159
Grafikon 53.	Ostvareno pravo na besplatnu pravnu pomoć prema regiji.....	160

Popis kratica

AP NSUR	Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma
BPP	besplatna pravna pomoć
CMS	Centar za mirovne studije
ECRI	European Commission against Racism and Intolerance [Europska komisija protiv rasizma i netolerancije]
ESLJP	Europski sud za ljudska prava
EU	Europska unija
EU MIDIS	European Union Minorities and Discrimination Survey [Istraživanje Europske unije o manjinama i diskriminaciji]
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights [Agencija Europske unije za temeljna prava]
JLP[R]S	jedinice lokalne i područne [regionalne] samouprave
KNF	ključna neromska figura
KUD	kulturno umjetničko društvo
MUP	Ministarstvo unutarnjih poslova
NPR	Nacionalni program za Rome
NSUR	Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine
NVO	nevladine organizacije
PP	Pučka pravobraniteljica
RH	Republika Hrvatska
RNM	romska nacionalna manjina
UEU	Ugovor o Europskoj uniji
UFEU	Ugovor o funkcioniranju Europske unije

- ULJPPNM** Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina
Vlade Republike Hrvatske
- UNDP** United Nations Development Programme
[Program Ujedinjenih naroda za razvoj]
- UNESCO** United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
[Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu]
- VPNM** vijeća i predstavnici nacionalnih manjina

1

Uvod: nepovoljan položaj Roma

1. Uvod: nepovoljan položaj Roma¹

Živiš u naselju u kojem ti ne daju vodu i struju... prljav si i spavaš na madracu koji upija vlagu s poda... ne daju ti u školu jer smrdiš... prigovaraju ti da ne poznaješ jezik ljudi koji te nikada nisu pustili blizu sebe... čak i ako si otporan na udarce i uvrede te završiš školu, krug nije prekinut... ne daju ti nikakav posao, glad te tjera da prosiš i kradeš... a onda ti se zalome djeca, koja opet nemaju vodu ni struju... u školu ih ne puštaju jer... I tako u krug.

[Nebojša Lujanović, Oblak boje kože, 2015.]

Iako generalizacije nikada nisu posve točne jer zanemaruju razlike između pojedinaca koje su u pravilu veće od onih kad ih pojednostavljeno želimo opisati kao pripadnike određene skupine ljudi, citat književnoga ulomka sa zaglavlja stranice zasigurno u mnogima od nas budi općeprihvaćenu sliku sumorne stvarnosti karakteristične za socijalno i ekonomski izopćene osobe koje su bez posla i žive u dubokome siromaštvu. Pored toga stvarnost im je poput začaranoga kruga: iz njega se ne izlazi, u njemu se ciklički smjenjuju generacije. Ako im se i ukaže prilika da prevladaju društvenu marginalizaciju, ponovno su obilježeni, samo ovoga puta i od onih s kojima su živjeli u siromaštvu. A poput drugih ljudi kojima su okruženi samo su htjeli živjeti kao i svi oni tako da ne budu neprestano odvojeni od ostaloga stanovništva. Ovakva slika života gotovo predodređenoga za relativno siromaštvo vrlo je često romska stvarnost i svakodnevica². Dotiče je se književnost kojom smo prigodno započeli ovaj uvod, a potvrđuje je se u nizu međunarodnih i nacionalnih strateških i programskih dokumenata te znanstvenih istraživanja koja potanko izvještavaju o ukorijenjenosti nejednakosti i siromaštva kao uvjeta života romske nacionalne manjine³.

1 Temeljem odluke Hrvatskog sabora o proglašenju promjene Ustava Republike Hrvatske iz 2010. godine (NN 76/10) u Glavi I. Izvorišne osnove u stavku 2. navodi se: "Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika nacionalnih manjina: Srba, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Nijemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina, Bošnjaka, Slovenaca, Crnogoraca, Makedonaca, Rusa, Bugara, Poljaka, Roma, Rumunja, Turaka, Vlaha, Albanaca i drugih, koji su njezini državljani, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN-a i zemalja slobodnoga svijeta."

2 Složenost romskoga položaja nije specifičnost samo hrvatskoga društva, već su Romi "u usporedbi s drugim skupinama stanovništva, u ranjivijem položaju u svim srednjoeuropskim državama" [UNDP 2006: 49].

3 To su: *Nacionalni program za Rome [2003. – 2012.]*, *Akcijski planovi Desetljeća za uključivanje Roma [2005. – 2015.]*, *Okvir EU-a za nacionalne strategije integracije Roma do 2020. [2011.]*, *NSUR – Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje 2013. – 2020. [2012.]*, *AP NSUR – Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje 2013. – 2015. [2013.]*, *Evaluacija NSUR-a [2015.]*, *Živjeti jednakost – projekt Nacionalne platforme za Rome [2016. – 2017.]*, *Operativni program za nacionalne manjine za razdoblje 2017. – 2020. [2017.]*, *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka [2018.]*.

S obzirom na to kako žive, Romi se često opisuju kao potklasa⁴, odnosno kao društveno izolirana i marginalizirana skupina koja ima slabe izgleda da iziđe iz začarano kruga siromaštva i socijalne isključenosti [Šućur 2000]. Prema svojevrsnoj "isključenosti" iz sustava ekonomske i socijalne stratifikacije romske se zajednice može povezati i s kulturom siromaštva. Osnovna je ideja da siromašni razvijaju vlastit vrijednosni sustav i kulturu siromaštva koju karakteriziraju niska očekivanja i različiti oblici društveno neprihvatljivoga ponašanja. Nakon što je formirana, kultura siromaštva prenosi se s roditelja na djecu te tako postaje prihvaćen vrijednosni obrazac siromašnih zajednica [UNDP 2006].

Kako se ne može reći da su svi Romi tek pasivni zatočenici takva procesa, kao ni da za otežan ulazak u svijet oko sebe nisu sami posve odgovorni, valja ukazati na još neke povijesno, strukturno i društveno proizvedene nejednakosti. Tu je poglavito riječ o duboku otisku diskriminacije povezane s rasizmom i ideologijom rasne superiornosti koji su u velikoj mjeri utjecali na stereotipe i predrasude o Romima nekad i danas. Povijesno gledano širom Europe Židovi i Romi bili su dvije izrazito diskriminirane manjine upravo na temelju njihove pretpostavljene etničke [nacionalne] inferiornosti. Obje su skupine doživjele progone i masovna istrebljenja tijekom Drugoga svjetskog rata, a patile su i pod gotovo svim ostalim režimima prije i nakon njega. Međutim, dok se antisemitizam danas osuđuje na svim razinama društva i politike, anticiganizam se uglavnom ne prepoznaje niti se priznaje kao društveno uvjetovana pojava i način [su]djelovanja u stvaranju i širenju duboko ukorijenjenih predrasuda i distance spram romskih zajednica. Stoga ga se u pravilu i ne osuđuje.

Romofobija ili anticiganizam⁵ jest složena društvena pojava koja se iskazuje na različite načine: kroz govor mržnje, nasilje, izrabljivanje i diskriminaciju. Jedna od definicija promatra anticiganizam kao osobitu vrstu rasizma, ideologiju rasne superiornosti te oblik dehumanizacije i institucionalnoga rasizma koji pothranjuje povijesna diskriminacija i borba za održavanje odnosa moći koji većinskim skupinama daje prednost. Utemeljuje ga se, s jedne strane, na izmišljenim strahovima, negativnim stereotipima i mitovima, a s druge strane na poricanju ili brisanju dugačke povijesti diskriminacije Roma iz javne svijesti [Nicolae 2006]. Stoga nije neobično svjedočiti kako će i oni koji nikada nisu imali osobni susret s Romima svejedno moći potanko opisati kako žive, kako izgledaju i kako se ponašaju jer se koriste najočiti-jim stereotipima i predrasadama većinske društvene skupine.

4 U pojmu potklase usko su povezani koncepti siromaštva, urbane segregacije i etničke [rasne] diskriminacije. S obzirom na svoj ekonomski status, Romi su ne samo marginalizirani nego i "isključeni" iz sustava socijalne stratifikacije [Šućur 2000: 219].

5 Kako se izraz *Ciganin* smatra pogrdnim nazivom za pripadnike romske nacionalne manjine, neki znanstvenici radije rabe izraze poput romofobije ili antiromizma. Unatoč tomu spomenuti se izrazi ne razlikuju po svojem sadržaju, već po svojoj uporabi i konotativnome značenju.

Nepovoljan položaj Roma u velikoj je mjeri rezultat njihova nepoznavanja kod ostaloga stanovništva. Nedovoljno poznavanje njihove kulture, tradicije, jezika i umjetnosti često je uvjetovalo i uvjetuje nepovjerenje, odbojnost, različite vrste diskriminatornoga odnosa i stradanja, ponajprije kao rezultat negativnoga stereotipiziranja, a ne kao odraz romske nepoćudnosti, tradicionalnoga načina života ili mentaliteta [Hrvatić 2004]. Još jedna važna karakteristika romske zajednice, a često i drugih manjinskih skupina, jest njihova prostorna izolacija i segregacija od većinskoga stanovništva. Od dolaska na hrvatske prostore Romi su se uglavnom nastanjivali na perifernim dijelovima naselja, što je djelomično posljedica ekonomske depriviranosti, a djelomično zakonskih odredaba⁶. Takav način života dovodi do vrlo slaba ili gotovo nikakva kontakta romskoga stanovništva s članovima većinske skupine [Šućur 2000].

Nadalje, neki od pokazatelja društvenih nedaća i karakteristične isključenosti Roma iz mnogih institucija širega društva nalaze se i u teorijama utemeljenima na društvenome razvoju i ljudskim pravima. Zbog svoje teorijske i iskustvene važnosti ovdje ističemo koncepte zasnovane na diskriminaciji, socijalnome isključivanju, segregaciji, stereotipizaciji, predrasudama i nesnošljivosti. S obzirom na to da se prema Romima najčešće izražavaju negativni stavovi i predrasude, romsku je populaciju u usporedbi s ostatkom stanovništva moguće konceptualno i empirijski opisati u kategorijama ekstremnoga oblika odstupanja i višestruke prikraćenosti u gotovo svim životnim područjima.

Komparativno lošiji položaj Roma opažen je u nizu studija koje su propitivale romsku svakodnevicu. Stoga je Vlada Republike Hrvatske u studenome 2012. godine donijela *Nacionalnu strategiju za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020.* [dalje: NSUR]⁷. Ova *Strategija* najavila je kao svoju temeljnu zadaću poboljšanje položaja romske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj [RH] smanjivanjem jaza u odnosu na ostalo stanovništvo i njegovim potpunim uključivanjem u sve društvene segmente. Kako bi se taj cilj ostvario, NSUR je uključio sljedeća četiri posebna cilja: [1] izgraditi i razviti ljudski kapital romske zajednice podizanjem razine obrazovanja te poticanjem na cjeloživotno učenje; [2] poboljšati ekonomski status Roma omogućavanjem pristupa tržištu rada, povećanjem mogućnosti zapošljavanja i samozapošljavanja te poticanjem jednakih mogućnosti u zapošljavanju; [3] poboljšati zdravstveni i socijalni status pripadnika romske zajednice osiguravanjem pristupa kvalitetnoj zdravstvenoj i socijalnoj skrbi te poboljšanjem uvjeta stanovanja; [4]

6 Određene primjere takvih zakonskih odredbi i inicijativa za "rješavanje romskog pitanja" vidjeti u: Vojak, D. [2005, 2009 i 2012].

7 Prvi nacionalni dokument koji se posebno bavi romskom nacionalnom manjinom je *Nacionalni program za Rome* iz 2003. godine. Dvije godine poslije ključna međunarodna inicijativa koju je usvojilo osam zemalja srednje i jugoistočne Europe, uključujući Hrvatsku, a koju su pokrenuli Svjetska banka i Institut Otvoreno društvo, bila je usvajanje *Desetljeća za uključivanje Roma 2005. – 2015.* godine. Tada je izrađen i nacionalni *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005. – 2015.* čije je donošenje i izvještavanje o provedbi koordinirao ULJPPNM.

poboljšati društveni položaj Roma stvaranjem pretpostavki za ostvarivanje temeljnih ljudskih i manjinskih prava, uklanjanjem svih oblika diskriminacije te poticanjem aktivnoga sudjelovanja u društvu i procesima odlučivanja.

U sveukupnoj razradi NSUR-a uzet je u obzir i *Okvir Europske unije za nacionalne strategije integracije Roma do 2020. godine* te *Nacionalni program za Rome* (NPR) iz 2003. godine na koji se NSUR nadograđuje. S ciljem definiranja načina provedbe NSUR-a izrađen je *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2015. godine* [dalje: AP NSUR]⁸, koji je usvojen u travnju 2013. godine, i AP NSUR za razdoblje od 2019. do 2020. godine. U skladu s time 2015. godine provedena je evaluacija čiji je sveukupni cilj bio: "ocijeniti u kojoj su mjeri *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* (NSUR) i *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma* [AP NSUR] za razdoblje od 2013. do 2015. godine pridonijeli uključivanju romske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj i/ili u kojoj bi mjeri mogli pridonijeti tom uključivanju u budućnosti" (Friedman i Horvat 2015: 7).

Nalazi evaluacije pokazali su, između ostaloga, da "unatoč pozornosti koja se u NSUR-u i AP NSUR-u posvećuje pitanjima praćenja i evaluacije, ne postoji sveobuhvatan sustav prikupljanja podataka o provedbi planiranih mjera i ostvarivanju strateških ciljeva" (Friedman i Horvat 2015: 13). Autori su utvrdili da, od ukupno 111 pokazatelja koji su definirani u AP NSUR-u, samo 11 njih ima polazne vrijednosti. Tako je zbog nedostatka polaznih vrijednosti onemogućeno zaključivanje kako o eventualno postignutome napretku, tako i o konačnome učinku provedenih mjera NSUR-a.

Zasigurno najvažniji problem u ostvarenju spomenutoga cilja – (ne)mogućnost praćenja učinkovitosti mjera – većim je dijelom prevladan provedbom empirijskoga istraživanja temeljem kojega je u 2018. godini izrađena sveobuhvatna studija *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka* (Kunac, Klasnić i Lalić 2018) koja je omogućila utvrđivanje polaznoga stanja. Pritom je utvrđen golem jaz između romske manjine i ostatka populacije u svakome od identificiranih ključnih područja: [1] obrazovanje; [2] zapošljavanje i uključivanje u gospodarski život; [3] zdravstvena zaštita; [4] socijalna skrb; [5] prostorno uređenje, stanovanje i zaštita okoliša; [6] uključivanje u društveni i kulturni život; [7] statusna rješenja, suzbijanje diskriminacije i pomoć u ostvarivanju prava te [8] institucionalni okvir i međusektorna suradnja za uključivanje Roma.

Iako je i prije istraživanja bilo jasno kako romska manjina zaostaje za ostatkom hrvatske populacije u svakome od segmenata kojima se bavi NSUR, nakon polazne studije postojeći je jaz empirijski izmjeran. Time je postalo evidentno na kojim elementima treba poraditi, međutim nije do kraja jasno kako smanjiti postojeći raskorak, odnosno koja bi sredstva u tome bila najučinkovitija.

⁸ Kratica AP NSUR koristi se za sve akcijske planove neovisno o kojemu se razdoblju radi.

Stoga je na inicijativu Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske (ULJPPNM) osmišljen nastavak projekta i izrada nekoliko znanstveno utemeljenih publikacija⁹ koje bi nadogradile dosadašnje spoznaje i na novim analitičkim uvidima u postojeće podatke omogućile konceptualizaciju mjera koje bi učinkovito pridonijele smanjenju jaza između romske manjine i ostatka hrvatske populacije. U poglavljima koja slijede predstavljeni su ciljevi i metodologija istraživanja, zatim nalazi istraživanja u četiri poglavlja: Identitet Roma u Republici Hrvatskoj, Socijalna distanca i uključenost u društveni život, Iskustvo diskriminacije pripadnika RNM-a te Položaj pripadnika RNM-a u pravosuđu. Iza svakoga poglavlja nalazi se njegov sažetak, a na kraju publikacije zaključak je s prijedlozima konkretnih javno političkih (engl. *policy*) preporuka za uključivanje pripadnika RNM-a u hrvatsko društvo.

⁹ Riječ je o projektu ULJPPNM-a *Ispunjavanje preduvjeta za učinkovitu provedbu politika usmjerenih na nacionalne manjine – FAZA I* u okviru kojega je tijekom 2019. i 2020. godine Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu za ULJPPNM izradio pet međusektorskih i znanstveno utemeljenih publikacija.

2

Ciljevi i metodologija istraživanja

2. Ciljevi i metodologija istraživanja

2.1. Ciljevi studije o identitetu, socijalnoj distanci i iskustvu diskriminacije

Svrha je ove studije proširiti činjeničnu podlogu potrebnu za pripremu novoga nacionalnog dokumenta za integraciju pripadnika romske nacionalne manjine u hrvatsko društvo, a koja se odnosi na pitanje romskoga identiteta, socijalne distance naspram pripadnika RNM-a te diskriminacije. Glavni je cilj studije identifikacija i utvrđivanje osnovnih sastavnica romskoga identiteta s naglaskom na jezik i vjeroispovijest. Također su prikazana obilježja romske kulture i običaja, kao i norme i vrijednosti koje Romi u Hrvatskoj njeguju te koje smatraju prihvatljivima i bitnima. Osim navedenoga prikazana je i idealna i realna percepcija prepoznatljivosti romske kulture. Studija obuhvaća i pitanja koja opisuju odnose i kvalitetu odnosa romskoga i neromskoga stanovništva, međuodnos romske zajednice, ali i percepciju romskoga viđenja vlastite zajednice u očima većinskoga naroda. Studija daje odgovore o aktivnostima pripadnika RNM-a, odnosno njihovu sudjelovanju u društvenome životu te infrastrukturnome i institucionalnome okviru koji je važan za uključivanje romske zajednice u društveni život. Prikazana je i razina participacije Roma u radu različitih kulturnih, sportskih i drugih udruga, političke aktivnosti, odnosno sudjelovanja u izbornim procesima, kao i sudjelovanja u radu različitih tijela na lokalnoj razini kojima je cilj utjecati na položaj Roma u društvu. Studija daje i prikaz romskoga viđenja medijskoga prikazivanja zajednice. Dio prikazanih rezultata u studiji odnosi se na pitanja o socijalnoj distanci, a posljednje poglavlje tematizira različite aspekte diskriminacije pripadnika RNM-a. Stoga smo u ovoj studiji nastojali pružiti odgovore na niže navedena istraživačka pitanja.

- Koje su ključne odrednice romskoga identiteta?
- Koliko su pojedine odrednice važne pripadnicima RNM-a i postoji li povezanost važnosti odrednica identiteta i pojedinih sociodemografskih karakteristika?
- Koje norme i vrijednosti Romi smatraju najvažnijima i postoji li povezanost sa sociodemografskim karakteristikama?
- Kakvi su odnosi romskoga i neromskoga stanovništva te kakvo je viđenje percepcije vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva?

- Kakva su kretanja romskoga stanovništva u posljednje četiri godine, odnosno postoji li horizontalna socijalna mobilnost?
- Kolika je razina političke participacije Roma u Hrvatskoj i postoje li razlike u razini političke participacije s obzirom na sociodemografske karakteristike?
- Koliko Romi sudjeluju u društvenome životu i je li razina aktivnosti povezana s nekim sociodemografskim obilježjima?
- Kakve su infrastrukturne pretpostavke za sudjelovanje u društvenome životu i jesu li regionalne razlike i(li) tipovi naselja u kojima Romi žive važni prediktori za sudjelovanje u društvenome životu?
- Koliko često pripadnici RNM-a doživljavaju diskriminaciju, u kojem području se ona najčešće događa i jesu li neka sociodemografska obilježja važni prediktori diskriminacije?
- Kako pripadnici RNM-a percipiraju diskriminaciju u odnosu na vlastitu skupinu?
- Kako su riješena statusna pitanja pripadnika RNM-a, odnosno postoje li osobe koje nemaju reguliran status i koliko su dugo u takvome statusu?

Interpretacije nalaza uključuju komparativni pristup te prikazuju regionalne razlike među pripadnicima RNM-a u Hrvatskoj, razlike između pripadnika RNM-a i većinskoga stanovništva te, gdje je to moguće, komparativni prikaz podataka o Romima u Hrvatskoj s podacima o Romima iz drugih zemalja EU-a.

2.2. Izvori podataka

Podaci prikazani u ovoj knjizi prikupljeni su u sklopu projekta *Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma* koji su za Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina kao korisnika tijekom 2017. i 2018. godine provodile tvrtka Ecorys Hrvatska d.o.o. i udruga Centar za mirovne studije. U okviru toga projekta tijekom 2017. godine provedeno je sveobuhvatno empirijsko istraživanje čiji je cilj bio definirati polazne vrijednosti za mjerenje učinaka NSUR-a za razdoblje od 2013. do 2020. godine i AP NSUR-a na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, kao i definirati potrebe romskih zajednica te prepreke za uključivanje romske nacionalne manjine na lokalnoj/regionalnoj i nacionalnoj razini. Dio rezultata toga istraživanja koji se odnosio na ključne bazne podatke publiciran je u knjizi *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka* [Kunac, Klasnić i Lalić 2018].

S obzirom na važnost stvaranja i proširenja činjenične podloge za razvoj djelotvornoga strateškog okvira za uključivanje pripadnika RNM-a u hrvatsko društvo te

usmjerenoga razmatranja stanja romskoga identiteta, socijalne distance naspram pripadnika RNM-a te diskriminacije romskoga stanovništva, u ovoj knjizi prezentirani su rezultati novih analiza podataka prikupljenih 2017. godine, a koji se odnose na navedenu tematiku.

Metode prikupljanja podataka

Navedeno empirijsko istraživanje iz 2017. godine provedeno je primjenom tzv. mješovite metodologije, a sastojalo se od triju glavnih istraživačkih dionica: 1) mapiranja romskih zajednica u RH; 2) intervjua i fokusnih grupa s predstavnicima romske nacionalne manjine, ključnim osobama u romskim zajednicama te predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava te 3) anketiranja romskoga stanovništva na reprezentativnome uzorku romskih kućanstava. U ovoj publikaciji analizirani su relevantni podaci o identitetu, socijalnoj distanci i diskriminaciji iz svih triju istraživačkih dionica. Detaljan opis metodologije istraživanja i svake istraživačke dionice publiciran je u Kunac, Klasnić i Lalić [2018], a ovdje slijedi kratak opis provedbe pojedinih dionica, ključan za razumijevanje podataka prezentiranih u ovoj knjizi.

1) Mapiranje romskih zajednica

Mapiranje romskih zajednica provedeno je s primarnim ciljem utvrđivanja romske populacije kao preduvjeta za kvantitativno uzorkovanje romske populacije, ali i radi prikupljanja podataka o specifičnostima pojedinih lokaliteta na kojima obitavaju pripadnici RNM-a. Mapiranje romskih zajednica provedeno je tijekom svibnja i lipnja 2017. godine primjenom metoda strukturiranih intervjua i promatranja na ukupno 134 lokaliteta u 15 županija RH. Informanti [osobe koje su davale informacije o lokalitetima] su bili pripadnici RNM-a, odnosno osobe koje žive na tim lokalitetima i o kojima su dobro informirani, pa su zato odabrani kako bi educiranim mapistima pružali potrebne informacije prema pitanjima u predlošcima za opis stanovništva i opis zajednice. Po lokalitetu su bila predviđena tri strukturirana intervjua, tj. razgovor s tri informanta, od kojih je barem jedna osoba trebala biti ženskoga spola. Ukupno je proveden 371 strukturirani intervju [sa 196 muškaraca i 175 žena] pa je po lokalitetu u prosjeku bilo 2,8 informanata.

2) Kvalitativna metodologija – metode intervjua i fokus-grupa

Druga istraživačka dionica odnosila se na primjenu kvalitativne metodologije. Provođeni su polustrukturirani ekspertni intervjui s predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava [njih ukupno 141] te polustrukturirani dubinski intervjui s predstavnicima romske nacionalne manjine i ključnim osobama u romskim zajednicama [njih ukupno 67]. Provedeno je također i sedam fokus-grupa

s predstavnicima relevantnih institucija na županijskoj razini [ukupno su sudjelovale 73 osobe]. U intervjuima i fokus-grupama bila su postavljena pitanja o obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj skrbi, djeci, prostoru, stanovanju i zaštiti okoliša, društvenome i kulturnome životu, statusu i pravima, institucionalnome okruženju te potrebama i prioritetima za promjene.

3) Kvantitativna metodologija – metoda ankete

Treća i ključna istraživačka cjelina odnosila se na kvantitativno istraživanje metodom ankete [tehnikom licem u lice] s pripadnicima RNM-a u 12 županija Republike Hrvatske. Anketiranje je provedeno tijekom listopada i studenoga 2017. godine na ukupno 109 lokaliteta na kojima žive pripadnici RNM-a. Obuhvaćeno je 1550 romskih kućanstava čime su prikupljeni podaci o 4758 članova tih kućanstava. Time su prikupljeni podaci o 38% od svih u mapiranju evidentiranih romskih kućanstava te o 21% Roma od ukupnoga procijenjenog broja romskoga stanovništva u tim županijama¹⁰.

U anketnome upitniku postavljena su pitanja o infrastrukturnim, okolišnim i stambenim uvjetima života u romskim naseljima, različitim ekonomskim i socijalnim obilježjima romskih kućanstava, potom o različitim sociodemografskim, socioekonomskim i sociokulturnim karakteristikama svih članova kućanstva, o osobnoj situaciji u zapošljavanju, obrazovanju, zdravstvu i stanovanju, zatim o integraciji, diskriminaciji, osviještenosti o pravima i pitanjima građanstva te pitanja o osobnim iskustvima i stavovima vezana uz različita područja nacionalne strategije za uključivanje Roma. Zbog izrazito velika broja tema i pitanja koje je anketnim istraživanjem trebalo obuhvatiti korištene su dvije inačice anketnoga upitnika [tzv. A i B inačica], stoga nisu sva pitanja postavljena svim ispitanicima. Posljedica su toga, u tehničkom smislu, različite veličine poduzoraka kod različitih pitanja.

Uzorak romskoga stanovništva u anketnome istraživanju konstruiran je prema podacima o populaciji istraživanja prikupljenim mapiranjem romskih zajednica i smatra se reprezentativnim prema dobi i spolu za pripadnike romske nacionalne manjine u 12 županija RH za lokalitete u kojima živi barem 30 pripadnika RNM-a.

10 Detaljne informacije o uzorkovanju i provedbi istraživanja mogu se pronaći u Kunac, Klasnić i Lalić [2018].

2.3. Metodologija studije o identitetu, socijalnoj distanci i iskustvu diskriminacije

2.3.1. Regionalna podjela i procjena veličine populacije

U svrhu statističkih obrada i analiza čiji su rezultati prezentirani u sljedećim poglavljima, podaci su s razine županija¹¹ grupirani u šest regija, uz uvažavanje njihove geografske bliskosti i određenih sociodemografskih specifičnosti. S obzirom na to da je u ovoj publikaciji riječ o udjelima pripadnika romske nacionalne manjine u pojedinim regijama, u Tablici 1. prikazane su procjene ukupnoga broja pripadnika RNM-a u pojedinim regijama, a prema podacima prikupljenima mapiranjem romskih zajednica¹².

TABLICA 1. Regionalna podjela i procjena veličine populacija

Regija	Županije	Broj lokaliteta u kojima je provedeno mapiranje i anketno istraživanje	Broj romskih kućanstava u kojima je provedeno anketno istraživanje	Procjena veličine populacije, tj. broja pripadnika RNM-a iz mapiranja
Međimurje	Međimurska	14	566	6368
Sjeverna Hrvatska	Koprivničko-križevačka i Varaždinska	17	156	2460
Zagreb i okolica	Grad Zagreb i Zagrebačka	17	214	3539
Središnja Hrvatska	Bjelovarsko-bilogorska i Sisačko-moslavačka	21	194	3655
Slavonija	Osječko-baranjska, Brodsko-posavska i Vukovarsko-srijemska	25	296	4142
Istra i Primorje	Primorsko-goranska i Istarska	15	124	2322

S obzirom na to da je tip naselja jedna od važnih varijabli za komparaciju, ali i interpretaciju rezultata ove studije, u produžetku je iznesen i regionalni prikaz udjela stanovništva prema tipu naselja u kojima žive pripadnici RNM-a. U istraživanju su naselja grupirana u četiri tipa, od čega su tri tipa koncentriranih naselja, odnosno

11 Županije od istraživačkoga interesa određene su primjenom kombinacije eksterne i (ekspertne) interne identifikacije lokaliteta na kojima živi minimalno 30 Roma. Detaljnije v. Kunac, Klasnić i Lalić (2018: 53–55). Takvim pristupom nije identificiran niti jedan lokalitet na kojemu živi minimalno 30 Roma u bilo kojoj županiji iz regije Dalmacija.

12 Valja naglasiti kako je riječ o zbroju srednjih vrijednosti procjena pojedinih informanata na svakome lokalitetu.

ona gdje žive samo Romi [1. naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji, 2. naselje na rubu grada ili sela i 3. naselje unutar grada ili sela] i jedno disperzirano gdje Romi žive zajedno s većinskim stanovništvom [4. Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu].

TABLICA 2. Regionalni prikaz udjela stanovništva prema tipu naselja

Regija	Tip naselja			
	Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu
Međimurje	95,2%	0,0%	1,2%	3,6%
Sjeverna Hrvatska	45,6%	26,4%	1,3%	26,7%
Zagreb i okolica	0,0%	5,5%	1,6%	92,9%
Središnja Hrvatska	15,1%	25,1%	12,0%	47,8%
Slavonija	3,5%	58,4%	16,0%	22,1%
Istra i Primorje	14,0%	5,7%	49,9%	30,4%
UKUPNO	45,7%	16,5%	9,1%	28,7%

2.3.2. Obrada i analiza kvantitativnih podataka

Za potrebe provedbe ove studije podaci iz mapiranja i anketnoga istraživanja objedinjeni su u zajedničku bazu, što je omogućilo istovremenu analizu triju tipova obilježja nužnih za dobivanje sveobuhvatne slike stanja romske populacije u pojedinim područjima:

- obilježja lokaliteta (naselja) u kojima žive pripadnici RNM-a
- obilježja romskih kućanstava
- obilježja pripadnika RNM-a (osobne karakteristike, iskustva i stavovi).

Podaci u četiri središnja poglavlja (Identitet Roma u Republici Hrvatskoj, Socijalna distanca i uključenost u društveni život, Iskustvo diskriminacije pripadnika RNM-a te Položaj pripadnika RNM-a u pravosuđu) analizirani su na nekoliko razina uz korištenje podataka prikupljenih na razini pojedinaca i kućanstava (iz anketnoga upitnika) te podataka prikupljenih mapiranjem. U navedenim poglavljima varijable su u najvećoj mjeri analizirane na razini regija (prema gore izloženoj podjeli na šest regija) te su provedeni odgovarajući statistički testovi radi provjere postojanja statistički značajnih razlika s obzirom na regiju. Za nominalne varijable korišten je Pearsonov hi-kvadrat test kontingencijske tablice uz koji je, kao standardizirana mjera asocijacije [jačine povezanosti], navođen Cramerov V. Za kvantitativne varijable i testiranje regionalnih razlika korišteni

su parametrijski [ANOVA – analiza varijance] ili neparametrijski testovi [Kruskal Wallisov test]. Za varijable koje su ključne za pojedinu tematiku analizirani su prediktorski sklopovi uz uvažavanje sadržaja i teorijskoga koncepta. S tom je svrhom korištena multivarijatna analiza, odnosno binarna logistička regresija. U nekim slučajevima zavisne varijable modificirane su na način da budu prikladne za pojedine obrade. Tako su neke kategorije rekodirane i spajane s ciljem dobivanja manjega broja kategorija, ali se pritom vodilo računa o smislu i primjerenosti takvih rekodiranja za interpretaciju podataka. Razina statističke značajnosti svih statističkih testova određena je na $p < 0,05$ [tj. 5% rizika pri zaključivanju s uzorka na populaciju] te su dobiveni statistički pokazatelji prikazivani samo kod testova koji su rezultirali odbacivanjem nulte hipoteze, odnosno koji su ukazali na postojanje statistički značajnoga efekta. Obrada podataka rađena je u statističkome paketu IBM SPSS Statistics 25.

2.3.3. Obrada i analiza kvalitativnih podataka

Kvalitativni podaci prikupljeni 2017. godine provedbom polustrukturiranih intervjuja s predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava te s predstavnicima romske nacionalne manjine i ključnim osobama u romskim zajednicama, kao i fokus-grupama s predstavnicima relevantnih institucija na županijskoj razini, u ovoj studiji korišteni su primjenom metode tematske analize. Riječ je o općoj kvalitativnoj metodi koja nema specifičnu epistemološku osnovu, a koju neki nazivaju i "temeljnou metodou kvalitativne analize" [Braun i Clarke 2006: 4]. Njezina je osnovna prednost fleksibilnost.

Kako navode Braun i Clarke [2006: 6], riječ je o metodi za identificiranje, analizu i izvještavanje o uzorcima [temama] unutar prikupljenih podataka kojom se minimalno organizira i detaljno opisuje skup podataka. Tematska analiza podrazumijeva kategorizaciju podataka u određeni broj tema ili deskriptivnih kategorija koje mogu biti identificirane na dva načina – induktivno [engl. *bottom up*] ili teorijski tj. deduktivno [engl. *top-down*]. S obzirom na strukturu same studije, odnosno tematiku koju obuhvaća, tematska je analiza ovdje korištena na specifičan način. Naime, podaci koji su prikupljeni istraživanjem nisu generirali teme predmetne studije, nego je upravo zadanost tematike odredila selekciju kvalitativnoga materijala. Tako kvalitativni elementi u studiji predstavljaju selekciju reprezentativnih stavova i mišljenja pripadnika romske nacionalne manjine i ključnih neromskih aktera¹³. Neravnomjerna zastupljenost kvalitativnoga materijala u pojedinim poglavljima proizlazi iz činjenice da sva problemska pitanja kojima se bavi ova studija nisu bila uključena u kvalitativni dio istraživanja. Materijali su selektirani po tematskim ključevima [kodovima] iz cjelokupnoga kvalitativnog materijala koji je obrađen u računalnom programu MAXQDA 2018.

¹³ Kako su pri samoj provedbi kvalitativnoga istraživanja korištene kratice KNF [ključna neromska figura] i RNM [romske nacionalne manjine], navedene kratice koriste se i u dijelovima kvalitativnoga materijala [citativima iz intervjuja] koji je dobiven od predstavnika relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava i predstavnika romske nacionalne manjine.

3.

Identitet Roma u Republici Hrvatskoj

3. Identitet Roma u Republici Hrvatskoj

3.1. Porijeklo Roma: jezični, genetski, antropološki i sociokulturni argumenti

Neizostavan dio većine tekstova o Romima predstavljaju navodi o indijskom porijeklu Roma. Tu raspolažemo s više vrsta dokaza. Osim lingvističkih – koji su bili prvi i sasvim točni – danas imamo i nalaze genetskih istraživanja, koji su otklonili i najmanju sumnju da je pradomovina Roma Indija¹⁴. Uostalom ne treba ići sve do genetskih zapisa¹⁵ da bi se to otkrilo: Romi izgledaju kao Indijci [Uhlík 1956b; Cech i Heinschink 2001a, 2001b]. U vremenu od 14. do 18. stoljeća još se nije znalo kako izgledaju stanovnici Indije ili Egipta, pa je porijeklo Roma bilo zagonetka – čak i samim Romima. Danas je to banalna očitost.

S početka se držalo da su Romi izbjeglice iz Egipta, pa su ih tako i nazivali na raznim jezicima:¹⁶ u Engleza Gypsy, kod Dubrovčanina Mikše Pelegrinovića Jeđupi. U ličkih se Roma-Šijaka očuvalo ime Gopti¹⁷. Imena Roma često nas ostavljaju bez

14 Jedna od najboljih knjiga o tome napisana je upravo na hrvatskom jeziku [Martinović Klarić 2009]. U njoj se nalazi i dobar popis sve važnije literature o toj temi, ne samo genetičarske, nego i lingvističke i sociološko-antropološke, u kojoj se autorica izvrsno snalazi. To je ujedno i mali udžbenik romologije.

15 Romskim biološkim naslijeđem naročito su se bavili nacistički rasni biolozi kojima su Romi predstavljali nezgodan izazov. Bizarno je da su nacisti morali uvidjeti da su prezreni "Cigani" zapravo jedini istinski Arijići među Europljanima, a uz to i govore nedvojbeno [indo]arijskim jezikom. To Romima, kao što znamo, nije puno pomoglo. Naprotiv, bili su jedna od najvećih žrtava holokausta, što se često zanemaruje. I u Hrvatskoj su bili temeljito istrijebljeni tijekom ustaškoga režima temeljem arijske rasne teorije, odnosno mjerama "rasne higijene."

16 Grčki Kypiti /Κύπτιοι ili Jifti/ Γύφτοι/, turski Kiptî, hrvatski Jeđupi, Gopti, albanski Magjupë, makedonski Gjupci, Edjupi (Гѹпци, Еђупи), engleski Gypsies, španjolski Gitanos, francuski Gitan itd., a iz egipatske teorije su onda nastali i nazivi kao Farauni, Firauni i slično, očito učene izvedenice pisaca, a ne narodni nazivi. Više o romskoj onomastici u tri publikacije Rade Uhlíka [1955, 1956a i 1957]. Literatura o romskim etnonimima je jako obimna.

17 Neki autori, npr. Rušidovski [2011] ime Gopti, Gjupci i slična "egipatska imena" povezuju s imenom indijske dinastije i carstva Gupta, no ono je postojalo od 3. do 5. st. u istočnom dijelu Indije, dok je prva indijska prapostojbina Roma bila više na zapadu a druga na sjeverozapadu, i to dosta kasnije nakon propasti guptske vlasti. Bit će da se radi samo o glasovnoj podudarnosti ovoga inače [pretežno] bengalskoga imena s grčkim imenom Egipta. Svakako nije jasno zašto se Rome smatralo Egipćanima, a ne znamo kako su se sami Romi tada Europljanima predstavljali ni kako su to ovi shvatili i sebi preveli. Moglo je doći i do zabune i zamjene nekog indijskoga naziva i imena Egipta. Rušidovski također postulira različit izvor za makedonske etnonime Gjupci [Cigani, Romi] i Egjupi [Egipćani, pseudoromska odnosno neromska etnička skupina], po kojoj se onda jedno odnosi na Egipat, a drugo na indijske Gupte. To je teško braniti: radi se očito o dvije slavenske realizacije iste grčke riječi.

odgovora ili navode na krivi trag, u ovom slučaju egipatski, iako stari Romi vjerojatno nikada nisu boravili u Egiptu¹⁸.

Prvo ime pod kojim se Romi pojavljuju je Cigani. Spominju se u gruzijskim i bizantskim izvorima iz polovine 11. stoljeća kao Athingani (Ἀθίγγανοι) – "nedodirljivi"¹⁹. Prema drugom tumačenju, preko hebrejskoga, i ime Cigan značilo bi "Egipćanin"²⁰. Nije jasno kako se dogodilo da se egipatsko ime primjeni na Rome pri ulasku u Bizant, kao što je nejasno i mnogo drugoga u najranijoj povijesti Roma. Pisani izvori više su nego oskudni. Nije čak ni sigurno da se uvijek radi upravo o Romima kad se govori o Egipćanima i Athinganima²¹. Pojam nedodirljivosti kao da ukazuje na Indiju i njezin kastinski sustav u kojemu su pariye na samom dnu društvene ljestvice, ali može se raditi o internom pravilu neke sekte.²² U Indiji hranu odbijaju brahmini od nižih kasti, dok ove pak uglavnom jedu sve i od svih.

O Indiji, svakako, nije bilo ni riječi. Treba također imati na umu da tada nije postojao koncept Indije kako je danas znamo. Znanje zemljopisa bilo je skromno, ne samo u Roma nego i u Europljana. Ime Indija izvedeno je iz grčkoga imena za rijeku Ind (Ἰνδός), a Herodot ga je preuzeo iz perzijskoga Hinduš, što se odnosilo na prostor južnoga toka Inda, tj. današnji Sindh u Pakistanu. Ime Indija u samoj se Indiji nije rabilo, a u Europi je bilo poznato samo učenima. Romi ionako ne dolaze iz pokrajine Sindh, nego iz središnje hindusthanske nizine, gdje se ovaj geografski naziv sigurno nije koristio. Ukratko: Romima je bilo teško objasniti otkuda su došli, a Europljanima je još teže shvatiti jer nisu imali referentni okvir u koji bi to smjestili. Egipat je svakako bio blizak i jasan pojam, a znalo se da su ljudi tamo tamnije puti.

18 Danas je odbačena pretpostavka da su španjolski Gitani – a i to je ime izvedeno od egipatskoga – na iberski poluotok došli preko sjeverne Afrike, dakle i Egipta, odvojivši se od glavnoga toka romske seobe negdje u prednoj Aziji. Time se onda ne bi moglo objasniti primjenu imena Egipćani na ostatak Europe, osim time da je žarište egzodusa bilo u Egiptu ili kasnije u Španjolskoj. Put prema zapadu je dakle svakako vodio preko Balkana, i to vrijedi za sve Rome Europe.

19 To se izgleda prvotno odnosilo na gnostičku sektu Monarkijaca (ili Melkesedita) iz Frigije, pa nije jasno kako se to onda prenijelo na Rome. Ova se sekta u 9. st. proširila po Armeniji i po Balkanu. O njezinim se pripadnicima zabilježilo da ne dodiruju druge ljude ta da ne žele primiti hranu iz ruke, nego im se mora ostaviti na tlu. I to podsjeća na neka pravila ishrane kod Hinduista, gdje brahmini ne mogu primiti vodu ili hranu izravno iz ruku nižih kasta, jer bi se tako onečistili. U Srednjoj Aziji nalazimo indijsku romoliku skupinu Parya [Sanskrtski: Pārya [पार्य] "nedodirljivi"]. O kastama v. Crooke [1973].

20 Matras [2012: 1] navodi da se na ivritu - suvremenom hebrejskom u Izraelu – Romi/Cigani zovu tso'ananim u vezi s biblijskim hebrejskim tso'an "Egipat" i biblijsko-hebrejskim glagolom tsa'an "lutati, skitati se", što je preuzeo i jidiš [njemački govor istočnoevropskih Židova]. To bi eventualno mogao biti i izvor grčkoga naziva Athingan, od kojega je vjerojatno nastalo ime Cigan, pa zatim i Zigeuner i slično. Onda bi i to značilo "Egipćanin" a ostalo bi bio grčki prijevod i njegove adaptacije u drugim jezicima: Gopti, Jeđupi, Gypsy itd. To bi značilo da je ime u grčki onda bilo posredovano preko hebrejskoga jezika, kojega su onda znali i mnogi grčki teolozi.

21 Tcherenkov i Laederich [2004] raspravljaju ove navode in extenso.

22 Indoarijske romolike jezične zajednice u Tadžikistanu i okolnim zemljama istraživao je ruski lingvist i etnograf Oranskij [1977]. O Ciganima Srednje Azije opširno u: Günther [2008, 2016] te Marushiakova i Popov [2016].

3.1.1. Jezik kao trag

Prve i odlučne dokaze o indijskom porijeklu Roma ponudili su istraživači romskoga jezika²³. Utvrdilo se da je romski²⁴ jasno indijski, odnosno indoarijski²⁵ jezik, kao što je sanskrit i iz njega nastali hindski/urdski, radžastanski, gudžeratski, pandžapski, sindhski, bengalski, marathski, sinhalski, kašmirski i drugi suvremeni novoindoarijski jezici. Brojna obilježja romskoga ukazuju na izrazitu bliskost s hindsko-urdskim kompleksom. U Indiji imamo zahvalnu situaciju da nam je [kao i kod romanskih jezika u Europi] poznat prajezik iz koga su se razvili današnji jezici – a to je staroindijski odnosno sanskrit – te da imamo veći broj pisanih jezika iz prelaznoga srednjoindijskoga perioda [prakrti, tj. govorni jezici]²⁶, koji nam pomažu da vremenski i prostorno odredimo romski u njegovom indijskom periodu i donekle rekonstruiramo protoromski, tj. indijski prajezik iz kojeg se romski razvio²⁷. Staroindijski period završava oko 2. st. n. e. kad se iz sanskrta počinju razvijati razni govorni jezici srednjoindijskoga perioda, iz kojih će od 9. st. n. e. nastajati suvremeni novoindoarijski jezici, kao što je i sam današnji romski. Protoromski je nastao u središnjem dijelu indijske ravnice kao srednjoindijski jezik – a to je međufaza razvoja između sanskrta [staroindijski] i današnjih novoindoarijskih jezika, koji su svi indoevropski, kao i većina jezika Europe²⁸, pa onda i slavenski hrvatski.

23 O povijesti romske lingvistike: Jauk Pinhak [1987] i Rašić [2010] te, s podosta lingvističke i indološke argumentacije: Ježić i Katavić [2016] i novije sinteze Matras [2002], Matras i Tenser [ur.] [2020] te Willems [1995, 1997] i Ruch [1986].

24 Ime jezika na romskom je: romaní ili rromaní, odnosno romané ili rromané, te s krajnjim s ili h [zavisno od dijalekta] – romanés / romanéh; rromanés / rromanéh. Romaní je pridjev i skraćeno od pune sintagme romaní čhib "romski jezik". Rromané/s,h/ prilog "romski, na romski način, po romski". Imenica čhib ovako [s aspiratom] glasi u gurbetskom narječju, a u kalderaškom i lovarskom nema aspiracije pa se dobija "šib", a u nekim arlijskikim govorima i "čib" ili "čip", "šip" i slično. Ovdje taj jezik zovemo jednostavno romski ili ponekad romaní. Samo je i jedino ovaj indoarijski jezik "romski". Bajaši npr. govore rumunjski i nema smisla njihov jezik zvati romskim.

25 Indoiranske jezike Indije nazivamo indoarijskima, da bismo ih razlikovali od drugih jezika Indije koji su također indijski ali neindoevropski: dravidski [na jugu], austroazijski tj. munda [istok i sredina] i tibetoburmanski [sjever, ispod Himalaje]. Ti su jezici sasvim drugačijega gramatičkoga ustroja.

26 O razvoju srednjoindijskih jezika Bubeník [1996], o novoindijskim jezicima Masica [1991] i Comrie [2003] te, s dosta primjera i tekstova, nezaobilazni Grierson [1906], danas ponešto zastarjelo ali i dalje nezamjenjivo djelo.

27 Sanskrit je u Indiju unesen iz srednje Azije negdje oko 15. st. pr. n. e. u osvajačkim nastupima Arijsaca, naroda svijetle puti i indoevropskoga jezika, u zemlje koje su tada bile nastanjene nešto tamnijim govornicima dravidskih i austroazijskih [poglavito porodice munda] jezika, koji se i danas govore u južnoj i istočnoj Indiji. I riječ "rom" [skr. đomba-, đoma] vjerojatno je u sanskrit ušla iz nekog mundskog jezika ["bubanj"].

28 Svi su europski jezici istoga indoevropskoga korijena, osim nekih na rubovima kontinenta: baskijski [jedini živi predindoevropski jezik stare Europe] te turkijski [turski, tatarski, gagauski, juručki] i ugrofinski jezici kao što su mađarski, finski, estonski i saamski [laponski]. Diljem Rusije ima dosta uralskih-ugrofskih, turkijskih i kavkaskih jezika, što su sve posebne neindoevropske skupine, a ujedno su i sasvim drugačijega tipa gramatičkoga ustroja. Neki su od ovih jezika – poglavito estonski, finski, baskijski, turski, tatarski i mađarski – ostvarili velik utjecaj na romske govore u svom okružju, a ponekad je došlo i do nastanka mješovitih pararomskih jezika [baskijsko-romski Erromintxela, estonsko-romski Liause ili finsko-romski Kaale].

U tom su središnjem području sjeverne Indije Proto-Romi ostali do otprilike 6. ili 7. st. n. e. U kasnijoj razvojnoj fazi romski pokazuje glasovne i gramatičke razvoje koji svjedoče o jakom utjecaju dardskih jezika, koji se govore u podbrđu Himalaja i na sjeverozapadu potkontinenta, od sjevera Pandžaba i Kašmira sve do istočnoga Afganistana. Tu će se protoromski razviti kao tipično novoindoarijski jezik koji sad pokazuje dvojake osobine: i one starije središnjindijske i novije dardske, što odgovara podjeli na rani i kasni protoromski²⁹. Takav će novoindoarijski jezik Romi donijeti u Europu i on će kasnije biti glavnim naputkom za određivanje porijekla Roma. Novoindoarijski period razvoja indoarijskih jezika nastupa oko 800. do 1000. g. n. e. pa je to svakako terminus ante quem non, razdoblje prije kojega se teško može govoriti o početku romskog odlaska iz Indije. To nije moglo biti ni puno kasnije jer Rome već 1054. godine nalazimo na istočnim granicama Bizanta. Da je odlazak bio raniji, romski ne bi pokazivao obilježja karakteristična za novoindoarijski period.

Iz Indije prema Zapadu

Često se kao povod migraciji Roma navode gaznavidska osvajanja koja su započela 971. godine. Prije 1054. godine nema pisanih vrela o Romima, osim ako tu ne računamo navode o Lurima u Perziji [Firdousi 1957], koji se – ako su uopće povijesni – vjerojatno ne odnose na današnje europske Rome već neku drugu indijsku migraciju prema Zapadu, a njih je bilo više. Tako na Bliskom istoku³⁰ nalazimo Romima srodnu skupinu Doma, kovača i glazbenika koji govore domari, također jezik indoarijske skupine, ali drugačiji od romskoga [Matras 2012]. Na Kavkazu, u Armeniji, Gruziji i Turskoj, živi romolika skupina Loma [Lomavren, Armenci ih nazivaju Poša], koji su romski jezik već izgubili mada je njihov armenski etnolekt sačuvao brojne indoarijske riječi slične onima koje nalazimo u romskom i domarskom. I ovaj jezik nije isti kao romski. U Afganistanu, Tadžikistanu i susjednim srednjoazijskim zemljama nalazimo i druge romolike grupe³¹, no sve su to različite indijske migracije sličnih socijalnih skupina [nekad čak i istoga imena!] prema Zapadu. Mada sličnoga porijekla, Europski su Romi i njihov jezik jedinstveni među njima: jezik, put kojim prolaze i vrijeme egzodusa su različiti.

Kasta i džat kao primarna zajednica – Đomi, Dumi, Domari, Lomavreni i Romi

Lako je uočiti da su imena Rom, Dom i Lom, glasovno podudarna, a i ona su dio indijske baštine. Izvode se od sanskrtskoga đomba-, đoma- ‘član kaste glazbenika’ [hindski: đom[b], đomṛā], što izgleda nije indoarijska riječ nego potječe iz nekog jezika mundske skupine, a značila bi vjerojatno ”bubanj“. Istom etimonu pripadaju

29 O terminima protoromski i ranoromski v. Matras 2002. i još preciznije u Beníšek [2020: 18].

30 Izrael, Jordan, Sirija, Irak i Libanon te Turska i Azerbejdžan. Nekad ih je bilo i Egiptu i Sudanu [Halebi].

31 Parja, Afgoni, Mughat, Mazang, Lyuli, Jughli, Tavoktarosh, Agha, Kavol, Chistoni, Balyuj i dr.

i Ȧumāki, glazbenici i kovači u sjevernom Pakistanu, a govore jezikom iz središnje Indije, kakav se inače ne govori u dolini Hunza u Pakistanu, i Baltistanu gdje Ȧumāki žive okruženi dardskim jezicima [šina] i izolatom burušaskim, koji je nesrodan s dugim jezicima svijeta [Lorimer 1939].

U indijskom društvu postoji nekoliko tisuća podrazdjela [skr. jat, džat] unutar četiri osnovne kaste³². Svaka od kasta ima svoje unutarnje propise, prava, dužnosti i običaje te pravila odnošenja prema drugim kastama i njihovim podrazdjelima. Džati, kaste i podkaste³³ u praksi određuju društvenu podjelu rada, odnosno zanimanje svojih pripadnika. Društvene skupine su onda bazično određene mjestom u hijerarhiji zanimanja i društvenoga statusa. I u europskih Roma može se uočiti silna privrženost pojedinim zanimanjima, tako da se brojne romske skupine formiraju oko određenog zanata, naročito kod inače konzervativnijih vlaških Roma. To se odražava u imenima romskih subetničkih skupina [kovači, koritari, kotlari, košaričari i sl.]³⁴. Ovdje je bitan odnos jezične i društvene zajednice u Indiji. S obzirom na dominantan značaj kasti i džata, jezik je relativno nebitno obilježje socijalnog identiteta u Indiji. Pripadnici iste kaste ili džata mogu postojati posvuda po Indiji i govoriti sasvim različitim jezicima. Kaste su društvena institucija koja objedinjuje Indiju, a jezici su ono što ju dijeli. Osim Ȧoma, u Indiji ima još mnoštvo nomadskih zajednica kastinskoga tipa, koje se danas, slijedeći englesku neromsku tradiciju, naziva Gypsies: Cigani. Abraham Grierson [1922] skupio je uzorke jezika dvadesetak indijskih i pakistanskih nomada uslužnih zanimanja, da bi ustanovio da nema podudarnosti s jezikom europskih Roma,³⁵ ali često ima socio-ekonomskih i statusnih sličnosti.

Prema Europi – Iransko-armenska međupostaja i ulazak u Bizant

Nakon indijske faze u romskom jeziku ima još nekoliko ukaznica rane romske povijesti. Svi romski dijalekti u Europi – od Turske, Rumunjske i Rusije pa sve do Španjolske, Walesa ili Skandinavije – sadrže osamdesetak iranskih riječi³⁶, a onda i pregršt armenskih i nešto manje riječi iz drugih jezika Kavkaza [gruzijski, osetski] te ranih posuđenica iz bizantskoga grčkoga.

Gruzijско žitije svetoga Jurja od Atosa [1009–1065], navodi događaj iz godine 1054.

32 To su: brahmani [svećenički stalež, vladari], kšatrije [vojnici i upravljački sloj], vajiše [zemljodjelci i trgovci] te, na kraju, šudre [građani i radnici], a na samom dnu su razne skupine nedodirljivih, parije, koji su toliko prezreni, da su zapravo izvan kastinskoga sustava, to jest čine petu skupinu.

33 O etničkim skupinama i kastama u Indiji popularan je uvod Crooke [1973], a literatura je inače nepregledna.

34 "Plemena" kako kažu neromi [Uhlík 1955, 1956a i 1957] ili "nacija" i "vica" / rumunjski vița] kod vlaških Roma.

35 Naravno, osim općeindijskih obilježja svojstvenih svim tim jezicima.

36 Hancock [1995] detaljno raspravlja iranske posuđenice u romskom, domarskom i lomavrenskom sa zaključkom da se radi o raznim migracijama i različitim indoarijskim jezičnim podlogama. Temeljitiije, opširnije v. Boretzky [2012].

godine u kome se spominju magi zvani Athingani. Sveti se Juraj suprotstavio ovim vraćima koji su očarali i samoga cara Konstantina IX. Moguće je to prvi spomen Cigana i susreta njihove kulture s europskom i kršćanskom. Kako god bilo – a radi se o izrazito zakučastom pitanju oko kojega ne postoji slaganje kod istraživača³⁷ – od tada imamo sve više vijesti o neobičnim skupinama stranaca, koje bi izgleda mogli biti prvi Romi u Europi. Bizantski je život u to doba bio sav u znaku vjerskih pitanja, odnosa između pravovjerja i krivovjerja [ortodoksije i hereze]: sve se interpretiralo u tim okvirima. I Romi su protumačeni kao egipatski otpadnici od vjere – tj. kršćanski Kopti prevjereni u Islam – koji žive svoju pokoru bezdomnog skitanja zbog toga grijeha. U svakom slučaju radilo se o diskursu koji je mogao naići na razumijevanje i podršku crkve te pomoći prihvaćanju pridošlica među pobožnim Bizantincima. To možda objašnjava i egipatski etnonim.

Grčka kao nova postojbina i druga jezična domovina

Od 11. st. nadalje Romi se spominju u Grčkoj pod raznim nazivima, od kojih se najčešće javlja Kypti (Κυπτοι) – a to je isto ime kao i za Kopte dakle: Egipćani – od čega će se kasnije razviti razne inačice koje se mogu svesti na ime Egipta, doneseno i u Dubrovnik i među [danas već nestale] ličke Gopte. Kontakti s Grcima bit će presudni za nastanak egzonomima Egipćani i Cigani, kako Rome drugi nazivaju. Boravak u grčkoj sredini bio je toliko dalekosežan za dalji razvoj romskoga jezika da se grčke riječi i atematski obrasci susreću u svim romskim narječjima u Europi, sve do Španjolske, Škotske ili Finske³⁸. U grčkoj etapi romski se jezik navikava na suživot s drugim jezicima što će mu kasnije postati druga narav. Poslije toga svi su odrasli Romi uvijek i svuda dvojezični.

Period koji slijedi nakon ovoga zovemo ranoromski, a odnosi se na stanje jezika od kraja boravka u Grčkoj oko sredine 14. stoljeća, kad počinje rasijanje u svim europskim smjerovima. Sve drugo što će kasnije doći bit će samo nadgradnja na ranoromske temelje³⁹. Romski je još uvijek po mnogo čemu bazično novoindoarijski jezik, no kasnije će razviti i neke crte tipične za jezike balkanskog jezičnog saveza,⁴⁰ tako da bismo romski jezik možda najpribližnije mogli odrediti kao [djelomice] balkaniziran novoindoarijski jezik. Te su balkanske značajke skromnije u zapadnim i središnjim dijalektima Europe, a u onima koji su ostali na Balkanu one su znatne

37 Tcherenkov i Laederich [2004] daju detaljan pregled, kao i mrežne stranice sveučilišta u Grazu, važnom centru romologije [uz Manchester, Prag i Nitru]. Dostupno na: <http://rombase.uni-graz.at/cgi-bin/art.cgi?src=data/hist/origin/byzanz.en.xml>. (Pristupljeno 11. veljače 2020.)

38 Rome, istina, susrećemo ranije i u sjevernoj Africi, ali u Maroku su stigli ili iz Španjolske [a tamo s Balkana] ili iz drugih dijelova Otomanske Carevine, a u Egiptu i Sudanu se radilo i o izbojku sirijskih Domara [Halebi].

39 O terminima proromski i ranoromski Matras [2002] i Beníšek [2020: 18].

40 Balkanski jezični savez [njem. *Sprachbund*] termin je iz arealne i tipološke lingvistike, a odnosi se na pojavu da genetski raznorodni jezici [albanski, grčki, rumunjski i slavenski] pokazuju velike sličnosti u gramatičkim obrascima.

i variraju zavisno od neposredne jezične okoline ili prethodnog žarišta migracije⁴¹. Balkanizmi se razlikuju prema narječjima i govorima, a vlaški su govori dobili i jedan tipično rumunjski balkanski sloj. Romski se pridružio balkanskom "Sprachbundu", kao rubni član, jednako kao i sefardski španjolski [ladino] i balkanski turski dijalekti. Ti procesi u balkanskom romskom prostoru još traju, i u vlaškim i nevlaškim govorima, odvijajući se pred našim očima.

Iz Grčke na Balkan: dalje od Turaka, ali i dalje s Turcima

S Turcima će na Balkan početi stizati nove masa Roma, Turcima priraslih i muslimanskih. Od tada će vjerska dvojnost postati trajnim svojstvom romskog naroda u tim krajevima. U Hrvatskoj se Romi prvi put spominju u Dubrovniku 1362. godine u jednom pravnom sporu kao obrtnici Egipćani i građani Dubrovnika, ali s hrvatskim imenima, pa će biti da su tamo stigli i znatno ranije, čak i prije grčkih nevolja s Turcima. U Zagrebu se spominju, opet kao Egipćani, 1373. godine. Tu, naravno, ne možemo biti sigurni da se radi doista o Romima, ali se također ne možemo domisliti koji bi to onda drugi Egipćani bili. Veza s Turcima očitovat će se kasnije jer će ih u zapadnoj Europi tako i nazivati, pa i imenima Tatara, Saracena ili pak samo poganima [heidens]. U Skandinaviji je i danas uobičajeno da se Rome naziva Tatarima. No ime Egipćani već se skoro posvuda uobičajilo, a na istoku i sjeveru Europe i ime Cigani.

Na Balkanu: među Južnim Slavenima i Rumunjima [Vlasima]

Sa slavenskoga juga odvojit će se dvije struje Roma: jedna će skrenuti u vlaške zemlje, gdje će Romi pasti u dugovjekovno ropstvo⁴², a time će ući i u intenzivne interakcije s rumunjskim jezikom, iz čega će kasnije nastati takozvana vlaška narječja romskoga jezika [kalderaški, lovarski, gurbetski-džambaski, lejaški, čerharski]. Sva su ostala narječja onda nevlaška, a ona dijele brojna zajednička strukturalna obilježja iz ranoromskoga perioda u Grčkoj.

Nakon ukidanja ropstva sredinom 19. st. iz vlaških su zemalja⁴³ krenule masovne seobe u svim smjerovima, tako da su vlaški Romi danas prošireni po čitavoj Europi, odakle su dospjeli i u prekomorske zemlje. Mnogi su i ranije nastojali izbjeći sužanjstvo bježeći u susjedne zemlje, tako da vlaških Roma danas ima u svim dijelovima Rusije i bivše sovjetske države, ali i u Slovačkoj, Češkoj i južnoj Poljskoj, Austriji, Mađarskoj te najviše po Balkanu, a suvremene migracije dovele su ih u sve zapadnoeuropske zemlje, pa su to možda najbrojniji Romi staroga kontinenta. Najčešće se radi o Kalderašima, konzervativnoj romskoj skupini koja je sačuvala dosta starih

41 O odnosima romštine s jezicima balkanskog saveza v. Uhlik [1973, 1968] i Friedman [2000].

42 O ropstvu i uopće o povijesti Roma u Rumunjskoj, v. Achim [2004].

43 To je današnja Rumunjska s Moldavijom, a bez nekad mađarskih zemalja Transilvanije i Banata i nekad turske [a poslije bugarske] Dobrudže.

običaja koji sežu sve do indijskih korijena. Sjeverna grana Kalderaša su Lovari, čiji se govor malo razlikuje od kalderaškoga, iako je mikrogrupna kultura drugačija, okrenuta Mađarima, obilježena trgovinom konjima i slobodnim kretanjem, a Uhlík ih navodi i kao bezočne tate od kojih zaziru bosanski Romi. Među vlaškim Romima razvit će se klanske i kvazi-plemenske podjele po zanimanjima: Kalderaši [kotlari], Lovari i Džamabazi [trgovci konjima], Aurari [zlatari], Ursari [mečkari, medvjedari], Khanjari [kokošari], Lavutari [glazbenici] i brojne druge. Bajaši, koji govore samo rumunjski, i po imenu su bivši rudari [od čega i etnonim Ludari], imaju opet svoje podrazrede prema osnovnoj djelatnosti, a to je najčešće izrada drvenih predmeta za kućanstvo [koritari, žličari/lingurari itd.].

U Bosni i Crnoj Gori – odakle stiže većina govornika vlaškoromskih narječja u Zagrebu i većim gradovima Hrvatske – svi su Romi Gurbeti⁴⁴ i govornici zapadno-grurbetskoga narječja koje se brojnim posebnostima odvaja od svih drugih vlaških govora. Makedonski Džambazi i kosovski Gurbeti u Zagrebu i Rijeci [u manjoj mjeri i drugdje po većim hrvatskim gradovima], govore južnogurbetskim govorima srodnima s onima na sjeveru Srbije i zapadne Vojvodine, koji se ponegdje približuju lovarskim i kalderaškima. Hrvatski Lovari iz okolice Bjelovara su im jezično blizu ali skoro svime ostalim ne mnogo, a isto vrijedi i za Khanjare i Lejaše. Ovi su Romi pretežito katolici [ili rjeđe pravoslavni], a svi ostali su muslimani. Muslimanski Arlije iz Makedonije, Kosova i južne Srbije jedini su govornici nevlaških govora u Hrvatskoj [uz ponekog govornika bugurdžijskoga],⁴⁵ no oni su često i najobrazovaniji sloj među Romima te uživaju visok ugled i prednjače u mnogim kulturnim aktivnostima, ne samo u Hrvatskoj.

Gubitak i zamjena romskog jezika. Pararomski jezici.

Tijekom seoba Romi će dolaziti u kontakte s raznim jezicima i postajati dvojezični i višejezični. Romi obično govore sve jezike koji im trebaju i vjerojatno su najveći europski poliglotti. To će neizbježno utjecati i na romski jezik koji će se početi dijeliti na brojne dijalekte. Na to je utjecao tijekom vremena i odvojenost romskih skupina, ali najviše dvojezičnost s okolnim jezicima i obilno posuđivanje riječi i tvorbenih struktura. To će ponegdje dovesti i do gubljenja jezika i razvoja nekih pararomskih idioma,⁴⁶ a to su mješoviti jezici s gramatikom većinskoga jezika i [djelomično] romskim rječnikom.

Negdje se proces zamjene odvio skroz do kraja, tako da je došlo do potpune zamjene romskoga drugim jezicima, skoro bez ikakvih tragova ranijega jezika. U Mađarskoj danas većina Roma govori samo mađarski. Za nas je najzanimljiviji slučaj

44 O etnonimu Gurbet izvrstan je i nezaobilazan rad napisao Lapov [2009].

45 U susjednoj Sloveniji se pak pretežno rabe upravo razni nevlaški govori: doljenski-goptski, sintski, prekmurski i kasnije doseljeni arlijski [i možda bugurdžijski]. Između tih skupina teško je međusobno sporazumijevanje. I u Sloveniji ima nešto vlaških Roma i Bajaša.

46 O pararomskim jezicima v. Bakker i Courthiade [1991].

zamjene s rumunjskim jezikom, jer njime govore hrvatski Romi Bajaši. Taj je proces započeo dosta rano u vlaškim zemljama gdje su Romi živjeli u bliskom kontaktu s Rumunjima [Vlasima, Moldavcima], pogotovo kod takozvanih "kućnih Roma", zapravo kućnih robova. Po ukinuću ropstva i ovi su se rumunofoni Romi raselili po okolnim zemljama, a bježali su i ranije. Tako, osim u Rumunjskoj i Moldaviji, Bajaše i druge rumunofone Rome nalazimo u Rusiji i drugim bivšim sovjetskim zemljama, u Turskoj, Bugarskoj, Grčkoj, Srbiji [zanimljivo: ne u Makedoniji, Albaniji i Kosovu!], Hrvatskoj, Mađarskoj, Bosni, Slovačkoj, Sloveniji i još ponegdje, a kao migranata ima ih po cijeloj Europi.

Hrvatski Bajaši dobrim dijelom žive u krajevima koji su nekada bili u sastavu mađarske države [Međimurje i Baranja] – što ih je spasilo od masovnog uništenja koje je pogodilo ostatak Roma u Hrvatskoj tijekom vlasti NDH – te u Slavoniji i zapadnije u sjevernoj Hrvatskoj. U Hrvatsku su stigli šireći se iz Mađarske, a u manjem broju i iz Srbije. U Mađarskoj su Bajaši [Beások] dobro organizirani, a kulturni im je centar u Pečuhu. Pojavili su se i rječnici i gramatike njihova jezika, skromna književnost i izdavaštvo, te naročito školski priručnici⁴⁷.

Kvaziromske i pseudoromske skupine – "Cigani" koji nisu Romi

Većina društvenih mjera već svojim naslovom najavljuje da se odnosi na Rome, Egipćane i Aškalije, pri čemu se ove potonje dvije grupe vidi kao Rome⁴⁸. Rijetko se polazi od želja i samopoimanja Egipćana i Aškalija, koji se izjašnjavaju kao neromi. Ako se neka etnička skupina ne osjeća Romima, nema im smisla taj identitet imputirati kao sastavni dio jedne neromske ideologije zasnovane na nepoznavanju relevantnih činjenica. Radi se o sociološki nadasve zanimljivu procesu zamjene etničkoga identiteta i formiranja novih etničkih zajednica, a ujedno je to i pokazatelj potrebe da se pobjegne od ciganskoga usuda i stigme koju on sa sobom nosi. Socijalna interakcija između Roma i tih dviju skupina je prisutna jer im je zajednička osobina nezavidna socijalna marginalnost, tako da u Hrvatskoj ima i mješovitih romsko-aškalijjskih brakova u mjestima gdje žive u zajedno. Egipćani imaju jasno izgrađeno vlastito samopoimanje kao neromi, a u Hrvatskoj ih inače nema ili ih je vrlo malo.

47 I u Hrvatskoj se nastoji provesti nešto na tom tragu. Jedan od trenutno najvrjednijih hrvatskih romanista, Petar Radosavljević, doktorirao je tezom o rumunjskim govorima Bajaša. V. Radosavljević [2007, 2009, 2010 i 2013].

48 Zemon [1996, 2013], Marushiakova i sur. [2001] te dijelom Marushiakova i Popov [2007]. Od njemačkih autora Egipćanima i autorima bavi se C. Lichnofsky [2013]. Zemon je plodan autor o toj temi, i sam Egipćanin iz Struge.

3.1.2. Romi u Hrvatskoj – podaci i grupacije

Način života i društvena situacija romskih zajednica razlikuju se od zemlje do zemlje, od pokrajine do pokrajine, od naselja do naselja, pa otuda i silna raznolikost između romskih skupina. Ta je raznolikost često velika i unutar jedne zemlje ili regije. U Hrvatskoj je, kao i drugdje u Europi, na djelu proces jezične asimilacije, pri čemu se napušta jezik romske zajednice (romaní ili bajaški), a preuzima se jezik okoline kao glavni ili jedini jezik obitelji i domaćinstva. Često još stariji članovi obitelji znaju romski, rumunjski, albanski, makedonski ili koji drugi jezik, ali mlađi naraštaji koriste samo hrvatski, a ima i sredina, skupina i obitelji gdje je taj proces već odavno dovršen. Još je prisutna etnička svijest o pripadanju romskom narodu, ali jezik je već zamijenjen. Ti su Romi sada samo etnička, a sigurno (često i samo) socijalna skupina unutar hrvatskoga društva. Slični se procesi odvijaju i u drugim zemljama gdje žive Romi, a u nekima su i sasvim završeni (Španjolska, Portugal, skandinavske zemlje i sl.), no s doseljenjem Roma s europskoga istoka negdje pak nanovo počinju.

Kategorija kod koje nema nikakvih dvojbi o etničkom i jezičnom identitetu su Romi koji njeguju svoju etničku samosvijest i govore jezikom koji je nesumnjivo romski, to jest onaj jezik donesen iz Indije u Europu prije nekih tisuću godina. I drugi su Romi, kao što smo vidjeli, prema raznim kriterijima – neromskima i unutargrupnim romskima – nesumnjivo pripadnici romskoga naroda i baštinici romske kulture u njenim raznim vidovima, bez obzira koje (sub)etničko ime koriste i kojim jezikom govore. No oni Romi koji ujedno i govore romski su u etničkom smislu najkompletniji, pa se često sva pozornost poklanja upravo njima, što nije opravdano. Romski narod je neobično raznovrsna zbirka skupina i podskupina, jezično, vjerski, kulturno i povijesno izuzetno heterogena, ali nesumnjivo se radi o granama istoga naroda.

U Hrvatskoj bi se mogle jasno izdvojiti ove grupacije:

1. Bajaši, koji su geografski, dijalektalno i vjerski podijeljeni u međimurske, baranjske i slavonske/srednjohrvatske te katoličke i pravoslavne, a u Slavoniji i Srednjoj Hrvatskoj se dijele po zanimanjima ili bivšim zanimanjima (Kaloperi, Lingurari, Koritari i sl.)
2. Gradski Romi u Zagrebu i Rijeci, govornici romskoga, koji su uglavnom iz Bosne i Hercegovine, a u manjem broju i iz Makedonije i Kosova (u Zagrebu), i uglavnom su islamske vjeroispovijesti, a po zanimanju su: kovači ili skupljači sirovina, čistači, trgovci i radnici u industriji. Među njima je i manja grupa Čergara, koja se drži odvojeno i od "svojih" Bosanaca. U Rijeci je omjer Bosanaca i drugih podjednak, ako već nije u korist Makedonaca i Kosovara, a tu ima i Egipćana i Aškalija. Posebna su skupina oni u Vodnjanu iz Makedonije i Kosova koji su pobožni derviši, sad govore hrvatski, a mlađi i lokalni talijanski (dignanese)
3. Lovari u okolici Bjelovara, katolici i danas stalno naseljeni te

4. manje skupine vlaških Roma u Baranji, Slavoniji i drugdje, uglavnom pravoslavnih Khanjara i Lejaša, o kojima se inače malo zna, a mogu biti vrlo pokretne.

Svi će se oni izjasniti prvo kao Romi, a tek onda kao pripadnici nekih skupina. Sve drugo je zanimljivo samo za etnologe i antropologe, i doista je sekundarno. Ipak, važno je da u Hrvatskoj imamo i dobar pregled i uvid u raspodjelu i tih obilježja.

Kao što je vidljivo, većina ovih skupina doseljene su izvan Hrvatske nakon 2. svj. rata pošto su hrvatski Romi završili u ustaškim progonima. To je još uvijek nedovoljno ispričana i oplakana tragedija koje su bili pošteđeni samo Međimurci i Baranjci jer su se te pokrajine nalazile u Mađarskoj, a u Dalmaciji Roma i nije bilo. O tome je napisano nekoliko studija, a ovdje navodimo samo Ackovića [1994], Lengel-Krizman [2003] te Vojaka [2018b], čija knjiga sadržava i opširnu bibliografiju na tu temu, uključujući i njegove druge radove⁴⁹.

Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine u Hrvatskoj živi 16 975 Roma, a procjene dobivene mapiranjem u sklopu provedaba istraživanja baznih podataka iz 2017. godine govore kako u 12 hrvatskih županija živi 22 486 pripadnika romske nacionalne manjine [Kunac, Klasnić i Lalić 2018: 15, 69]. U pogledu prisutnosti romskih subetničkih skupina i grupacija u RH, posljednji podaci pokazuju da od 1538 kućanstava u kojima je postavljeno pitanje o tome kojoj grupaciji Roma pripada njihova obitelj, samo u jednom slučaju odgovor nije dobiven, a preostali podaci indiciraju ranije spomenutu heterogenost, koja je vidljiva, ne samo između regija, nego i unutar pojedinih regija.

49 U osobi Danijela Vojaka Hrvatska je dobila i svoga izvrsnoga i prvoga nacionalnoga povjesničara Roma. Jedan [manji] dio njegova opusa naveden je u uvodnom dijelu. Vojak obrađuje i pitanje stradanja Roma u 2. svjetskom ratu, tzv. samudaripen [hrv. potpuno ubijanje/istrebljenje]. Pojam je to, kako kaže i sam Vojak [2018a: 252–253] sličan holokaustu, a odnosi se se na nacistički genocid nad Romima. Navodi kako se u Hrvatskoj za stradanje Roma u Drugome svjetskom ratu najprije koristio pojam Porajmos, "koji je bio korišten prilikom obilježavanja 2. kolovoza u Jasenovcu kao Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve porajmosa/holokausta u znak sjećanja na 2. kolovoza 1944., kada je oko 3000 Roma ubijeno u koncentracijskom logoru Auschwitz. Od 2016. pojam porajmos zamijenjen je pojmom samudaripen u nazivu ove komemoracije što je na tragu preporuke Međunarodne romske unije iz kolovoza 2016."

TABLICA 3. Regionalna zastupljenost grupacija Roma

Kojoj grupaciji Roma pripada Vaša obitelj?	Regija												UKUPNO	
	Medimurje		Sjeverna Hrvatska		Zagreb i okolica		Središnja Hrvatska		Slavonija		Istra i Primorje		n	%
	n	%	N	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Aškalijske	0	0,0%	1	0,6%	13	6,2%	1	0,5%	3	1,0%	28	22,6%	46	3,0%
Bajša	489	86,5%	140	89,7%	2	1,0%	87	44,8%	127	43,8%	1	0,8%	846	55,0%
Lovari	1	0,2%	2	1,3%	7	3,3%	8	4,1%	5	1,7%	0	0,0%	23	1,5%
Koritari	22	3,9%	5	3,2%	0	0,0%	60	30,9%	3	1,0%	0	0,0%	90	5,9%
Čergari	1	0,2%	0	0,0%	26	12,4%	5	2,6%	9	3,1%	4	3,2%	45	2,9%
Kolompari	0	0,0%	0	0,0%	2	1,0%	1	0,5%	3	1,0%	0	0,0%	6	0,4%
Egipćani	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Gagari	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	0,5%	0	0,0%	0	0,0%	1	0,1%
Nekoju drugoj	8	1,4%	7	4,5%	137	65,6%	16	8,2%	89	30,7%	49	39,5%	306	19,9%
Ni jednoj	19	3,4%	1	0,6%	14	6,7%	3	1,5%	22	7,6%	21	16,9%	80	5,2%
Odbija odgovoriti	1	0,2%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	0,1%
Ne zna	24	4,2%	0	0,0%	8	3,8%	12	6,2%	29	10,0%	21	16,9%	94	6,1%
UKUPNO	565	100,0%	156	100,0%	209	100,0%	194	100,0%	290	100,0%	124	100,0%	1538	100,0%

Više od polovine Roma koji žive u Republici Hrvatskoj pripadaju skupini Bajaša [55,0%] od kojih glavnina [57,8%] živi u Međimurju, a preostali su gotovo ravnomjerno raspoređeni u trima regijama: Sjeverna Hrvatska [16,5%], Slavonija [15,0%] i Središnja Hrvatska [10,3%]. U Središnjoj Hrvatskoj najbrojnija su skupina Koritari [Bajaši] kojih je u ukupnome udjelu romske populacije 5,9%. Aškalija je u ukupnome udjelu 3,0%, a najbrojniji su u Istri i Primorju [u njih je, kao što smo već naveli, prisutan kolebljiv identitet ili odmak od drugih Roma]. Čergara je 2,9% i dominantno žive na području regije Zagreb i okolica, a to su pokretni bosanski Romi, govornici zapadnogurbetskoga. Lovara je 1,5% u ukupnoj populaciji i ima ih u Zagrebu i okolici, Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji. Iako je ispitanicima bilo ponuđeno da se deklariraju kao pripadnici jedne od osam ponuđenih romskih grupacija, gotovo petina ispitanika [19,9%] navela je kako pripada "nekoj drugoj". U otvorenome dijelu pitanja u kojima su imali mogućnost izjasniti se o kojoj je grupaciji riječ, u 63 kućanstva, odnosno 4,1% slučajeva, navedeno je da njihova obitelj pripada skupini Kalopera, 29 obitelji [1,9%] pripada grupaciji Muncana, Ludarima 20 [1,3%], a njih 36 [2,3%] navelo je samo da su "Romi".

Nerazumijevanje koje može bitno inidiciraju podaci, a posebno 19,9% ispitanih koji su naveli kako pripadaju "nekoj drugoj" grupaciji Roma, ne proizlazi samo iz kompleksnosti romskoga etničkoga korpusa nego i drugačije strukture etničkoga identiteta kod Roma. On je redovno slojevit i višestruk. Isti se Romi istodobno mogu izjašnjavati kao Romi, Makedonci, Muslimani, Arlije ili Džambazi; odnosno Romi, Bosanci, Bošnjaci, Muslimani, Kovači te u drugim slučajevima i kao Romi, Cigani, Srbi ili Hrvati, Vlasi, Rumunji, katolici ili pravoslavci, Erdeljci ili Muntenjci. A uvijek i kao Hrvati, katolici, Baranjci, Međimurci i slično. Neki su identiteti kolebljivi, neki promjenjivi, neki su pretežito vjerski, neki romski, neki neromski, ali svi oni postoje zajedno i istodobno u istoj osobi, pa je onda i logično da se ukrštaju i preslaguju u raznim kombinacijama.

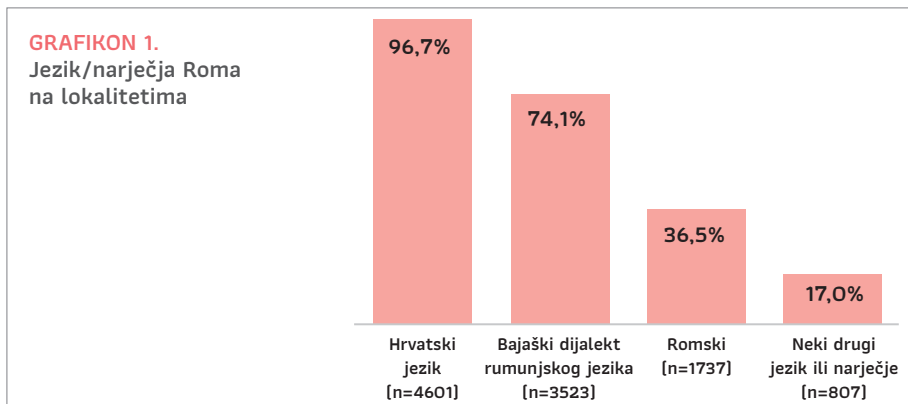
U fazi predistraživanja odnosno mapiranja lokaliteta, kada su informanti odgovarali na pitanja o Romima koji žive na 109 istraživanih lokaliteta, na više od petine lokaliteta, točnije na 21,1% mjesta u kojima je provedeno istraživanje informanti ponekad nisu znali ili nisu bili suglasni o tome iz koje je zemlje došla većina Roma na određenome lokalitetu ili kako se Romi na tim lokalitetima nazivaju. U 11 lokaliteta, kako su naveli informanti, žive Romi koji su došli iz Bosne i Hercegovine. Dominantno, odnosno u osam slučajeva, riječ je o lokalitetima koji se nalaze na području Grada Zagreba, dva su lokaliteta zagrebačke okolice, a u jednome slučaju riječ je o regiji Slavonija, odnosno novogradiškome lokalitetu. U 20 od 109 lokaliteta navedeno je kako je riječ o Romima iz Hrvatske i[li] da su "starosjedioci". U 13,8% lokaliteta informanti su naveli kako su Romi došli s Kosova. U jednako toliko slučajeva – 13,8%, odnosno 15 lokaliteta – informanti su naveli kako su Romi došli iz Rumunjske. Govoreći o skupinama kojima pripadaju, odnosno o tome kako se nazivaju, u 15 lokaliteta riječ je Romima Bajašima koji su ujedno i najzastupljenija grupacija Roma u Hrvatskoj [usp. Tablica 3.]. Ta je identitetska odrednica identificirana u 12 lokaliteta u Sjevernoj

Hrvatskoj, i to u devet lokaliteta na području Koprivničko-križevačke županije i tri na području Varaždinske županije. Dva su lokaliteta međimurske regije, a jedan je u Središnjoj Hrvatskoj. Od preostalih zemalja i skupina na dvama lokalitetima još je navedena Indija te Mađarska, a za jedan lokalitet Srbija. Za skupine su još po jednom navedeni Koritari i Lovari, dok je na dva lokaliteta u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji navedeno nekoliko skupina – Gagari i Bajaši te Čergari i Aškalijske.

3.1.3. Jezik i narječja Roma u RH

U pravilu će Rom teško priznati drugomu Romu da je jezik kojim govori dobar romski jezik: to je uvijek samo vlastiti idiom, on je najčistiji i najprirodniji. To je onda ozbiljna prepreka naporima za formiranje zajedničkoga standardnoga jezika za sve Rome, što se trenutačno čini neprevladivom teškoćom, pa se pojavljuju razni lokalni standardi od kojih su trenutačno najbolje uređeni slovački i sjevernoruski te kalderaško-lovarski u Rumunjskoj, a donekle i makedonski arlijski govori. U hrvatskoj se situaciji to također osjeća kao problem: osim podjele na sasvim različite jezike kao što su rumunjski, hrvatski i albanski (uz talijanski u Istri) romskojezični ostatak govori arlijski ili vlaški, a unutar vlaščkoga značajna je i teško premostiva podjela na bosanskogurbetski i lovarski (kao i neke manje vlaške govore, svakako bliske lovarskome: khanjarski, lejaški, sjevernogurbetski iz Srbije).

Na ovome mjestu nećemo se puno osvrnuti na izdavaštvo na području jezika i književnosti, no treba spomenuti kako postoje dva dobra romska rječnika (Petrovski i Cana 2008, Kajtazi 2008) te nešto bajaških priručnika. U Kajtazijevu rječniku tiskan je i sumaran prikaz gramatike romskih govora u Hrvatskoj, zapravo je to prva gramatika romskoga na hrvatskome (Rašić 2008) koja je nažalost sumarna i nepotpuna (npr. ne obrađuje se sintaksa). Kao posebna knjiga izišla je gramatika romskoga jezika koja je s pravom dobila negativne recenzije (Matišić 2014), a i ne odnosi se na govore hrvatskih Roma⁵⁰.

50 Tako još uvijek čekamo dobru gramatiku romštine, a na njoj već duže radi Zoran Lapov iz Firenze, vjerojatno najbolji znalac romskoga u Hrvata i autor važnijih radova na više jezika.

O jezičnoj heterogenosti, ali i tendenciji dominacije hrvatskoga jezika među romskim stanovništvom, svjedoče i podaci prikupljeni predistraživanjem na lokalitetima. Tako su u pitanju o jeziku informanti trebali zaokružiti sve jezike koje govore Romi na istraživanim lokalitetima. Evidentno je da gotovo svi Romi na lokalitetima govore hrvatski jezik [96,7%]. Distribucija preostalih odgovora prikazanih u Grafikonu 1. ukazuje na romsku dvojezičnost, odnosno da pored hrvatskoga jezika Romi govore još barem jedan jezik. Od drugih jezika, kako je već navedeno, najzastupljenija su dva bajaška dijalekta rumunjskoga s obzirom na to da gotovo tri četvrtine [74,1%] Roma živi na lokalitetima u kojima se govori taj jezik. Nešto više od trećine Roma [36,5%] živi na lokalitetima gdje Romi govore romski, a nemalen udio romskoga stanovništva [17,0%] živi na lokalitetima u kojima se govori i neki drugi jezik, osim triju navedenih. Najčešće je riječ o albanskome jeziku, no na pojedinim lokalitetima stanovništvo govori makedonski ili talijanski jezik.

TABLICA 4. Jezik Roma na lokalitetima i po regijama – romski

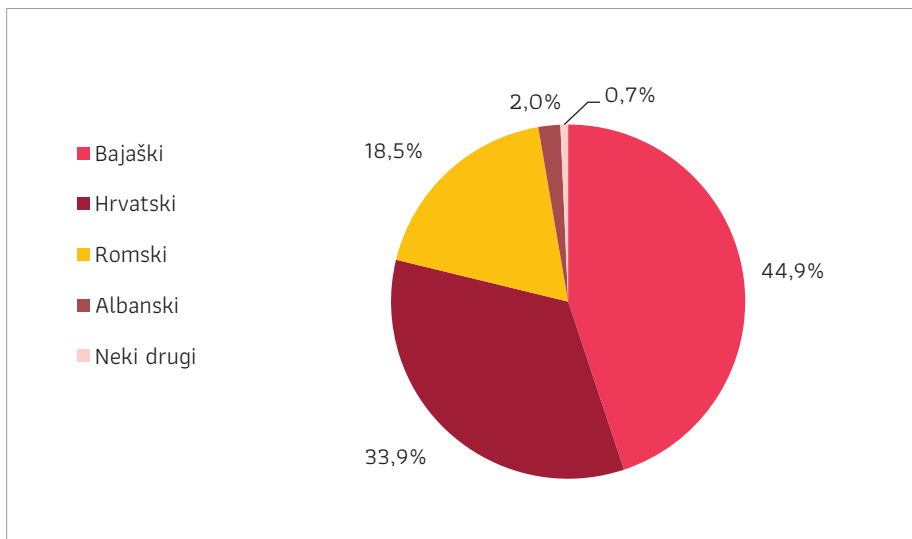
Regija	Romski			
	Ne		Da	
	n	%	n	%
Međimurje	14	100%	0	0,0%
Sjeverna Hrvatska	14	82,4%	3	17,6%
Zagreb i okolica	0	0,0%	17	100%
Središnja Hrvatska	12	57,1%	9	42,9%
Slavonija	13	52,0%	12	48,0%
Istra i Primorje	0	0,0%	15	100%
UKUPNO	53	48,6%	56	51,4%

TABLICA 5. Jezik Roma na lokalitetima i po regijama – bajaški dijalekti rumunjskoga jezika

Regija	Bajaški dijalekti rumunjskoga			
	Ne		Da	
	n	%	n	%
Međimurje	0	0,0%	14	100%
Sjeverna Hrvatska	1	5,9%	16	94,1%
Zagreb i okolica	16	94,1%	1	5,9%
Središnja Hrvatska	10	47,6%	11	52,4%
Slavonija	6	24,0%	19	76,0%
Istra i Primorje	14	93,3%	1	6,7%
UKUPNO	47	43,1%	62	56,9%

Gledajući regionalnu zastupljenost pojedinih jezika i narječja, izuzev hrvatskoga jezika koji govore gotovo svi pripadnici RNM-a na svim lokalitetima, kod preostalih narječja postoji statistički značajna povezanost regija i jezika, odnosno narječja. Kada je riječ o romskome jeziku i dijalektima romskoga, najveća zastupljenost je u Zagrebu i okolici te u Istri i Primorju gdje sveukupno stanovništvo živi na područjima, to jest lokalitetima na kojima je, pored hrvatskoga jezika, najzastupljeniji upravo romski. Tako se na svih 17 lokaliteta regije Grad Zagreb i okolica te na 15 lokaliteta Istre i Primorja govori romski. S druge pak strane, romski se vrlo malo ili nimalo govori na lokalitetima u međimurskoj regiji i Sjevernoj Hrvatskoj pa je stoga i razumljivo da statistički pokazatelji ukazuju na visoku razinu povezanosti regije i jezika. U Središnjoj Hrvatskoj, kao i u Slavoniji, na nešto manje od pola istraženih lokaliteta koristi se i romski. Povezanost je značajna te jaka i kada je riječ o regionalnoj zastupljenosti bajaških dijalekta rumunjskoga jezika. Tu je situacija gotovo obrnuto proporcionalna pa je on evidentno najzastupljeniji među stanovništvom koje živi na lokalitetima međimurske regije i regije Sjeverna Hrvatska, a vrlo je zastupljen i na lokalitetima u slavonskoj regiji. Isti dijalekt se vrlo malo koristi ili se nimalo ne koristi među romskim stanovništvom koje živi na lokalitetima Zagreba i okolice te Istre i Primorja. Na području Središnje Hrvatske od ukupno 21 istražena lokaliteta u više od polovine, odnosno njih 11, živi romsko stanovništvo koje se koristi nekim bajaškim rumunjskim dijalektom.

GRAFIKON 2. Jezik kojim se najčešće razgovara u kućanstvu⁵¹

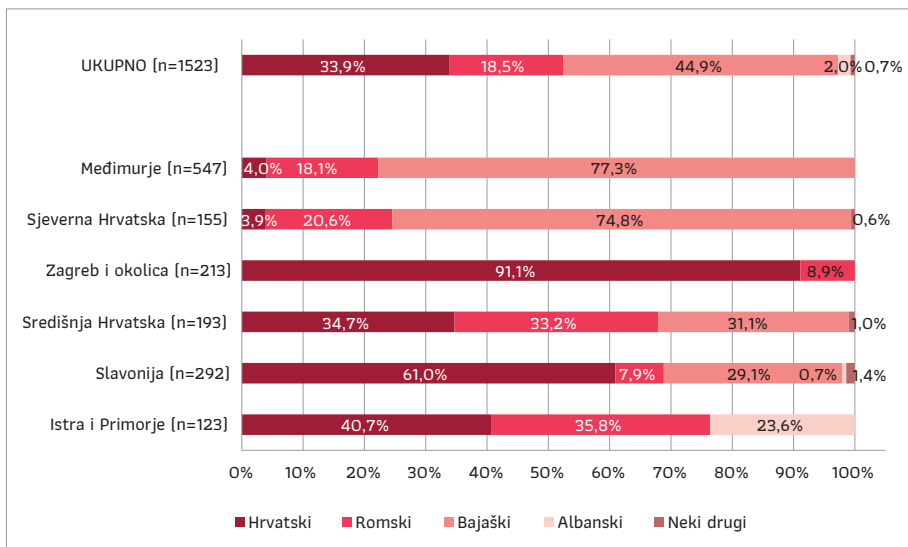

⁵¹ Ukupan broj kućanstava koja su odgovorila na ovo pitanje jest 1523.

Iako je hrvatski jezik zastupljen i poznat gotovo svim Romima koji žive na istraživanim lokalitetima, kada je riječ o jeziku koji Romi najčešće govore u kućanstvu, bajaški se najčešće koristi u međusobnoj komunikaciji [44,9%], dok trećina ispitanih kućanstava [33,9%] najčešće razgovara na hrvatskome jeziku. Romskim se razgovara u nešto manje od petine istraživanjem obuhvaćenih kućanstava, dok se albanski jezik govori u 2% kućanstava. Evidentno je da pripadnici RNM-a koji govore romski manje upotrebljavaju svoj jezik u kućanstvu nego što to čine Romi koji se služe bajaškim dijalektima rumunjskoga jezika.

Od ostalih jezika koje govore u kućanstvu Romi su naveli munčanski, srpski, rumunjski i ardeljanski. Iako podaci pokazuju da se u takozvanoj privatnoj sferi najviše govori bajaški a rjeđe romski, nije zanemariv podatak da trećina Roma i unutar kućanstva najčešće razgovara na hrvatskome, neovisno o tome što velika većina Roma upravo jezik smatra ključnom sastavnicom romskoga identiteta koju treba sačuvati.

GRAFIKON 3. Jezik kojim se najčešće razgovara u kućanstvu prema regiji

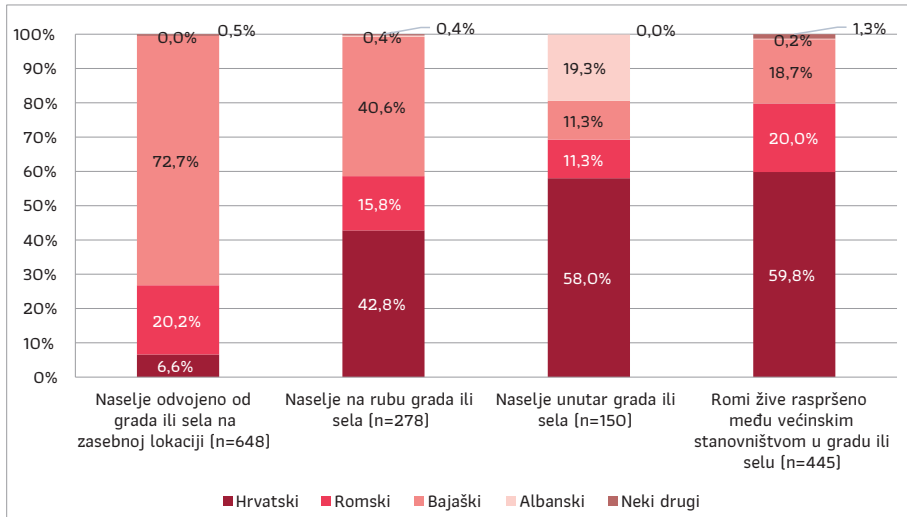

Kao i u analizi provedenoj na razini lokaliteta, i u analizi koja obuhvaća razinu kućanstva utvrđeno je kako postoji povezanost jezika i regije u kojoj Romi žive⁵². Tako se bajaški najviše govori u romskim kućanstvima na području Međimurja i Sjeverne Hrvatske. U Zagrebu i okolici unutar kućanstva najviše se govori hrvatski, čak u 91,1% kućanstava. I u Slavoniji je najzastupljeniji hrvatski [61,0%]. U Središnjoj Hrvatskoj Romi se u kućanstvima podjednako koriste hrvatskim, romskim i bajaškim rumunjskim jezikom. U istarskim i primorskim kućanstvima najzastupljeniji

52 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1170,948$; $df = 20$; $p < 0,001$; $V = 0,438$.

je hrvatski jezik. Više od trećine kućanstava te regije koristi u svojoj međusobnoj komunikaciji romski, a nešto manje od četvrtine kućanstava regije Istra i Primorje razgovara na albanskome jeziku (najvjerojatnije se radi o Aškalijskama).

GRAFIKON 4. Jezik kojim se najčešće razgovara u kućanstvima prema tipu naselja

Utvrđena je i povezanost upotrebe pojedinoga jezika za razgovor u kućanstvu i s tipom naselja u kojemu Romi žive⁵³. Tako je, kao što je i očekivano, hrvatski jezik najzastupljeniji u onim kućanstvima koja su disperzirana među većinskim stanovništvom u gradovima ili selima, a jednako je zastupljen i u onim romskim kućanstvima unutar naselja ili grada. Na koncentriranim lokalitetima, koji su odvojeni od gradova i sela, najčešće se u kućanstvima govori neki bajaški dijalekt [72,7%], a hrvatski se na takvim lokalitetima govori u vrlo malo kućanstava [6,6%]. U naseljima na rubu grada ili sela u podjednakom broju romskih kućanstava govori se hrvatskim i bajaškim rumunjskim jezikom.

3.1.4. Vjeroispovijest

Većina južnobalkanskih Roma islamske je vjeroispovijesti, koja je Rome u svoje okri-lje primila puno bolje nego kršćanske zemlje jer islam ne pravi razlike po etničkom porijeklu. Romi su ipak bili izuzetak i u osmanlijskom miletskom i poreznom sustavu, po položaju negdje između "pravih" muslimana i kršćanske raje, odvojeni i od jednih i drugih, tako da su uspjeli dobro održati svoj indoarijski jezik. Kao muslimani bili su zaštićeni, a na nemarno izvršavanje vjerskih dužnosti gledalo se s razumijevanjem, između ostalog i zato što su drugi muslimani nerado primali Rome u svoje džamije.

53 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 736,773$; $df = 12$; $p < 0,001$; $V = 0,402$.

U otomanskim zemljama većina su Roma postali primjerni muslimani, a naročito su se među njima dobro primile neke derviške i beктаške sljedbe [Ivezić 2014]⁵⁴. Pripadnost islamu spasila je od istrjebljenja velik dio bosanskih Roma, gdje se islamska zajednica suprostavljala ustaškim pohodima na ove pariје jer su i oni muslimani. No često ni to nije pomoglo. Romi su uvijek nekako slučaj na rubu: kamo dođu, nitko im se ne veseli – kad odu, nikome ne nedostaju.

Romi muslimani obično se nazivaju Xorahané Romá [horahane], tj. turski Romi⁵⁵, kako se i inače na Balkanu zvala "turska" vjera, tj. islam. Ovaj je termin nejasna porijekla, a možda je u vezi s iranskom pokrajinom Khorasan [Horahan] kroz koju su Romi vjerojatno prošli na svojem putu prema Bizantu.

Vjera na prostoru Balkana ima utjecaja na etnonime pa se narodnost i vjera često preklapaju do istosti. Turci su imali sustav koji je stanovništvo dijelio na Turke [muslimane] i raju [neturke, nemuslimane], pri čemu je za muslimane nebitno jesu li oni od raje židovi, kršćani, druzi i sl. Osnovna je podjela po načelu "mi" i "ostali". Danas su odnosi donekle drugačije posloženi, ali imena svjedoče i o drugoj situaciji, no temeljna ideja podjele na "mi" i "ostali" nije sasvim nestala. Kod Roma je to postojan princip. Ako upitate Roma u Makedoniji ili južnoj Srbiji što je po vjeroispovijesti, često možete dobiti odgovor: Rom! Oni drugi su onda hristijani [Makedonci], dok su Romi Muslimani, a vjera i narod je po njegovu neposrednom iskustvu isto. Muslimani su doduše Turci ili Albanci u Skoplju, tu smo u istom bloku u odnosu na hristijane, ali oni su ipak gadže,⁵⁶ a Romi su Romi.

Precizni podaci o vjeroispovijesti romskih grupacija nisu poznati s obzirom na to da u popisu stanovništva Republika Hrvatska ne vodi posebne statistike za vjeroispovijest nacionalnih manjina, nego samo ukupnu evidenciju tog kriterija bez obzira na pripadnost ili nepripadnost nekoj od nacionalnih manjina. Generalno se Romi u Republici Hrvatskoj prema vjeroispovijesti dijele na vjernike katoličke, islamske i pravoslavne vjeroispovijesti. Najbrojnija romska grupacija u Hrvatskoj – Bajaši – većinom su katolici. Manji broj ih je pravoslavne vjere i žive na području Baranje i Slavonije gdje su vjerojatno došli iz Srbije ili čak iz vlaških zemalja⁵⁷.

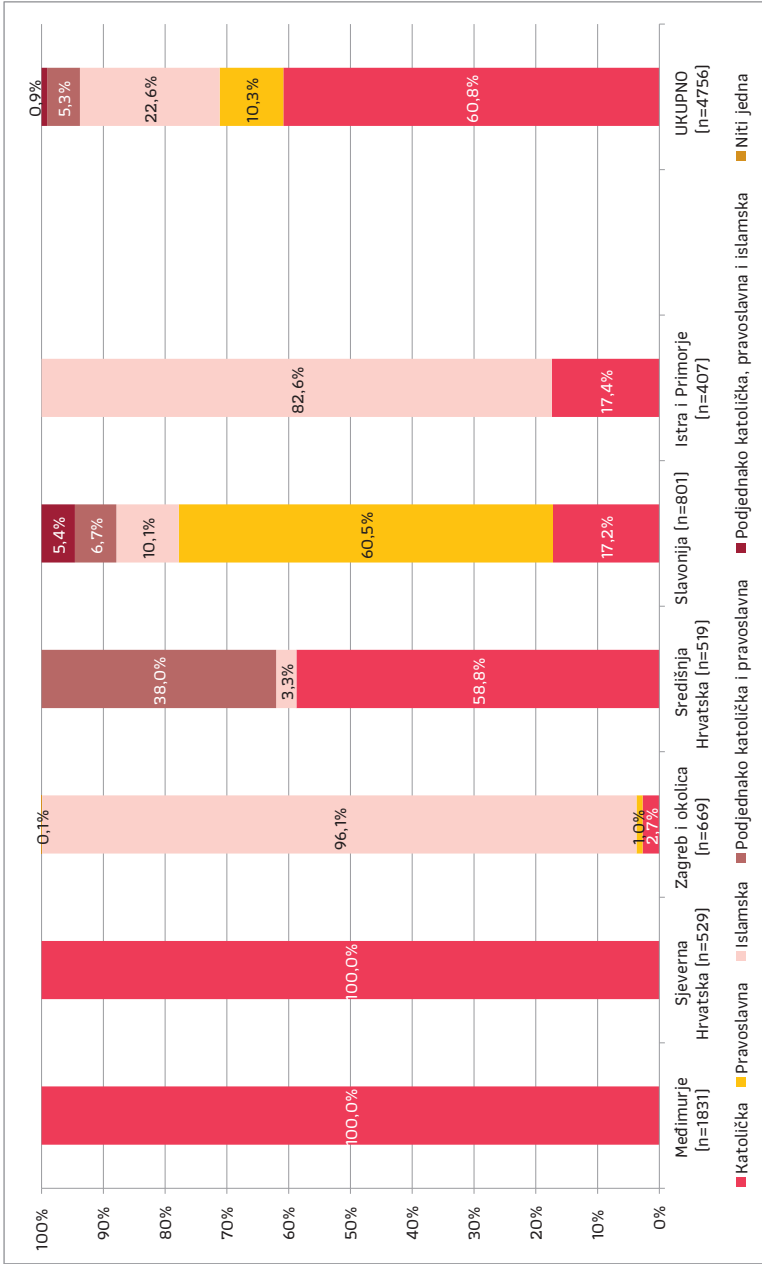
54 Radi se o Romima dervišima u Vodnjaju, kamo su dospjeli kad su ih zagrebačke vlasti iselile pred Uni-verzijadu 1987. Očito su držali da se svijetu ne bi dopao grad s previše Roma. Detaljnije v. Ivezić [2014].

55 Xorahané znači "turski", Xorahanó "Turčin".

56 Gadžó znači čovjek, ali nerom. Naime, osnova romskoga društva još uvijek je jasna i striktna podjela na "mi" i "oni". "Mi" su Romi [rrom, množina roma, što znači Rom, čovjek i muž], a oni drugi zovu se gadžé. Svaki je nerom ionako uvijek gadžó. Točno značenje zavisi od konteksta, a on je obično jednoznačan. Riječ gadžó može značiti i 'seljak, građanin, gazda, gospodin' mada to ne znači da Romi gadže smatraju za bolje od sebe. Naprotiv, uvijek je u pojmu gadže sadržano jedno zrnice ironije i manje ili više srdačne distance. U romskom svijetu Rom je na prvom mjestu.

57 Po imenima se ne razlikuju od neromskih susjeda, ali prezimena im često ukazuju na mađarsko ili srbijansko porijeklo. Osobna imena Roma uvijek ukazuju na brzu adaptaciju Roma u novu sredinu.

GRAFIKON 5.
Vjeroispovijest
većine Roma na
lokalitetu
prema
regiji⁵⁸

58 Osim navedenih kategorija kao odgovor na pitanje bila je još ponuđena i kategorija "Ni jedna" gdje je utvrđeno da samo 0,1% Roma koji žive na lokalitetima Zagreba i okolice gdje Romi nisu ni jedne konfesionalne pripadnosti. Također je bila ponuđena i kategorija "Neka druga" gdje nije zabilježen ni jedan odgovor na lokalitetima, kao niti za kategoriju "Podjednako katolička i islamska". Stoga su, radi preglednosti grafičkoga prikaza, tri navedene kategorije izostavljene.

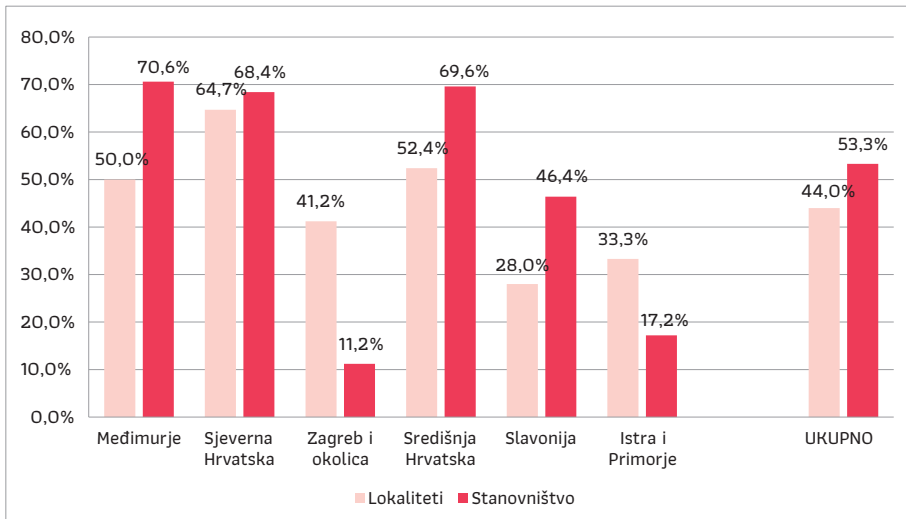
Rezultati istraživanja na lokalitetima pokazuju da je većina pripadnika RNM-a [60,8%] dominantno katoličke vjeroispovijesti [Grafikon 5]. Nešto manje od četvrtine anketiranih Roma, točnije njih 22,6%, islamske je vjeroispovijesti, a u 10,3% slučajeva vjeroispovijest većine Roma na lokalitetu jest pravoslavna. Na pojedinim lokalitetima podjednako su zastupljene katolička i pravoslavna vjera, a na takvim lokalitetima živi 5,3% pripadnika RNM-a, dok na lokalitetima gdje su podjednako zastupljene katolička, pravoslavna i islamska vjera živi manje od 1% Roma. Gledajući regionalno, evidentno je da Romi koji se deklariraju kao katolici žive u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj. U dvjema navedenim regijama moguće je govoriti o homogenosti kada je riječ o konfesionalnoj pripadnosti jer su informanti na svim lokalitetima dviju regija naveli kako je riječ isključivo o Romima katoličke vjeroispovijesti. Vjernici islamske vjeroispovijesti dominantno žive na lokalitetima Grada Zagreba i okolice te Istre i Primorja. Tako je u Zagrebu i okolici 96,1% vjernika islamske vjeroispovijesti, a u Istri i Primorju taj je udio nešto manji, ali i dalje vrlo visok – 82,6%. Osim vjernika islamske vjeroispovijesti na lokalitetima Istre i Primorja živi 17,4% Roma koji se izjašnjavaju kao vjernici katoličke vjere. Za razliku od četiriju navedenih regija u Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji romsko je stanovništvo konfesionalno heterogenije. U Središnjoj Hrvatskoj vjeroispovijest je većine Roma koji žive na lokalitetima te regije katolička. Riječ je čak o 58,8% stanovništva, no pripadnici katoličke vjeroispovijesti žive i "pomiješano" s pravoslavnim vjernicima, odnosno 38,8% stanovništva Središnje Hrvatske živi na lokalitetima gdje su podjednako zastupljena katolička i pravoslavna vjeroispovijest. Malen su udio Roma na lokalitetima Središnje Hrvatske [3,3%] muslimani. Na istraživanim lokalitetima regije Slavonija većina stanovništva [60,5%] su vjernici pravoslavne vjere, a nezanemariv je i udio [17,2%] i pripadnika RNM-a koji se deklariraju kao katolici.

Mogućnost institucionalnoga prakticiranja vjere

Kad je riječ o postojanju vjerskih objekata u kojima bi Romi imali mogućnost prakticirati svoju vjeru, podaci prikupljeni istraživanjem i ovdje ukazuju na infrastrukturno zaostajanje romskih naselja. Ako se u obzir uzme cjelokupno istraživano romsko stanovništvo na svim lokalitetima, evidentno je da nešto više od polovine Roma [53,3%] živi na lokalitetima u kojima ne postoji mogućnost institucionalnoga prakticiranja vjere, to jest nema objekta namijenjenoga za tu svrhu. Ako bi se na regionalne razlike gledalo isključivo kroz postojanje ili nepostojanje vjerskoga objekta na 109 istraživanih lokaliteta, povezanost ne bi bila statistički značajna⁵⁹, no ako se u obzir uzima ukupno stanovništvo koje živi na 109 lokaliteta u šest regija, razlike su evidentne i statistički značajne⁶⁰. Naime, na 44% istraživanih lokaliteta ne postoji vjerski objekt, a na tim lokalitetima, njih je ukupno 48, živi više od polovine romskoga stanovništva obuhvaćenoga istraživanjem, točnije njih 53,3%.

59 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 7,105$; $df = 5$; $p = 0,213$; $V = 0,255$.

60 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1208,610$; $df = 5$; $p < 0,001$; $V = 0,465$.

GRAFIKON 6. Udio lokaliteta i stanovništva na kojima ne postoji vjerski objekt prema regiji

Iako većina Roma obuhvaćenih istraživanjem pripada katoličkoj vjeri, i to posebno oni koji su nastanjeni u međimurskoj regiji, prakticiranje vjere u za to namijenjenom objektu nije moguće za čak 70,6%, odnosno za 1293 od 1831 pripadnika RNM-a nastanjenih upravo na lokalitetima u regiji Međimurje. Gledajući na razini lokaliteta, od ukupno 14 njih sedam u regiji Međimurje nema vjerski objekt. I u regijama Sjeverna i Središnja Hrvatska prakticiranje vjere u vjerskome objektu nije moguće za gotovo 70% stanovništva koje živi na lokalitetima navedenih regija [Sjeverna – 68,4% ili 362 od 529 pripadnika RNM-a; Središnja 69,6% ili 361 od 519 pripadnika RNM-a]⁶¹. Kako je riječ o dominantno katoličkome i pravoslavnome stanovništvu, očito je da na lokalitetima triju regija gdje živi većina romskoga stanovništva ne postoje katoličke i(li) pravoslavne crkve. S obzirom na to utvrđeno je postojanje statistički značajne povezanosti između regije u kojoj Romi žive i mogućnosti institucionalnoga prakticiranja vjere, to jest postojanja vjerskoga objekta⁶². Navedenoj značajnosti najviše pridonose rezultati u tri spomenute regije [Međimurju, Sjevernoj i Središnjoj Hrvatskoj], kao i rezultati za regiju Grada Zagreba i okolice te Istre i Primorja.

61 Od 17 lokaliteta u Sjevernoj Hrvatskoj u njih 11 ne postoji vjerski objekt, dok od 21 lokaliteta u Središnjoj Hrvatskoj njih 11 nema mogućnost prakticiranja vjere u za to namijenjenim objektima.

62 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1028,610$; $df = 5$; $p < 0,001$; $V = 0,465$.

TABLICA 6. Udio stanovništva koje žive na lokalitetima gdje [ne]postoji vjerski objekt prema tipu naselja

Tip naselja	Vjerski objekt					
	ne postoji		postoji		UKUPNO	
	n	%	n	%	n	%
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	1642	76,3%	509	23,7%	2151	100%
Naselje na rubu grada ili sela	570	71,6%	226	28,4%	796	100%
Naselje unutar grada ili sela	110	25,3%	324	74,7%	434	100%
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	211	15,3%	1164	84,7%	1375	100%
UKUPNO	2533	53,3%	2223	46,7%	4756	100%

Mogućnost prakticiranja vjere nije jednaka ni s obzirom na to u kakvu tipu naselja živi romsko stanovništvo. Razlike su ovdje značajne i evidentno najveći udio Roma koji živi među većinskim stanovništvom i onih koji žive u naseljima unutar grada ili sela imaju mogućnost institucionalnoga prakticiranja vjere, a najmanje tu mogućnost imaju Romi koji žive koncentrirano u naseljima odvojenima od grada ili sela na zasebnoj lokaciji, kao i oni koji žive na rubovima grada ili sela.

Zanimljivo je istaknuti kako je upravo u slučaju Zagreba i okolice⁶³ te Istre i Primorja⁶⁴ udio romskoga stanovništva na lokalitetima na kojima ne postoji vjerski objekt veći nego na lokalitetima na kojima nema vjerskoga objekta. Ako se u obzir uzme da je u dvije navedene regije riječ o lokalitetima za koje su informanti naveli da u njima dominantno živi romska populacija islamske vjeroispovijesti, logično je zaključiti da na navedenim lokalitetima dviju regija ne postoje vjerski objekti – u Hrvatskoj ionako postoji malen broj islamskih centara i džamija – rezultat je posve razumljiv⁶⁵. Neovisno o tome što velik udio stanovništva dviju regija živi među većinskim stanovništvom i[li], u naseljima unutar gradova i sela [v. Tablicu 6] većina ih nema mogućnost prakticiranja vjere u za to predviđenim vjerskim objektima.

63 Od 17 lokaliteta u regiji Zagreb i okolica u njih 7 ne postoji vjerski objekt, a udio je stanovništva koji nema dostupan vjerski objekt 11,2%, odnosno 75 od 669 pripadnika RNM-a.

64 Od 15 lokaliteta regije Istra i Primorje njih 5 nema dostupan vjerski objekt, a udio stanovništva koji živi na tim lokalitetima jest 17,2%, odnosno 70 od 407.

65 Dakako, mogućnost prakticiranja vjere postoji u privatnoj sferi, ali i javnoj u sklopu međžlisa kao lokalnih organizacija islamske zajednice u Hrvatskoj i džemata kao najmanjih organizacijskih jedinica koje postoje u nekoliko gradova i naselja u Hrvatskoj.

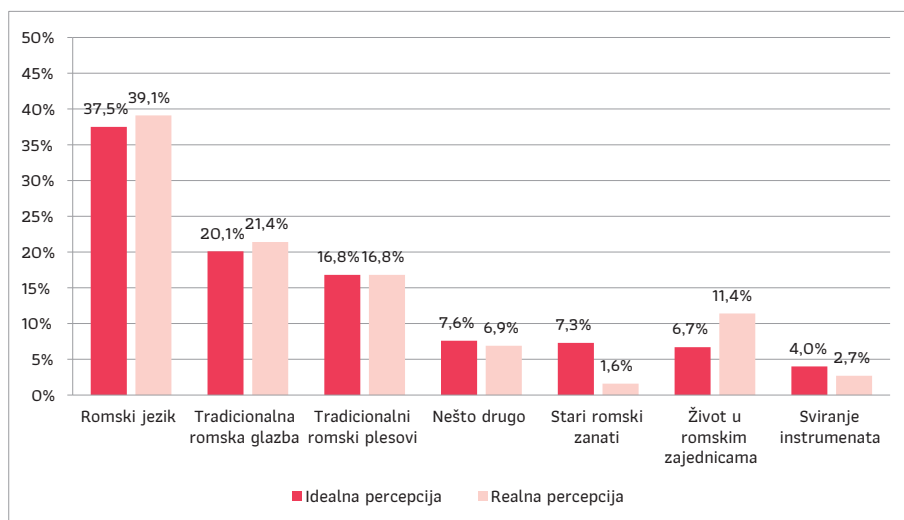
3.1.5. Norme i vrijednosti romske populacije i prepoznatljivost romske kulture

Antropološka, sociološka i etnografska istraživanja ukazuju na povezanost romske kulture s narodima Indije. Mnogi se običaji, vjerovanja, zanimanja, način privređivanja za život i socijalna organizacija Roma mogu uvjerljivo povezati s raznim indijskim društvenim skupinama i odnosima u njima. No to je često sklizak teren jer je malo antropologa koji jednako dobro poznaju i Rome i indijske narode. A i kod samih Roma postoji silna raznolikost: neke su skupine sačuvale mnogo autentičnih indijskih tradicija, dok su druge znatno asimilirane u sredinu u kojoj žive.

Nekad je teško izdvojiti specifično indijske elemente iz cjeline kulturne pojave: što je indijsko, na primjer, u španjolskom flamencu ili u balkanskoj glazbi Roma? Romi su u Španjolsku i na Balkan donijeli cijelu svoju poputbinu: indijsku, iransku, armensku, grčku i tursku, da bi ju kreativno stopili s izvornim lokalnim tradicijama u kojima i Romi neizbježno sudjeluju. Ta je kulturna difuzija, kako vidimo, izmijenila Rome tijekom njihovih seoba, ali i okolne kulture.

Ova nam je raznolikost u Hrvatskoj uglavnom nepoznata, a bitna je za bolje razumijevanje Roma, kod kojih se razne skupine po običajima, zanimanjima, socijalnoj organizaciji, vjeri, vrednotama i jeziku znatno razlikuju: i zato što romske grupe u Hrvatskoj dolaze iz raznih krajeva i nose razne tradicije, a osnovni je život unutar šire obitelji ili zavičajne skupine i u granicama istoga jezika i dijalekta. Svaku skupinu zato treba tumačiti posebno, a za to još nemamo dovoljno istraživanja i podataka. Unutar romskih skupina veliku ulogu igra solidarnost i jedinstvenost. Obitelj je svetinja, djeca su blagoslov, a poštuju se stariji. I brakovi se uglavnom sklapaju unutar iste grupe. Kontakt između Bajaša i romskojezičnih Roma je minimalan. Zajednice su jasno odvojene, problemi su često zajednički, ali kulture su jako različite. U mnogim je skupinama nazočna privrženost određenoj djelatnosti ili zanimanju, čime se nastoje povući granice prema drugim Romima, ali i osigurati egzistencija na tržištu rada.

Romska je grupa zatvorena i nepovjerljiva prema gadžama, a obratno je isto tako, ako ne i znatnije. To je i razlog, pored privrženosti tradicionalnim zanimanjima i ekonomskoj djelatnosti u okviru obitelji kao privredne zajednice, zašto Romi svoju djecu često nerado školuju: i kad se škola završi, za Rome nema mjesta jer Cigani ostaju Cigani. Osnovno obilježje romske grupe je segregacija, a ona ima korijene i u romskom društvu, ali pretežno u odbijanju od strane neromske zajednice. Formula uspjeha i iskoraka još nije pronađena, iako napredaka ima.

GRAFIKON 7. Idealna i realna percepcija romske kulture⁶⁶

Iz rezultata istraživanja evidentno je kako su Romima tri elementa kulture posebno važna – romski jezik, glazba i plesovi. Od ispitanih 698, odnosno 728 pripadnika RNM-a najveći postotak njih izdvaja upravo tri navedena elementa, a poredak u "idealnoj" i "realnoj" percepciji za navedene elemente identičan je i s gotovo identičnim postotcima.

TABLICA 7. Po kojem elementu romske kulture i običaja biste željeli da su Romi u Hrvatskoj najviše prepoznati? (idealna percepcija)

Regija	Elementi romske kulture						UKUPNO	
	Tradicionalni romski plesovi		Tradicionalna romska glazba		Romski jezik			
	n	%	n	%	n	%	n	%
Međimurje	29	14,9%	39	20,1%	126	64,9%	194	100%
Sjeverna Hrvatska	4	6,5%	7	11,3%	51	82,3%	62	100%
Zagreb i okolica	14	25,5%	26	47,3%	15	27,3%	55	100%
Središnja Hrvatska	35	47,9%	14	19,2%	24	32,9%	73	100%
Slavonija	23	23,5%	38	38,8%	37	37,8%	98	100%
Istra i Primorje	12	32,4%	16	43,2%	9	24,3%	37	100%

⁶⁶ Idealna percepcija provjeravana je kroz pitanje: Po kojem elementu romske kulture i običaja biste željeli da su Romi u Hrvatskoj najviše prepoznati? Realna percepcija provjeravana je pitanjem: Po čemu je romska kultura i tradicija danas u Hrvatskoj najviše prepoznata među većinskim stanovništvom?

Ako se u razmatranje uzmu samo tri ključna elementa romske kulture po idealnoj percepciji (jezik, glazba, plesovi), moguće je uvidjeti da su neke odrednice kulture u nekim regijama važnije. Tako je primjerice u Međimurju, a posebno u Sjevernoj Hrvatskoj, jezik ključni element romske kulture po kojemu bi Romi htjeli biti prepoznati od strane većinskoga stanovništva. U Središnjoj Hrvatskoj to su tradicionalni plesovi, a u Istri i Primorju to je tradicionalna romska glazba⁶⁷. Posebno je zanimljiva velika privrženost materinskomu jeziku kod govornika bajaškoga rumunjskoga, a koja je znatno naglašenija nego u govornika romskoga, gdje je proces zamjene jezika očito već uznapredovao. Pod pojmom "romski jezik" ovdje se očito podrazumijeva pojam "jezik [mojih] Roma" – u ovome slučaju bajaški [rumunjski], a ne romski koji u Međimurju ionako nitko ne govori.

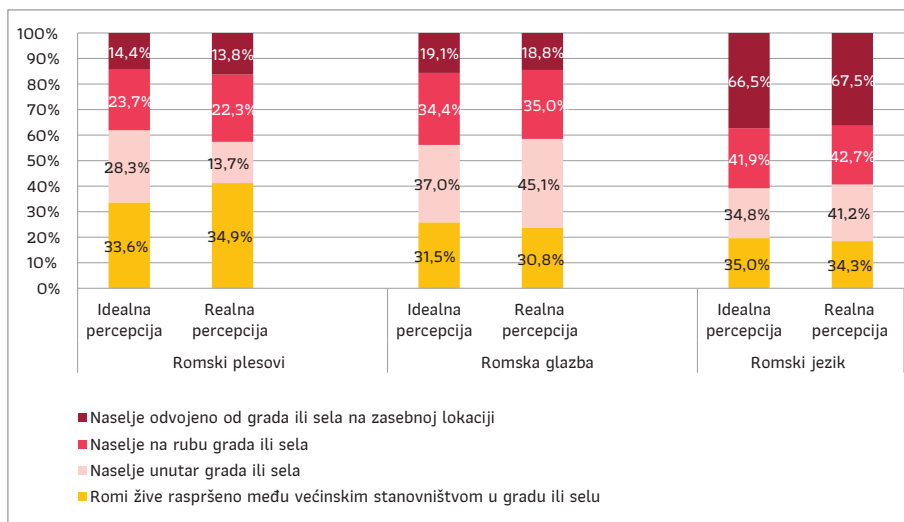
TABLICA 8. Po čemu je romska kultura i tradicija danas u Hrvatskoj najviše prepoznata među većinskim stanovništvom? [realna percepcija]

Regija	Elementi romske kulture						UKUPNO	
	Tradicionalni romski plesovi		Tradicionalna romska glazba		Romski jezik			
	n	%	n	%	n	%	n	%
Međimurje	30	14,8%	32	15,8%	141	69,5%	203	100%
Sjeverna Hrvatska	1	1,7%	9	15,3%	49	83,1%	59	100%
Zagreb i okolica	34	39,5%	42	48,8%	10	11,6%	86	100%
Središnja Hrvatska	27	32,9%	18	22,0%	37	45,1%	82	100%
Slavonija	24	24,0%	35	35,0%	41	41,0%	100	100%
Istra i Primorje	6	18,2%	20	60,6%	7	21,2%	33	100%

Na pitanje: "Po čemu je romska kultura i tradicija danas u Hrvatskoj najviše prepoznata među većinskim stanovništvom?", odnosno dijelu koji se odnosi na realnu percepciju romske kulture od strane većinskoga stanovništva, rezultati su očekivano vrlo slični onima idealne percepcije te je i ovdje vidljivo kako u pojedinim regijama Romi smatraju jedan element svoje kulture bolje percipiranim od preostalih dvaju. U Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj to je jezik, glazba u Istri i Primorju te Zagrebu i okolici.

67 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 101,568$; $df = 10$; $p < 0,001$; $V = 0,313$.

GRAFIKON 8. Idealna i realna percepcija triju elementa romske kulture prema tipu naselja⁶⁸

S obzirom na to u kojemu tipu naselja Romi žive, drugačije je njihovo tretiranje važnosti percepcije pojedinoga elementa romske kulture, kako one idealne, tako i realne. Jezik kao ključnu kulturnu odrednicu prepoznatljivosti u najvećoj mjeri odabirali su oni Romi koji žive u koncentriranim naseljima, ponajprije oni koji žive u naselju odvojenome od grada ili sela, ili pak koji žive na rubu grada gdje je uporaba jezika ujedno i intenzivnija. Romi koji žive u naseljima unutar grada u najvećoj mjeri smatraju da ih drugi trebaju prepoznavati i da ih prepoznaju kroz njihovu tradicionalnu glazbu, dok su Romima koji žive raspršeno među drugim stanovništvom podjednako važni ples, glazba i jezik. To je vjerojatno zato što se izvorni jezik već povlači, pa drugi faktori dobivaju na težini, dok jezik gubi svoju inače apsolutnu prevagu kao indikator identiteta etničke skupine.

Iako na deklarativnoj razini Romi smatraju važnim očuvati romsku tradiciju, to jest elemente romske kulture, podaci prikupljeni kvalitativnim istraživanjem ukazuju da su aktivnosti, koje bi trebale biti održavane s tim ciljem, nedostatne. Tomu u prilog govore i izjave pojedinih romskih predstavnika, kao i predstavnika institucija, odnosno neromskih aktera koji govore da se malo radi na očuvanju tradicije.

Kulturni život nije baš dobar jer se ne njeguje ni kultura ni tradicija. Nekada su tu kopali one... Pravili su igračke, to sve danas više nema. Danas su eventualno jedan ili dva koji to znaju napraviti... [predstavnik RNM-a, regija Međimurje]

⁶⁸ Ukupan broj ispitanika (n) koji je odgovorio na pitanje o idealnoj percepciji jest 518, a o realnoj percepciji 563. Broj odgovora identičan je za sva tri elementa.

Nema očuvanja tradicije, kulture, jezika, pisma, plesa, nošnje, predmeta koja potječu iz romske povijesti. Ne. [predstavnik RNM-a, regija Zagreb i okolica]

Jedan predstavnik RNM-a kaže kako su u nedostatku aktivnosti usmjerenih na romsku tradiciju Romi "primorani preuzeti [...] društveni život većinskog stanovništva".

Društveni i kulturni život je jako loš. Radi se o tome da ne postoji jednostavno ništa da bi se očuvala tradicija, kultura, ili da bi se bavilo sportom. Hoću reći da je jako loš. Jednostavno, što se tiče samih Roma, primorani su preuzeti, na neki način, društveni život većinskog stanovništva, ukoliko mogu. A što se tiče samih Roma, da zajedno nešto organiziraju, da sudjeluju u nečem zajedno, to ne postoji. [predstavnik RNM-a, Središnja Hrvatska]

Važnost očuvanja obilježja romskoga života

Kako bi se utvrdilo koja obilježja romskoga načina života pripadnici romske manjine smatraju važnima, u istraživanju je provjeravana važnost šest obilježja romskoga života: romski ples, romska glazba, sviranje instrumenata, jezik, život u romskoj zajednici i romski zanati.

TABLICA 9. Važnost očuvanja obilježja romskoga života

Koliko vam je važno da se očuvaju sljedeća obilježja romskoga načina života?						UKUPNO		
	Uopće mi nije važno	Većinom mi nije važno	Niti mi je važno niti mi je nevažno	Većinom mi je važno	Izrazito mi je važno	n	%	prosjeak
	%	%	%	%	%			
Tradicionalni romski plesovi	15,0%	7,0%	13,3%	16,3%	48,4%	774	100%	3,76
Tradicionalna romska glazba	10,6%	6,2%	8,9%	15,7%	58,6%	775	100%	4,06
Sviranje instrumenata	13,0%	6,6%	10,0%	16,1%	54,3%	770	100%	3,92
Romski jezik	7,9%	2,3%	5,5%	15,5%	68,8%	775	100%	4,35
Život u romskoj zajednici – imati Rome za susjede	17,2%	6,7%	15,1%	14,5%	46,5%	774	100%	3,66
Stari romski zanati	18,4%	8,0%	15,1%	12,8%	45,6%	748	100%	3,59

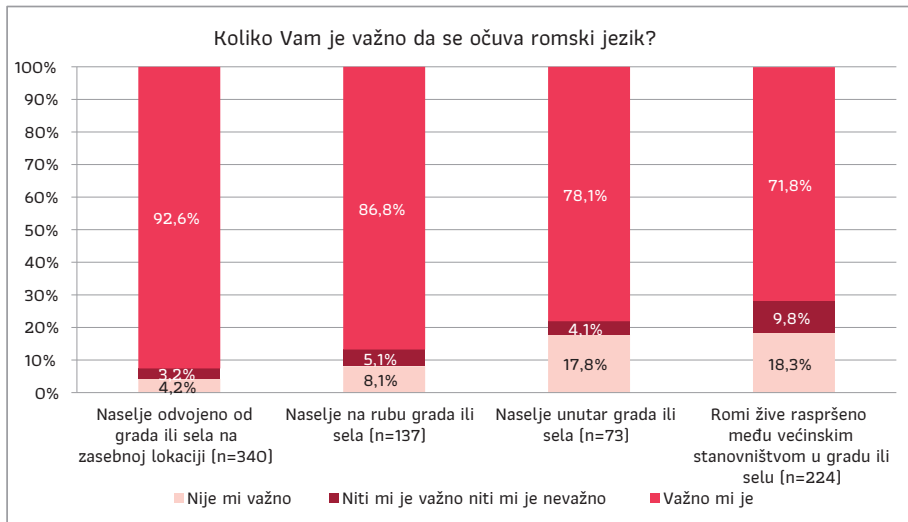
Da su većini Roma jezik i romska glazba najvažnije sastavnice identiteta, govori i podatak u kojemu njih 84,3% kaže kako im je očuvanje jezika većinom ili izrazito važno, a dvije trećine njih [74,3%] smatra kako je važno očuvati romsku glazbu. Zanimljivo je da je sviranje instrumenata Romima u ovome slučaju treća po važnosti sastavnica identiteta, iako su pri navođenju elementa po kojemu žele biti prepoznati i po kojemu smatraju da su prepoznati kod većinskoga stanovništva, poslije jezika i glazbe, to bili tradicionalni romski plesovi, dok je sviranje instrumenata bilo istaknuto kod vrlo maloga broja pripadnika RNM-a.

TABLICA 10. Važnost očuvanja romskoga jezika prema regiji

Regija	Koliko Vam je važno da se očuva romski jezik?										UKUPNO	
	Uopće mi nije važno		Većinom mi nije važno		Niti mi je važno niti mi je nevažno		Većinom mi je važno		Izrazito mi je važno		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Međimurje	6	2,1%	5	1,7%	8	2,8%	40	13,9%	229	79,5%	288	100%
Sjeverna Hrvatska	0	0,0%	2	2,7%	5	6,7%	21	28,0%	47	62,7%	75	100%
Zagreb i okolica	27	25,7%	3	2,9%	13	12,4%	16	15,2%	46	43,8%	105	100%
Središnja Hrvatska	8	7,6%	7	6,7%	6	5,7%	22	21,0%	62	59,0%	105	100%
Slavonija	14	9,7%	1	0,7%	10	6,9%	17	11,8%	102	70,8%	144	100%
Istra i Primorje	6	10,3%	0	0,0%	1	1,7%	4	6,9%	47	81,0%	58	100%
UKUPNO	61	7,9%	18	2,3%	43	5,5%	120	15,5%	533	68,8%	775	100%

Iako je jezik za veliku većinu ispitanih uvijek bio ključna odrednica romske kulture, za manji dio ispitanika, njih oko 10%, on nije bio toliko važan element. Utvrđene su i razlike između regija u prosječnoj ocjeni pa su ispitanici u Gradu Zagrebu i okolici u prosjeku davali statistički značajno nižu ocjenu u procjeni važnosti očuvanja jezika kao ključnoga obilježja romskoga života⁶⁹.

⁶⁹ ANOVA, $F=17,777$; $p < 0,001$; Grad Zagreb i okolica [prosjeak=3,49, $sd=1,659$]; Međimurje [prosjeak=4,67, $sd=0,796$]; Sjeverna Hrvatska [prosjeak=4,51, $sd=0,742$]; Istra i Primorje [prosjeak=4,48, $sd=1,246$]; Slavonija [prosjeak=4,33, $sd=1,257$] i Središnja Hrvatska [prosjeak=4,17, $sd=1,259$].

GRAFIKON 9. Važnost očuvanja obilježja romskoga jezika prema tipu naselja

Također, očuvanje jezika važnijim ocjenjuju oni Romi koji žive u naselju odvojenome od grada ili sela, odnosno na zasebnim koncentriranim lokalitetima, nego Romi koji žive koncentrirano unutar gradova ili sela ili pak oni koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom bilo u gradu bilo u selu. Razlika je utvrđena i između pripadnika RNM-a koji žive na rubu grada ili naselja i onih koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom kojima je važnost očuvanja romskoga jezika najmanje važna, no ne može se reći da je nevažna jer je na skali od 1 do 5 njihova prosječna ocjena 3,92 .

Zanimljiv je i nalaz koji ukazuje da je očuvanje romskoga jezika važnije onima koji privremeno, povremeno ili sezonski obavljaju poslove nego onima koji imaju stalan posao⁷⁰. Oni vjerojatno više vremena provode u sredini u kojoj se jezik govori i u njemu se osjećaju prirodnije. Nadalje, oni koji rade stalno plaćene poslove u 68,8% su slučajeva rekli da im je važno očuvanje romskoga jezika, oni koji obavljaju privremene, povremene ili sezonske poslove u 84,4% slučajeva ističu važnost očuvanja romskoga jezika, dok oni koji nikada ne rade plaćene poslove u 85,8% slučajeva govore o važnosti očuvanja ovoga obilježja romske kulture. Ako se u razmatranje uzme važnost očuvanja romskoga jezika u pojedinim tipovima naselja u kojima žive Romi, moguće je uvidjeti razlike koje su i statistički značajne⁷¹. Pripadnicima RNM-a koji žive u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebnoj lokaciji očuvanje je jezika najvažnije, a ono je najmanje važno onima koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom. Lako je moguće da ovdje intervenira i neka treća skrivena

70 ANOVA, $F=5,146$; $p < 0,007$; privremeni, povremeni ili sezonski poslovi (prosjeak=4,40, $sd=1,171$); stalni posao (prosjeak=3,74, $sd=1,517$).

71 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 64,463$; $df = 12$; $p < 0,001$; $V = 0,167$.

varijabla. Navedeni rezultati o vrsti plaćenoga posla, kao i rezultati koji govore da tip naselja u kojem Romi žive ima utjecaj na njihovu percepciju važnosti očuvanja romskoga jezika, indiciraju razumljivu činjenicu u kojoj "miješanje" s većinskim stanovništvom dovodi do slabljenja nekih identitetskih obilježja, pa čak i onih fundamentalnih kao što je jezik. Upravo je za romski jezik u Hrvatskoj UNESCO, u svojem *Atlasu svjetskih jezika koji su u opasnosti*, istaknuto kako je on "jako ugrožen" [EP 2018: 2]⁷². I u NSUR-u se navodi kako su prethodna ispitivanja, koja su provedena među mladim Romima i njihovim obiteljima, pokazala "prilično loše stanje u poznavanju i uporabi romskog jezika u svakodnevnom životu" i ukazala na činjenicu da "neke romske sredine u Hrvatskoj uopće ne govore jezikom svojih predaka i nemaju nikakve navike koristiti se njime, posebice u sredinama gdje romske obitelji žele što bržu i bezbolniju integraciju u hrvatsko društvo" [Vlada RH 2012: 92].

Rezultati binarne logističke regresije nešto su drugačiji, ali i ovdje se regija pokazala kao značajan prediktor za utvrđivanje važnosti očuvanja romskoga jezika kao jedne od značajki romskoga života. U regresijski su model osim regije bili uključeni i brojni drugi prediktori [tip naselja, dob tj. dobna skupina kojoj ispitanici pripadaju, spol, pismenost, stupanj obrazovanja, radni status tj. oblik plaćenoga rada i materijalni status]. Pored regije kao značajni prediktori pokazali su se dob i spol ispitanika. Pod pretpostavkom da su sve druge varijable uključene u model konstantne, šanse da će tvrditi da im je očuvanje jezika važno su 14,2 puta veće u Sjevernoj Hrvatskoj nego u Zagrebu i okolici⁷³. Šansa da će u Međimurju pripadnici RNM-a tvrditi da im je važno očuvanje jezika 6,4 puta veća je nego u Zagrebu i okolici⁷⁴, u Istri i Primorju 5,3 puta⁷⁵, u Slavoniji 3,8 puta⁷⁶, a u Središnjoj Hrvatskoj 2,7 puta veća nego u Zagrebu i okolici⁷⁷. Nadalje, stariji pripadnici RNM-a će u većoj mjeri tvrditi da im je očuvanje romskoga jezika važno. Šanse da će oni u dobi od 30 do 55 godina zagovarati važnost očuvanja jezika 2,8 puta veća je nego onih pripadnika RNM-a u starosti 14 do 29 godina⁷⁸, a šanse da će oni u dobi od 56 godina tvrditi da im je očuvanje romskoga jezika važno 4,2 puta su veće od najmlađe grupacije, to jest onih od 14 do 29 godina⁷⁹. Šanse da će muškarci za razliku od žena tvrditi

72 Osim za Hrvatsku navedeno je da je romski jezik jednako ugrožen i u Bugarskoj, dok je u Grčkoj, Italiji, Francuskoj, Poljskoj i Rumunjskoj "definitivno ugrožen" [EP 2018: 2]. No ima tu mnogo "nijansi sivoga" – sve zavisi od konkretne lokacije i odnosa. Romski je više ugrožen niskim statusom i ograničenošću područja primjene nego brojem govornika. Osim toga, rijetko je vođeno računa o drugim jezicima osim romskome, a kod nas je bajaški svakako predmet etničke identifikacije i važan dio romskoga identiteta te se predaje novim naraštajima u visokome postotku.

73 Razina statističke značajnosti - $p=0,001$.

74 Razina statističke značajnosti - $p=0,009$.

75 Razina statističke značajnosti - $p=0,011$.

76 Razina statističke značajnosti - $p=0,010$.

77 Razina statističke značajnosti - $p=0,036$.

78 Razina statističke značajnosti - $p=0,003$.

79 Razina statističke značajnosti - $p=0,010$.

da je im važnost očuvanja jezika važna 96% je veća⁸⁰. Zanimljivo je istaknuti kako se pismenost i stupanj obrazovanja nisu pokazali kao važni prediktori, a jednako tako ni tip naselja u kojemu Romi žive. Dakle velike šanse da će zagovarati važnost očuvanja romskoga jezika kao važne sastavnice romskoga identiteta postoje u svih pet regija osim zagrebačke, a šansa raste ako je riječ o starijim muškim pripadnicima RNM-a. Iako se tip naselja u ovoj analizi nije pokazao statistički značajnim, posve je evidentno da je jezik važniji u onim regijama u kojima Romi uglavnom žive koncentrirano i dislocirano od većinskoga stanovništva, a i tip naselja svakako je važan prediktor za razumijevanje⁸¹, ne samo ovoga, nego i mnogih drugih rezultata istraživanja.

Provedene statističke univarijatne i multivarijatne analize ukazuju na to da jezik nesumnjivo ostaje ključna odrednica romske kulture i sastavnica identiteta do koje Romi najviše drže. To, naime, potvrđuje i otvoreno pitanje koje je postavljeno Romima koji su sudjelovali u istraživanju: "Što je za vas osobno najvažniji element romske kulture i običaja?" Iako velik broj ispitanika – 23,4%, odnosno 180 od 770 – nije odgovorio na to pitanje ili su rekli da ne znaju, najveći broj onih koji su odgovorili ponovno je naveo jezik kao element koji oni osobno smatraju najvažnijim. Gotovo u trećini odgovora onih koji su odgovorili na pitanje [31,5%] jezik je naveden kao najvažniji element. Drugi je najčešće navedeni element ples, a slijedi ga glazba. Upravo su tri navedena elementa izdvojena u idealnoj i realnoj percepciji romske kulture.

Norme romske populacije

Iako podaci pokazuju nisku razinu obrazovanosti romske populacije⁸² i posebno malen udio onih pripadnika RNM-a sa završenom srednjom školom [14,5%] i s višim ili visokim obrazovanjem [0,4%] [Kunac, Klasnić i Lalić 2018: 87], velikoj većini Roma koji su obuhvaćeni istraživanjem [88,6%] najprihvatljivija je upravo norma koja govori o potrebi visokoga obrazovanja mladih.

80 Razina statističke značajnosti - $p=0,030$.

81 To potvrđuju i prethodno izneseni rezultati analize varijance (ANOVA-e) koji su pokazali kako važnijim očuvanje jezika ocjenjuju Romi koji žive u naselju odvojenome od grada ili sela nego Romi koji žive koncentrirano unutar gradova ili sela, ili pak oni koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom bilo u gradu, bilo u selu.

82 Prema posljednjim podacima čak 85% pripadnika RNM-a koji su stariji od 14 godina imaju završenu samo osnovnu školu ili još manje od toga [Kunac, Klasnić i Lalić 2018: 86].

TABLICA 11. Norme romske populacije

Norme romske populacije	Uopće nije prihvatljivo	Djelomično prihvatljivo	Prihvatljivo	UKUPNO	
				%	n
Da mladi upisuju fakultete.	5,2%	6,1%	88,6%	100%	765
Da žena zarađuje.	9,5%	13,5%	77,0%	100%	778
Razvod braka jer je muž fizički nasilan nad ženom.	17,0%	8,4%	74,7%	100%	766
Razvod braka jer je žena fizički nasilna nad mužem.	20,8%	8,5%	70,7%	100%	765
Razvod braka jer je žena prevarila muža.	22,6%	13,0%	64,4%	100%	767
Razvod braka jer je muž prevario ženu.	23,0%	13,3%	63,7%	100%	768
Da žena zarađuje više od muškarca.	23,7%	15,9%	60,5%	100%	769
Da žena koja ima djecu ima posao.	22,4%	17,5%	60,1%	100%	767
Da par živi zajedno a da se nije vjenčao.	22,6%	19,3%	58,2%	100%	779
Razvod braka.	45,7%	19,8%	34,6%	100%	764
Da dječak u dobi za osnovnu školu radi.	67,0%	9,4%	23,6%	100%	764
Da djevojčica u dobi za osnovnu školu radi.	71,3%	8,5%	20,2%	100%	767
Da roditelji dogovore brak svome sinu.	75,4%	7,6%	17,0%	100%	772
Da roditelji dogovore brak svojoj kćeri.	77,3%	6,3%	16,3%	100%	772
Neplaćanje poreza.	72,7%	11,4%	15,9%	100%	747
Da se koriste državne olakšice i beneficije kad se na njih nema pravo.	83,0%	8,4%	8,6%	100%	725
Da službenik prihvaća mito.	90,0%	3,5%	6,5%	100%	749
Da građanin daje mito.	90,5%	3,7%	5,8%	100%	754
Da djeca prose.	97,3%	0,8%	1,9%	100%	779

Nadalje, više od dvije trećine [77,0%] smatra prihvatljivim i to da žena bude ta koja zarađuje, premda podaci pokazuju da je udio zaposlenih Romkinja vrlo nizak. Vrlo visok je udio i onih pripadnika RNM-a koji smatraju prihvatljivim razvod braka u različitim slučajevima, primjerice kada je muž fizički nasilan prema ženi [74,7%], kada je žena fizički nasilna prema mužu [70,7%], kada je žena prevarila muža [64,4%] te kada je muž prevario ženu [63,7%]. Najmanje prihvatljivim obrascima ponašanja Romi smatraju one kada djeca prose, kada se daje ili prihvaća mito ili

kada se državne olakšice i beneficije koriste u slučajevima u kojima se na njih nema pravo. Statistički značajne povezanosti spola i prihvaćenost odnosno neprihvaćenost pojedinih društvenih normi utvrđene su u šest slučajeva. Naime, muškarci u većoj mjeri prihvaćaju normu roditeljskoga dogovaranja braka za svoju kćer⁸³, davanje mita od strane građana⁸⁴ te prihvaćanje mita od strane službenika⁸⁵. S druge pak strane ženama je prihvatljivije kada žene zarađuje više od muškarca⁸⁶, kada žene koje imaju djecu također imaju i posao⁸⁷ te im je također mnogo više nego muškarcima prihvatljiva situacija razvoda braka u slučaju kada je žena fizički nasilna prema mužu⁸⁸.

S obzirom na visok udio pripadnika RNM-a koji izlaze iz obrazovnoga sustava, i to dijela osnovnoškolskoga obrazovanja⁸⁹ koje je, prema *Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* obvezno [NN O7/17], provedena je multivarijantna analiza kako bi se provjerilo postoje li i koji su to prediktori kojima je moguće opisati grupaciju Roma koji smatraju prihvatljivim da muška i ženska djeca u dobi za osnovnu školu rade. S tom svrhom provedena je binarna logistička regresija gdje su u model uključene sljedeće varijable: regija, tip naselja, dob, spol, pismenost, stupanj obrazovanja, zaposlenje tj. oblik plaćenoga rada koji pojedinac obavlja ili pak ne obavlja te pokazatelj materijalnoga statusa, odnosno ukupnoga primanja kućanstva u posljednjih mjesec dana. Kao značajni prediktori u oba slučaja pokazali su se regija, tip naselja i stupanj obrazovanja. Pod pretpostavkom da su sve ostale varijable u modelu konstantne, šanse da će Romi iz Sjeverne Hrvatske reći da im je prihvatljivo da dječak u dobi za osnovnu školu radi su 5,3 puta veće, a da djevojčica u dobi za osnovnu školu radi su 5 puta veće nego kod onih pripadnika RNM-a koji žive na području Središnje Hrvatske. Nadalje, šanse da Romi koji žive u naseljima unutar grada ili sela smatraju prihvatljivim da dječak u dobi za osnovnu školu radi 2,8 puta su veće nego u disperziranim naseljima, odnosno ondje gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu. Šanse da Romi koji žive u naselju odvojenome od grada ili sela na zasebnoj lokaciji smatraju prihvatljivim da djevojčica u dobi za osnovnu školu radi su 2,8 puta veće nego u disperziranim naseljima, odnosno ondje gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom, bilo u gradu ili selu. Treći prediktor koji se pokazao značajnim jest stupanj obrazovanja. Za razliku od onih koji su završili srednju školu i više, šanse da Romi koji su bez škole smatraju prihvatljivim da dječak u dobi za osnovnu školu radi 5,1 puta su veće, a oni koji imaju nezavršenu

83 T-test, $t = 2,710$, $p < 0,01$.

84 T-test, $t = 2,303$, $p < 0,03$.

85 T-test, $t = 3,186$, $p < 0,03$.

86 T-test, $t = -2,124$, $p < 0,04$.

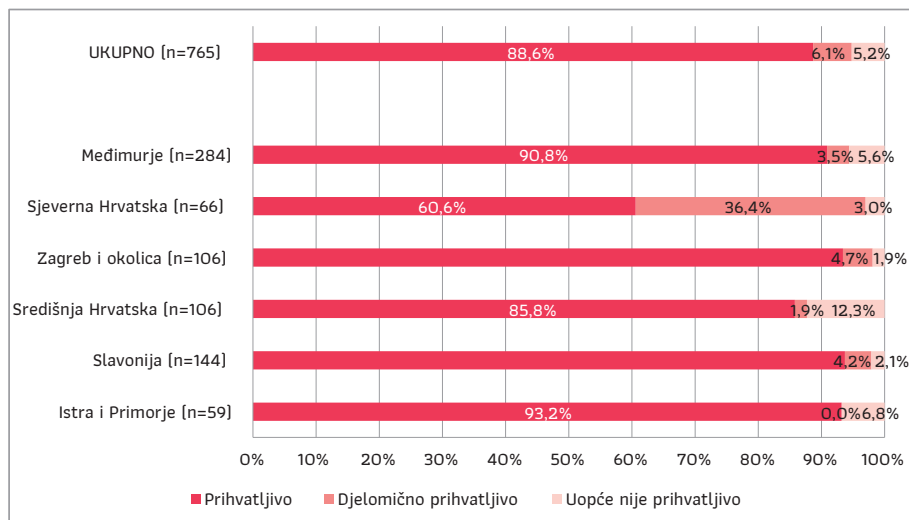
87 T-test, $t = -3,392$, $p < 0,02$.

88 T-test, $t = -2,349$, $p < 0,02$.

89 Rezultati pokazuju da 38,3% pripadnika RNM-a starijih od 16 godina nije završilo osnovnu školu. Njih 17,3% završilo je do četiri razreda, a 21,0% školu je napustilo u periodu između 5. i 7. razreda. Detaljnije v. Kunac, Klasančić i Lalić [2018: 87].

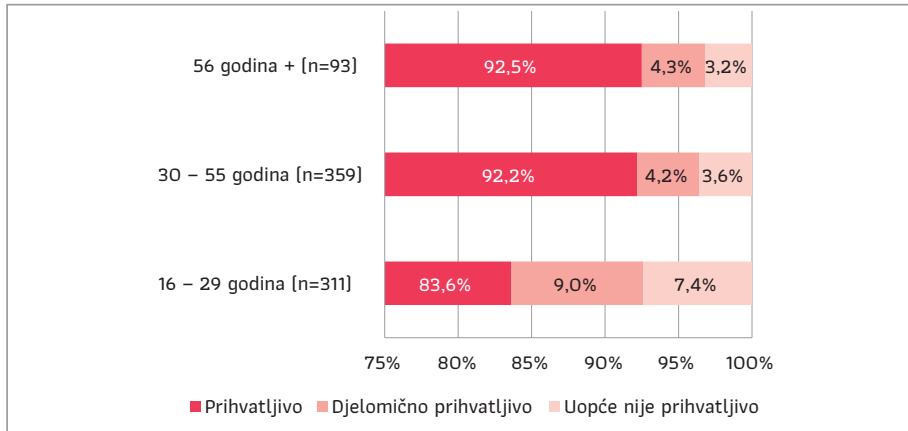
osnovnu školu 5,5 puta veće. Za razliku od onih koji su završili srednju školu i više, šanse da Romi koji nisu završili osnovnu školu, kao i oni koji imaju završenu osnovnu školu smatraju prihvatljivim da djevojčica u dobi za osnovnu školu radi 3,4 su puta veće. Zaključno se može reći da će Romi u Sjevernoj Hrvatskoj, kao i oni koji žive u naseljima odvojenima od grada ili sela na zasebnoj lokaciji, oni koji su na rubu gradova i sela te oni s nezavršenom ili završenom samo osnovnom školom u većoj mjeri smatrati prihvatljivim da dječaci i djevojčice u školskoj dobi rade.

GRAFIKON 10. Prihvaćenost norme visokoga obrazovanja mladih prema regiji

S obzirom na to da je specifični cilj 5. NSUR-a u području visokoga obrazovanja: "do 2020. godine povećati broj pripadnika romske nacionalne manjine koji završavaju visoko obrazovanje te onih koji nastavljaju poslijediplomski studij" [Vlada RH 2012: 44] sljedeći rezultati ukazuju na neke sociodemografske specifičnosti povezane s prihvatljivošću norme visokoga obrazovanja mladih Roma. Iako je na normativnoj razini velikoj većini Roma prihvatljivo da mladi pripadnici RNM-a upisuju fakultete, ipak su utvrđene razlike na regionalnoj razini⁹⁰ gdje se posebno ističe regija Sjeverna Hrvatska u kojoj je najveći postotak onih kojima je ova norma tek "djelomično prihvatljiva". Takvih je, naime, više od trećine [36,4%] u toj regiji pa se ona statistički značajno razlikuje od svih preostalih, osim od Središnje Hrvatske u kojoj je pak najveći postotak onih kojima visoko obrazovanje mladih Roma uopće nije prihvatljivo [12,3%].

90 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 54,900$; $df = 5$; $p < 0,001$.

GRAFIKON 11. Prihvaćenost norme visokoga obrazovanja mladih prema dobi

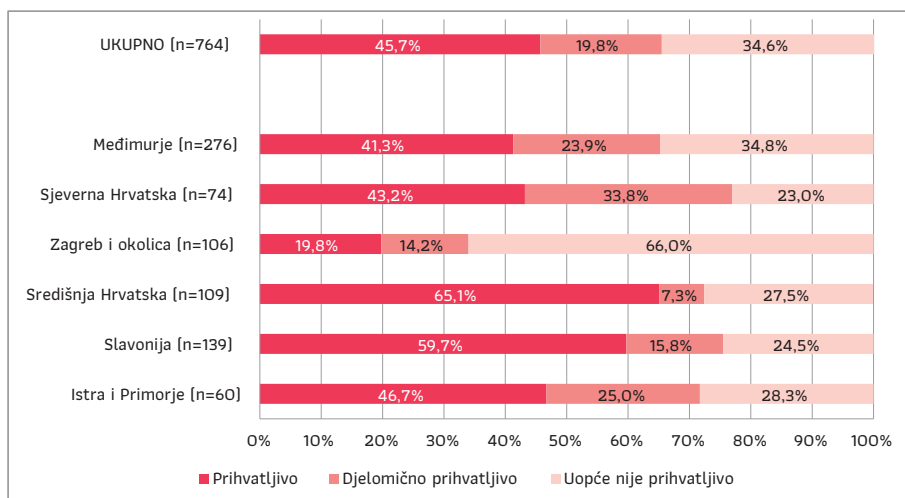
Razini prihvatljivosti norme upisivanja fakulteta ne pridonosi tip naselja u kojemu Romi žive, ali između dobnih skupina postoji određena razlika. Tako je zanimljivo primijetiti da tu normu najmanje prihvatljivom smatraju najmlađi ispitanici, odnosno oni u dobi od 16 do 19 godina koji se razlikuju od preostale dvije dobne skupine. Iako je i velikoj većini mladih prihvatljivo da mladi pripadnici RNM-a upisuju fakultet, za njih 7,4% to nije prihvatljivo, a za 9,0% tek je djelomično prihvatljivo. Zanimljivo je primijetiti i kako su svi oni Romi koji su naveli kako u prethodnome mjesecu nisu ostvarili nikakva primanja u kućanstvu istaknuli kako im je prihvatljivo da mladi Romi upisuju fakultet. Neovisno o tome rade li neki oblik plaćenoga posla ili ne rade nikakav posao, Romima je jednako prihvatljivo da mladi pripadnici RNM-a upisuju fakultet.

Kako bi se utvrdilo postoje li značajni prediktori po kojima je moguće odrediti vjerojatnost da će određene grupacije pripadnika RNM-a u većoj ili pak manjoj mjeri prihvaćati vrijednost visokoga obrazovanja, odnosno važnost mogućnosti da mladi upisuju fakultete, provedena je binarna logistička regresija gdje su u model uključene sljedeće varijable: regija, tip naselja, dob, spol, pismenost, stupanj obrazovanja, zaposlenje to jest oblik plaćenoga rada koji pojedinac obavlja ili pak ne obavlja te pokazatelj materijalnoga statusa, odnosno ukupnoga primanja kućanstva u posljednjih mjesec dana. Kao značajni prediktor pokazala se samo varijabla regija. Tako, pod pretpostavkom da su sve druge varijable u modelu konstantne, šanse da će Romi koji žive u regiji Zagreb i okolica smatrati prihvatljivim to da mladi upisuju fakultete 8,9 je puta veća nego u regiji Sjeverna Hrvatska⁹¹. Zanimljivo je istaknuti da se omjer izgleda za prihvaćanje vrijednosti visokoga obrazovanja ne povećava s višim stupnjem obrazovanja, kao ni s višim materijalnim prihodima. Može se reći kako na deklarativnoj razini većina Roma jednako, i to uglavnom pozitivno, gleda na važnost visokoga obrazovanja, no realitet govori nešto posve drugo, a to je da tek 0,4% pripadnika RNM-a ima završeno više i visoko obrazovanje [Kunac, Klasnić i Lalić 2018: 87].

91 Razina statističke značajnosti – $p = 0,029$.

Kako bi se utvrdilo kako romska populacija gleda na neke norme koje se povezuju s liberalnim, odnosno modernim vrijednostima, posebno je razmatrana norma razvoda braka. Kada je riječ o normi koja pretpostavlja mogućnost razvoda braka, rezultati se razlikuju s obzirom na to koji su razlozi razvoda. Romi su deklarativno u velikoj mjeri permissivni u slučaju da je razlog za razvod braka fizičko nasilje nad ženom ili pak nasilje žene nad muškarcem. Za većinu Roma je i prijevara, bilo da je riječ o ženi ili muškarcu, razlog zbog kojega je razvod prihvatljiv. Da je riječ o deklarativnoj permissivnosti možda najbolje pokazuje rezultat gdje je tek za nešto više od trećine Roma [34,6%] razvod braka prihvatljiv, a za 45,7% njih nije prihvatljiv. S obzirom na to, sljedeći nalaze govore o sociodemografskim aspektima (ne)prihvatljivosti razvoda braka među romskom populacijom. Za prihvaćanje, odnosno neprihvaćanje razvoda braka u romskoj populaciji nisu važna obilježja poput dobi i spola, no s obzirom na to u kojoj regiji Romi žive, postoji razlika u prihvaćanju norme razvoda braka⁹².

GRAFIKON 12. Prihvaćenost norme razvoda braka regionalno

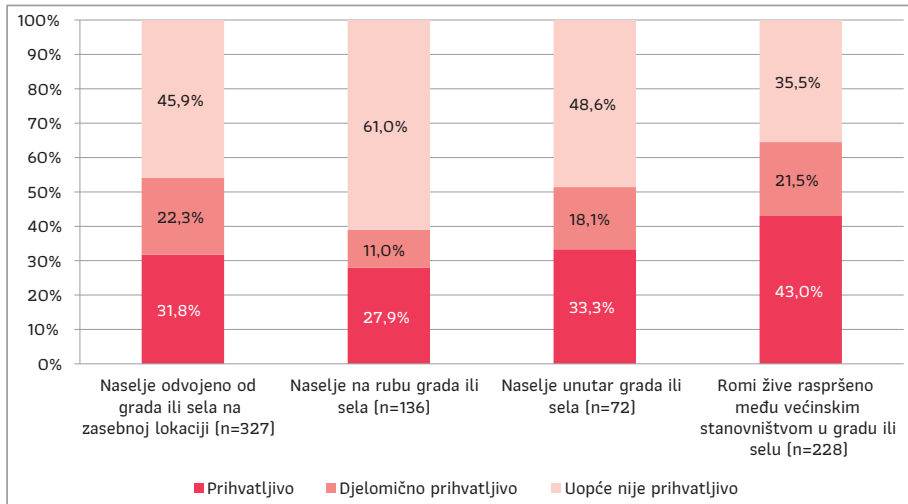

U Zagrebu i okolici razina prihvaćenosti razvoda braka daleko je veća nego u preostalim regijama budući da ovdje čak dvije trećine [66,0%] ispitanih razvod braka smatra prihvatljivim. Najniža razina prihvaćenosti te norme je u Sjevernoj Hrvatskoj, Slavoniji, ali i u Središnjoj Hrvatskoj gdje je istovremeno najviše onih, čak dvije trećine [65,1%], kojima razvod braka uopće nije prihvatljiv. Također, razlika u prihvaćenosti razvoda braka postoji i s obzirom na stupanj obrazovanja romske populacije. Za više od polovice onih koji su bez škole [51,8%], kao i onih koji nisu završili osnovnu školu [51,1%], razvod braka uopće nije prihvatljiv. Oni koji su završili školu u 43,3% slučajeva smatraju razvod braka prihvatljivim, a za 41,7% onih sa završenom srednjom školom ili višim obrazovanjem razvod braka je prihvatljiv. Zanimljivo je istaknuti kako je permissivnost Roma prema razvodu braka različita s obzirom na zaposlenje, to jest oblik plaćenoga rada

92 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 65,684$; $df = 5$; $p < 0,001$.

koji obavljaju, kao i tip naselja u kojem žive⁹³. Romi koji imaju stalan posao statistički u većoj mjeri prihvaćaju razvod braka nego Romi koji imaju privremene, povremene ili sezonske poslove, kao i oni koji nikad ne rade plaćene poslove. Također, postoji povezanost između materijalnoga statusa i prihvaćanja razvoda braka. Oni Romi čija su kućanstva u prethodnome mjesecu imala viša primanja⁹⁴, odnosno oni s primanjima od 7500 do 12 000 tisuća kuna i oni s primanjima većima od 12 000 kuna, iskazuju veće prihvaćanje norme razvoda braka⁹⁵.

GRAFIKON 13. Prihvaćenost norme razvod braka s obzirom na tip naselja

Govoreći o tipu naselja u kojemu Romi žive i prihvaćanju norme razvoda braka, moguće je utvrditi da Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom, bilo u gradu ili selu, u većoj mjeri prihvaćaju razvod braka nego oni koji žive u koncentriranim naseljima. Na stavovskoj razini, razvod braka nije prihvatljiv za veliku većinu [61,0%] pripadnika RNM-a koji su naseljeni unutar gradova ili sela, ali žive koncentrirano.

Vrijednosti romske populacije

Osim norma koje su važne pripadnicima RNM-a nastojalo se detektirati i koje su to vrijednosti kojima Romi pridaju veću važnost. I u NSUR-u je navedeno kako Romi potječu iz "kulturno-civilizacijskog kruga bitno različitog od europskog" i da su sa sobom donijeli sustav vrijednosti "u kojem zapadnjački materijalizam nije bio vrhovna vrijednost" [Vlada RH 2012: 31], a očito je da su kroz suživot s većinskim stanovništvom poprimili neke njihove vrijednosne orijentacije.

93 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 12,109$; $df = 2$; $p < 0,003$.

94 Materijalni status provjeravan je kroz skalu primanja u prethodnome mjesecu, a skalu je činilo pet razreda: 1. bez primanja; 2. 1 – 1500 kn; 3. 1501 – 4500 kn; 4. 4501 – 7501 kn; 5. 7501 – 12 000 kn; 6. više od 12 000 kn.

95 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 20,136$; $df = 5$; $p < 0,002$.

GRAFIKON 14.

Važnost pojedinih vrijednosti za pripadnike RNM-a⁹⁶

⁹⁶ U grafikonu je vidljiva iznimna visoka važnost većine vrijednosti, tako da kategorije "Većinom mi nije važno" i "Uopće mi nije važno", posebno kod nekih vrijednosti, nisu ni vidljive, a vrijednosti niže od 3.0% nisu prikazane brojčano.

Novac je tako jedna od vrijednosti koja je Romima nakon obitelji i zdravlja najvažnija. Dakako, riječ je o vrijednostima na deklarativnoj razini, no rezultati su svakako indikativni. Nakon triju navedenih vrijednosti pripadnicima su najvažnije obrazovanje i vjera u Boga. Značajna razlika po spolu postoji samo u jednoj vrijednosti koja je od svih navedenih Romima generalno najmanje važna, no ne i nevažna. Riječ je o fizičkoj aktivnosti koja je nešto važnija muškarcima nego ženama. Statistički značajne razlike u prosječnoj važnosti pojedinih vrijednosti s obzirom na dobnu skupinu utvrđene su kod sljedećih vrijednosti: 1) obrazovanje koje je najmanje važno starijima od 56 godina, a najvažnije osobama u dobi 30 do 55 te 2) vjera u Boga koja je najmanje važna mladima u dobi 16 do 29 godina, a najvažnije onima u dobi 56 godina i starijima. Iako postoji visoko vrednovanje svih navedenih vrijednosti, kada se uzmu u obzir regionalna obilježja, ipak je moguće utvrditi manju, ali značajnu povezanost za sve, izuzev za tri vrijednosti – zdravlje, vjeru u Boga i obrazovanje. Kada je riječ o novcu, povezanost važnosti navedene vrijednosti i regije u kojoj Romi žive postoji i ona se najviše očituje u tome što je u Zagrebu i okolici najviše onih kojima ta vrijednost nije važna. Vrlo su slični i rezultati za vjeru u Boga gdje je ponovno najviše Roma koji žive u Zagrebu i okolici, a kojima ta vrijednost nije važna. U Sjevernoj Hrvatskoj najviše je onih kojima nije važna privatnost [21,1%] kao ni raznovrsna prehrana [21,2%]. Fizička aktivnost nije važna više od trećine ispitanih u Sjevernoj Hrvatskoj [36,9%] te u Zagrebu i okolici [36,3%].

3.2. Sažetak poglavlja

Prema posljednjemu sveobuhvatnom istraživanju o romskoj populaciji, provedenoj 2017. godine, u Hrvatskoj živi 22 486 pripadnika romske nacionalne manjine. Riječ je o identitetski vrlo heterogenoj populaciji, što je i obilježje romske populacije u mnogim drugim europskim zemljama. Najbrojnija su romska grupacija u Hrvatskoj Bajaši [55,0%]. Oni dominantno žive na području regije Međimurje, gdje čine 86,5% ukupne romske populacije u toj regiji, te u Sjevernoj Hrvatskoj gdje čine 89,7% Roma te regije. U preostalim regijama izražena je heterogenost pa tako ni jedna romska grupacija nema apsolutnu većinu. U Središnjoj Hrvatskoj živi najveća skupina Koritara u Hrvatskoj, kojih je u ukupnome udjelu romske populacije 5,9%. Kalopera je u ukupnome udjelu 4,1%, Aškalija 3%, Čergara 2,9%, Munčana 1,9% Lovara 1,5%. Osim navedenih grupacija u Hrvatskoj još žive i Ludari, oni koji se nazivaju samo Romima i drugi.

Među Romima je u određenoj mjeri prisutno i nepoznavanje odrednica vlastita identiteta, što je vidljivo iz neznanja o grupaciji kojoj pripadaju. Nešto više od 6% ispitanih navelo je kako ne znaju kojoj grupaciji pripadaju, a mnogi su naveli kako su "samo Romi". Nadalje je utvrđeno i nepoznavanje podrijetla, odnosno zemlje iz koje su došli u Hrvatsku, budući da su u više od petine lokaliteta informanti naveli

kako im je nepoznata zemlja iz koje su Romi koji žive na lokalitetu došli. Za te podatke objašnjenje može biti kao i kod drugih naroda: da ne mare za razne subetničke podjele, se identificiraju s romskim narodom kao cjelinom te da te podjele u danoj populaciji nisu relevantne, a može utjecati i niži nivo obrazovanja i neupućenost u te teme ili pak tipično romska orijentacija na ovdje i sada.

Gotovo svi Romi u RH poznaju i govore hrvatski jezik, a od romskih jezika najzastupljeniji je bajaški dijalekt rumunjskoga jezika koji se najviše govori u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj, ali i u većini lokaliteta Slavonije i Središnje Hrvatske. Drugi je najzastupljeniji jezik Roma romski (romaní čhib), kojim se najčešće govori u Zagrebu i okolici te Istri i Primorju. Upravo je romski jezik kod većine pripadnika RNM-a istaknut kao najvažniji element romske kulture i obilježje po kojemu žele biti prepoznati kod većinskoga naroda, iako u kontekstu istraživanja Bajaši percipiraju svoj rumunjski jezik kao obilježje njihova romskoga etničkog identiteta, što on objektivno i jest kao jedan od najvažnijih jezika Roma u Hrvatskoj.

Razmatrajući druge elemente romske kulture, osim jezika istaknuti su glazba i plesovi. U Središnjoj Hrvatskoj najvažniji su tradicionalni plesovi, a u Istri i Primorju to je tradicionalna romska glazba. Iako je jezik nesumnjivo ključna odrednica romske kulture i sastavnica identiteta, njegovo očuvanje nije svima jednako važno. Tako je Romima u Zagrebu i okolici očuvanje jezika manje važno nego onima u Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju. Bajaši su očito svome jeziku znatno privrženiji, što je tema za detaljnije istraživanje. Također, jezik je nešto važniji starijim pripadnicima romske nacionalne manjine nego mlađim dobnim skupinama, kao i onima koji ne rade stalne poslove. Rezultati koji govore da tip naselja u kojemu Romi žive, vrsta posla koji obavljaju, a u nekim slučajevima i dob imaju utjecaj na percepciju važnosti očuvanja romskoga jezika, indiciraju razumljivu činjenicu u kojoj "miješanje" s većinskim stanovništvom dovodi do slabljenja nekih identitetskih obilježja, pa i onih fundamentalnih kao što je jezik. To je zasigurno jedno od ključnih identitetskih pitanja za romsku zajednicu u Hrvatskoj s obzirom na to da je već u NSUR-u upozoreno kako mladi Romi, posebno u nekim sredinama, slabo poznaju ili uopće ne rabe jezik romske zajednice u svakodnevnome životu. Da je romski jezik u Hrvatskoj "jako ugrožen", istaknuto je i u UNESCO-ovu *Atlasu svjetskih jezika koji su u opasnosti*. Bajaški je pri tome potpuno zanemaren, kao što se često ignorira i u kontekstu rumunjskoga jezika uopće, nesporno i zato što njime govore Romi a ne etnički Rumunji. Naše istraživanje pokazuje da bajaški rumunjski zasada nije ugrožen u opstanku, no do toga bi moglo doći ako mu se ne prošire uporabne domene i funkcije.

Kada je riječ o konfesionalnoj pripadnosti, većina [60,8%] pripadnika romske nacionalne manjine živi na lokalitetima koja su dominantno katoličke vjeroispovijesti. Nešto manje od četvrtine anketiranih Roma živi na lokalitetima gdje je dominantno zastupljen islam, a 10,3% Roma živi na lokalitetima gdje je najzastupljenija pravoslavna

vjera. Gledajući regionalno, evidentno je da Romi koji se deklariraju kao katolici žive u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj, a to su pretežito Bajaši i Lovari. Vjernici islamske vjeroispovijesti dominantno žive na lokalitetima Grada Zagreba i okolice te Istre i Primorja, i tu je riječ o Romima i Aškalijama doseljenima iz Bosne i Hercegovine, Kosova, Srbije i Makedonije, govornicima romskoga (i rjeđe albanskoga). U Središnjoj je Hrvatskoj većina stanovništva katoličke vjeroispovijesti, no nezanemariv je i udio pravoslavnih vjernika. U Slavoniji većina stanovništva živi na lokalitetima u kojima se većina Roma deklarira kao vjernici pravoslavne vjere, a to se odnosi i na veći dio Bajaša i većinu vlaških Roma, govornika romskoga jezika [Lejaši, Khanjari i dr.]. Gledajući ukupnu populaciju, više od polovice Roma [53,3%] živi na lokalitetima u kojima ne postoji mogućnost institucionalnoga prakticiranja vjere, to jest nema objekta namijenjenoga toj svrsi, što ukazuje na infrastrukturno zaostajanje lokaliteta na kojima Romi žive. Prihvaćenost Roma u neromskim vjerskim zajednicama iste vjere na žalost nije istraživana, kao i za Rome tipična transkonfesionalnost: i islamski Romi naime često zađu u crkve i slave vjerske praznike ili upražnjavaju neke obrede, dolaze na ispovijedi, pričest i sl. Prisutnost nekih prozelitskih evangeličkih sljedbi, inače veoma aktivnih među Romima, u nas nije uočena.

Općeprihvaćene društvene vrijednosti i norme i među romskom su populacijom vrlo prihvatljive. Tri su vrijednosti koje su Romi izdvojili kao najvažnije obitelj, zdravlje i novac, a potom slijede obrazovanje i vjera u Boga. Najprihvatljivija norma govori o potrebi visokoga obrazovanja mladih, a u najvećoj mjeri je prihvaćaju Romi u Zagrebu i okolici, a najmanje oni u Sjevernoj Hrvatskoj. Vrlo visok je udio i onih pripadnika RNM-a koji razvod braka smatraju prihvatljivim u različitim slučajevima. Najmanje prihvatljivim obrascima ponašanja Romi smatraju one kada djeca prose, kada se daje ili prihvaća mito ili kada se državne olakšice i beneficije koriste u slučajevima u kojima se na njih nema pravo. Iako je norma visokoga obrazovanja mladih generalno vrlo prihvatljiva svim Romima, treba upozoriti na činjenicu da je za dio Roma prihvatljivo da dječaci i djevojčice u školskoj dobi rade. U većoj mjeri to je prihvatljivo pripadnicima RNM-a u Sjevernoj Hrvatskoj, onima koji žive u naseljima odvojenima od grada ili sela na zasebnoj lokaciji, kao i onima koji su na rubu gradova i sela te onima s nezavršenom ili završenom osnovnom školom. Upravo s tim skupinama ljudi potrebno je provoditi ciljane edukativne programe kako bi se osvijestila važnost obrazovanja na svim razinama, od vrtića i predškolske dobi pa sve do fakulteta.

Na temelju svega iznesenoga mogao bi se steći dojam da su Romi izrazito partikularni i iscijepkani na grupice, što je točno, i to je stvarnost romske situacije, ali ne samo romske. Po tome su Romi narod kao i svi drugi. Ali Romi su usto jako višejezičan narod, dijalektalno rascjepkan, vjerski odijeljen te regionalno i podrijetlom nijansiran, a uz to i različit i po svojim zanimanjima. No to su i drugi narodi, naravno na drugi način.

Također valja razumjeti da, kao i u Hrvata i drugih naroda, kod romskih etnonima vlada jasna hijerarhija: svi su naravno Hrvati, ali onda ima raznih pokrajinskih i unutarpokrajinskih podjela i imena za to, naziva za razne vjerske i statusne skupine, strance i tako dalje. Kad to uzmemo u obzir, nema prepreke da Rome promatramo kao jednu jedinu skupinu iako ne jedinstvenu, kao što to nijedan narod nije. Romi su i tu, dakle, narod kao i svi ostali. Zaključno možemo reći da su Romi europski narod indijskoga podrijetla i jezika [ali i drugih jezika], a često i posebna socio-ekonomskoga statusa. Rome treba gledati kao etničku, jezičnu i socijalnu skupinu. Svaki od tih aspekata ima svoje specifičnosti, a uzeti zajedno oni daju relativno cjelovitu sliku o romskoj populaciji generalno.

4. Socijalna distanca i uključenost u društveni život

4. Socijalna distanca i uključenosť u društveni život

4.1. Položaj pripadnika romske nacionalne manjine

Velik je sociološki izazov odgovoriti na pitanje zašto se Romi – poput većine drugih doseljenih naroda – nisu asimilirali u okolne populacije ni nakon tisućoljetne kohabitacije. Odgovori leže upravo u sferi sociologije i antropologije, a u dobroj mjeri u svezi su i s indijskim podrijetlom, odnosno naslijeđenim društvenim vrednotama i nazorima prema neromima, a koje Romi žele sačuvati i predati novim naraštajima.

Drugi dio odgovora treba tražiti u odnosu europskih naroda prema drugima kao takvima, a napose prema Romima. Romi se ponekad ne žele ili ne mogu integrirati u okolne skupine ako osjećaju da bi to narušilo njihov vlastiti socijalni sustav i vrednote. Romi naime – kao i većina drugih naroda – žele ostati to što jesu, za što često plaćaju visoku cijenu. Nekad ih pak susjedne zajednice ne žele ili ne mogu prihvatiti takvima kakvi su, a često ih čak i ne teže asimilirati. Ako ih pak i asimiliraju, onda su opet marginalizirani i segregirani. Asimilacija ne znači prihvaćanje nego odbijanje stranoga identiteta. A ciganska stigma ostaje.

Na spomenutu stigmatu ukazuje i Vanjić-Tanjić [2008: 15] koji navodi da Romi zbog tamnije boje kože⁹⁷, nepoznata jezika i drugačijega načina života uglavnom nisu bili prihvaćeni kao poznati i uobičajeni sunarodnjaci, nego su dobivali etikete varalica, piromana, kradljivaca, donositelja bolesti i slično⁹⁸.

Marginalizacija je najčešće prisutna na socioekonomskoj razini, a resursi su i u najbogatijim društvima ograničeni te se raspodjeljuju hijerarhijski, kao i po etničkoj odnosno nacionalnoj razdjelnici. S obzirom na to da su Romi svugdje uglavnom "stranci", njihov je kapacitet u odnosu na ukupno "društvo" vrlo malen, odakle se perpetuira siromaštvo i marginalnost poput nekih "začaranih krugova pakla" [Đurić 1987].

97 Babić, I. [2004: 318] navodi da distancu prema romskom stanovništvu, između ostaloga, uvjetuje i njihov drugačiji fizički izgled.

98 O distanci prema Romima vidjeti: Zatreneau i Halwachs [2003], Liégeois [2009], Kupirović [2016], Hrvatić i Ivančić [2000], Hrvatić [2004] i Babić [2004].

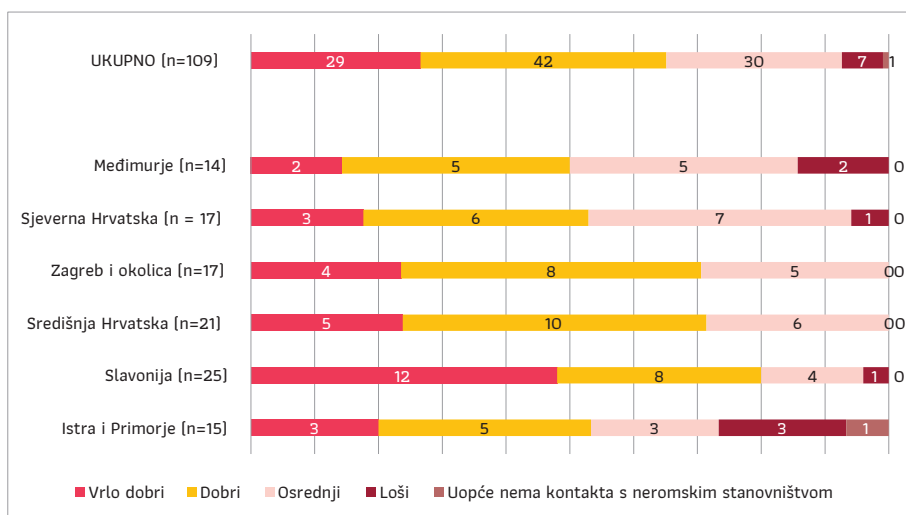
Uzroke marginalnoga društvenog i gospodarskog položaja Roma u Hrvatskoj Štambuk [2000: 202] opravdano promatra kroz obilježja romske populacije s jedne strane te dugotrajan neadekvatan odnos vlasti na području Hrvatske prema Romima s druge strane. Dakako, percepcije o drugima nastaju internalizacijom stavova i mišljenja već ranije kreiranih u javnosti, a prenose se primarnom i sekundarnom socijalizacijom.

Istraživanje socijalne distance prema Romima, koje je provodio Hrvatić među školskom djecom, pokazalo je "nizak stupanj prihvaćanja elemenata kulture Roma [jezik, umjetnost, povijest, običaji], kao i veliku socijalnu distancu prema Romima [modificirana Bogardusova skala], što ukazuje na potrebu interkulturalnoga odgoja i obrazovanja za sve učenike u Hrvatskoj" [Hrvatić 2004: 372]. Hrvatić naglašava da su prava nacionalnih manjina u razdoblju početka 21. stoljeća u slučaju Roma bila samo "deklarativno" ostvarena i to u "političkom životu, kulturi, medijima, izdavačkoj djelatnosti, uporabi jezika i pisma, a posebno u odgoju i obrazovanju" [Hrvatić 2004: 373]. Kao višestruke razloge tome navodi sljedeće: velike razlike između pojedinih romskih skupina "s obzirom na jezičnu, socioekonomsku i vjersku pripadnost", sve češće sjedilački način života, slabljenje tradicionalnoga nomadskog načina života koje je uvjetovalo promjene u gospodarskome ustroju pojedinih plemenskih skupina, tako da "prestaje potreba za nekim specifično romskim zanatima, proizvodima i uslugama [sitni kovački poslovi, popravljanje kotlova, izrada korita i sl.]" [Hrvatić 2004: 373]. Romi tako ostaju bez posla, osiromašuju sve više i prostorno se izdvajaju iz gradskih centara. Istodobno proces asimilacije veže sve nacionalne manjine, pa onda i Rome, uz poboljšanje životnoga standarda i promjenu zanimanja [pojedinih skupina], tako da "Romi u gradovima [izvan romskih naselja] gotovo u potpunosti gube i svoj kulturni nacionalni identitet", napominje Hrvatić [2004: 272]. Budući da im je izvorna kultura pradomovine Indije doživjela raznovrsne promjene, integrativni elementi kulture oslabjeli su ili se posve izgubili, a dio Roma se zbog stradanja tijekom prošlosti nije ni želio više identificirati pripadnicima romske nacionalne zajednice.

4.1.1. Odnosi između romskoga i neromskoga stanovništva

Odnosi romskoga i neromskoga stanovništva u 109 lokaliteta na kojima je provedeno istraživanje generalno se mogu ocijeniti kao dobri ili čak vrlo dobri s obzirom na činjenicu da su ih informanti u 65,1% lokaliteta upravo takvima ocijenili. Nije utvrđena značajna statistička veza između regije u kojoj se nalazi lokalitet i ocjene odnosa među stanovništvom koju su procjenjivali informirani pojedinci na svakome lokalitetu.

GRAFIKON 15. Odnosi romskoga i neromskoga stanovništva na lokalitetima prema regiji⁹⁹

Da uopće nema nikakva kontakta Roma i ostaloga stanovništva navedeno je tek za jedan lokalitet na području Istre i Primorja. Da su odnosi loši, ustvrdili su informanti tek za 6,4% lokaliteta, odnosno ukupno sedam od 109, a zanimljivo je istaknuti da se od sedam lokaliteta za koje su odnosi definirani kao loši, tri nalaze u regiji Istra i Primorje. Odnosi su osrednji u nešto više od četvrtine istraživanih lokaliteta, odnosno 30 od 109. Upitani da se otvoreno izjasne o konkretnim odnosima i da pojasne svoje ocjene odnosa romskoga i neromskoga stanovništva, informanti su najčešće navodili kako je suradnja dobra i kako nema konflikata. Tako primjerice jedan informant s lokaliteta na području regije Međimurje navodi sljedeće: "Dobra svakodnevna komunikacija, uspješna integracija u svakodnevnom životu [vrtić, škola, trgovina, kafići, zajedničke dječje proslave rođendana]." S druge pak strane, iako su u manjini, neki informanti navode kako još uvijek primjećuju distancu većin-

⁹⁹ Numerički pokazatelji na grafiikonu odnose se na broj lokaliteta. Podaci su prikupljeni za ukupno 109 lokaliteta. S obzirom na mali broj lokaliteta prema tipu naselja, podaci na grafičkome prikazu iskazani su u apsolutnim iznosima, a ne u postotcima.

skoga stanovništva prema romskom stanovništvu koja, prema njihovu mišljenju, proizlazi iz predrasuda i stereotipa. Tako informant na jednome drugom lokalitetu u istoj regiji [Međimurje] navodi da postoji "predrasuda da su Romi neradnici, ali oni bi radili da im se da šansa, umjesto toga ih se drži na 400 kuna socijalne pomoći". Generalno se može reći da Romi vlastite odnose s većinskim stanovništvom vide dobrima u svim regijama. Primjeri u kojima su ti odnosi okarakterizirani kao loši ili gdje uopće ne postoji kontakt s neromskim stanovništvom utvrđeni su na 15 od ukupno 109 lokaliteta. Riječ je, dakle, o 13,7% lokaliteta, što nije zanemariv udio. Predrasude i stereotipi svakako utječu na odnose različitih grupacija i zajednica, pa tako i romske s većinskim stanovništvom. Jedan od novijih primjera, koji je bio i medijski vrlo popraćen, jest onaj iz lipnja i srpnja 2019. kada je Grad Zagreb 29 romskih obitelji s lokaliteta Plinarsko naselje odlučio preseliti na lokalitet Petruševac. Ta odluka Grada izazvala je reakcije i prosvjede većinskoga stanovništva naselja Petruševac koje je svoje nezadovoljstvo u medijima najčešće opravdavao argumentacijom kako objekti u koje Rome namjeravaju preseliti nisu stambeni objekti premda je dio njih otvoreno navodio kako ne žele Rome u tome objektu zbog "romskog načina života". Zanimljivo je istaknuti i kako dio romskoga stanovništva nije bio zadovoljan odlukom Grada, no prizori koje su prenosili brojni mediji u Hrvatskoj ukazuju na mnogobrojne probleme s kojima se susreće romska zajednica u Hrvatskoj – kako one infrastrukturne, tako i one koji govore o odnosima s većinskim stanovništvom¹⁰⁰.

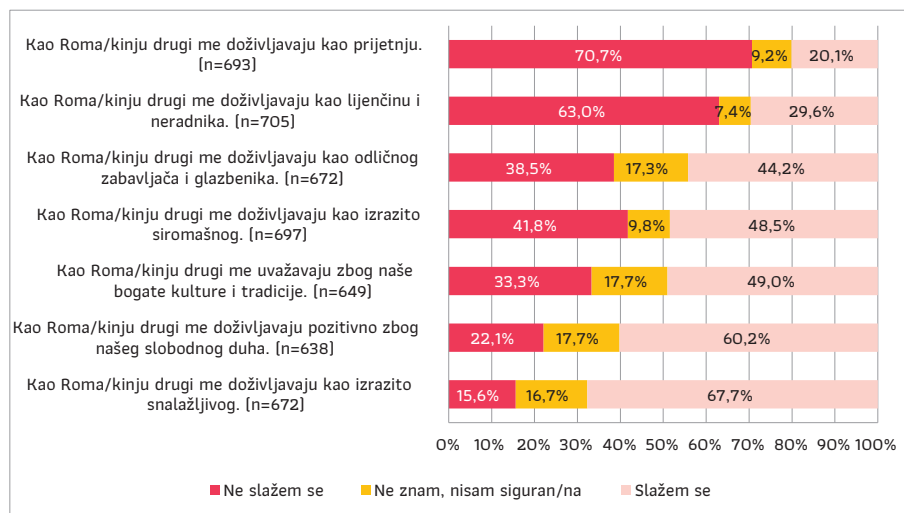
4.1.2. Percepcija vlastite zajednice

Upitani o tome kako smatraju da Rome vidi većinsko stanovništvo, od ponuđenih sedam opcija [tvrdnji], oni koji su odgovorili na pitanje u najvećoj su se mjeri složili s tvrdnjom¹⁰¹ da ih se kao Rome doživljava snalažljivima, čak 67,7% ispitanih. "Slobodan duh" je izdvojen kao drugo najvažnije obilježje po kojemu Romi smatraju da ih većinski narod prepoznaje. S druge strane, većina ispitanih [70,7%] ne slaže se s tvrdnjom da ih drugi doživljavaju kao prijetnju.

100 O slučaju preseljenja romskih obitelji u naselje Petruševac izvijestila je većina medija u Hrvatskoj, pa tako i javna televizija. Detaljnije o slučaju: <https://vijesti.hrt.hr/523664/petrusevec-graani-ne-daju-romima-da-se-usele> [Pristupljeno 10. studenog 2019.]

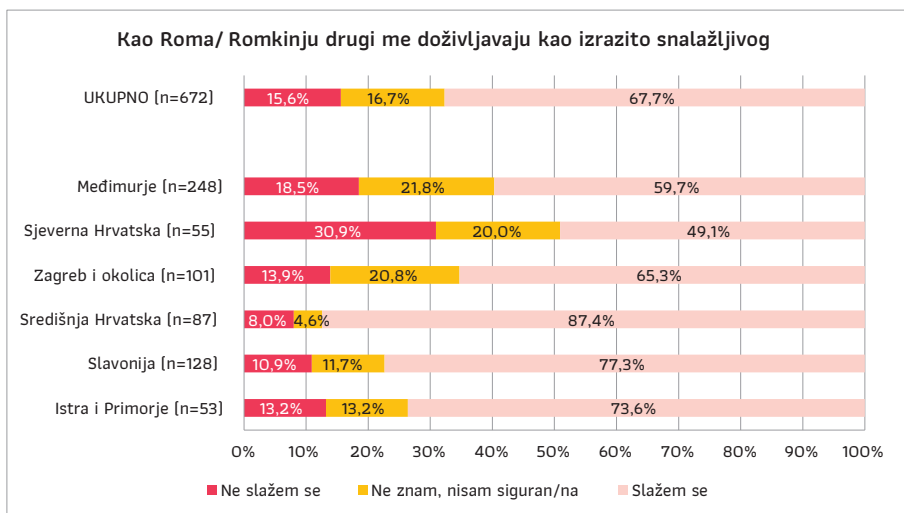
101 Skala slaganja imala je ukupno 5 ocjena [1 – Uopće se ne slažem, 2 – Ne slažem se, 3 – Ne znam / nisam siguran/na, 4 – Slažem se i 5 – U potpunosti se slažem]. Za potrebe obrade prve dvije kategorije spojene su u jednu "ne slažem se", kao i posljednje dvije u kategoriju "ne slažem se". Srednja kategorija "Ne znam / nisam siguran/na" ostala je nepromijenjena. U tablici su varijable sortirane prema prosječnome slaganju počevši s onom s najvećim prosjekom [minimalna je ocjena 1, a maksimalna 3] pa se stoga prosječne vrijednosti kreću od 1,49 do 2,52.

GRAFIKON 16. Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva

Romi se u većini slučajeva ne slažu da su asocijacije na romsku nacionalnu manjinu negativne. Ovome u prilog govori i činjenica da je druga tvrdnja s kojom se Romi najmanje slažu također ona u kojoj se njihova zajednica spominje u negativnu kontekstu. S tvrdnjom "Kao Roma/Romkinju drugi me doživljavaju kao lijenčinu i neradnika." slaže se 20,1% Roma, a ne slaže njih 63,1% od 705 koliko ih je odgovorilo na to pitanje.

GRAFIKON 17. Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva prema regiji [pozitivna percepcija]

Za usporedbu na regionalnoj razini uzete su dvije tvrdnje – ona s kojom su ispitanici iskazali najveće slaganje [”Kao Roma/Romkinju drugi me doživljavaju kao izrazito snalažljivog.“] kao i ona s kojom su se ispitanici najmanje složili [”Kao Roma/Romkinju drugi me doživljavaju kao prijatnu.“]. Razlike po regijama pokazale su se značajnima u oba slučaja. Analizirajući regionalne razlike za tvrdnju koja ukazuje na pozitivnu percepciju vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva, uočeno je da se Romi u Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji u najvećoj mjeri slažu s tvrdnjom da ih većinsko stanovništvo doživljava kao snalažljive, dok je kod ispitanika u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj to slaganje najmanje, no ipak je i u tim regijama prihvaćenost te tvrdnje vrlo visoka¹⁰².

TABLICA 12. Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva prema tipu naselja [pozitivna percepcija]

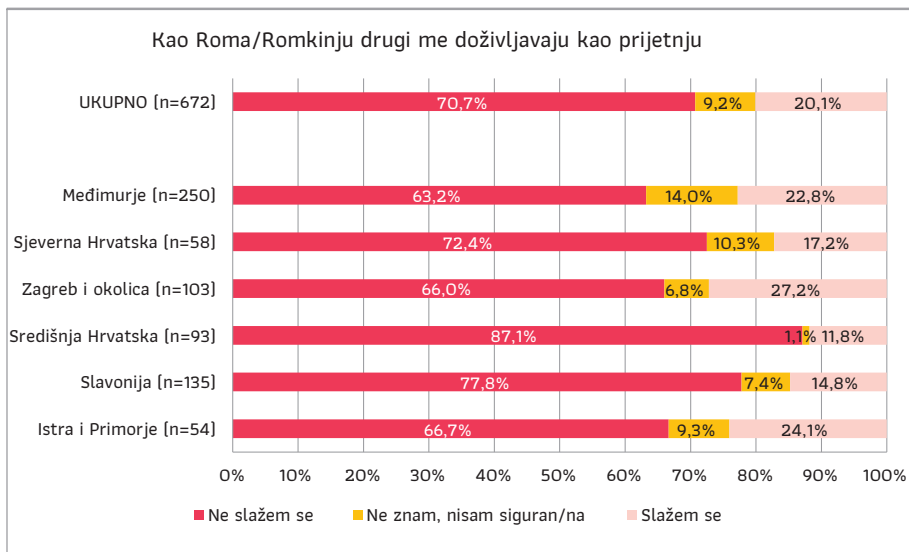
Tip naselja	Kao Roma/Romkinju drugi me doživljavaju kao izrazito snalažljivog									
	Ne slažem se		Ne znam, nisam siguran/sigurna		Slažem se		UKUPNO			
	n	%	n	%	n	%	n	%	prosjeak	sd
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	60	20,3%	60	20,3%	175	59,3%	295	100%	2,39	,804
Naselje na rubu grada ili sela	14	12,0%	13	11,1%	90	76,9%	117	100%	2,65	,686
Naselje unutar grada ili sela	6	10,5%	8	14,0%	43	75,4%	57	100%	2,65	,668
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	25	12,4%	31	15,3%	146	72,3%	202	100%	2,60	,700
UKUPNO	105	15,6%	112	16,7%	454	67,7%	671	100%	2,52	,751

Razlika kod te tvrdnje utvrđena je i s obzirom na tip naselja u kojemu Romi žive¹⁰³. Najmanji udio onih koji se slažu s navedenom tvrdnjom da ih se kao Rome doživljava kao izrazito snalažljive živi u koncentriranim naseljima koja su od gradova ili sela odvojena na zasebne lokacije. Da je percepcija većinskoga stanovništva pozitivna prema Romima, najviše se slažu oni koji žive na koncentriranim lokalitetima bilo na rubu gradova i sela ili unutar njih.

102 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 36,750$; $df = 5$; $p < 0,001$.

103 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 17,512$; $df = 3$; $p < 0,002$.

GRAFIKON 18. Percepcija vlastite zajednice kod većinskoga stanovništva prema regiji [negativna percepcija]

Kada je riječ o tvrdnji koja indicira negativne konotacije o romskome stanovništvu kod većinskoga naroda, kako je ranije istaknuto, razlika je utvrđena prema regijama¹⁰⁴, ali ne i prema tipu naselja¹⁰⁵. Naime, pripadnici RNM-a koji žive u Središnjoj Hrvatskoj u najmanjoj se mjeri slažu s tvrdnjom da ih većinski narod doživljava kao prijatnu, a u Zagrebu i okolici, Istri i Primorju te Međimurju slaganje s tom tvrdnjom najviše je izraženo. Taj rezultat koincidira s nalazom o vlastitoj percepciji kod većinskoga stanovništva, ali onaj koja se odnosi na pozitivne aspekte jer su upravo Romi iz Središnje Hrvatske u najvećoj mjeri izrazili slaganje s tvrdnjom da ih drugi vide kao snalažljive, što je pripadnicima RNM-a poželjna [pozitivna] karakteristika.

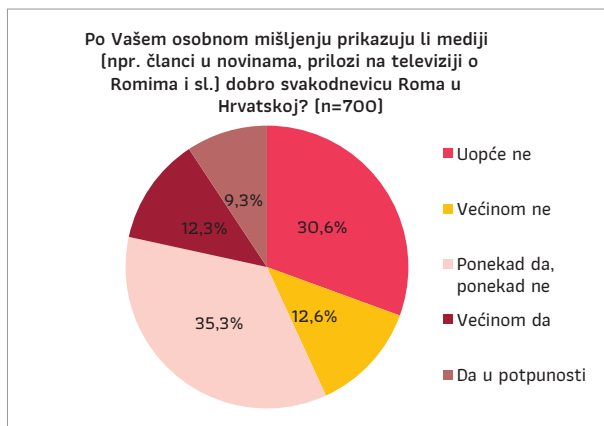
4.1.3. Percepcija medijskoga prikazivanja

Prethodno navedeni nalazi pokazali su kako pripadnici RNM-a smatraju kako ih većinsko stanovništvo uglavnom povezuje s nekim pozitivnim karakteristikama, a manje s negativnima. Istraživanjem se nastojalo utvrditi i kako Romi percipiraju medijsko izvještavanje o vlastitoj zajednici, odnosno smatraju li da članci u novinama, prilozi na televiziji o Romima i sl., dobro opisuju svakodnevicu Roma u Hrvatskoj.

104 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 21,501$; $df = 5$; $p < 0,002$.

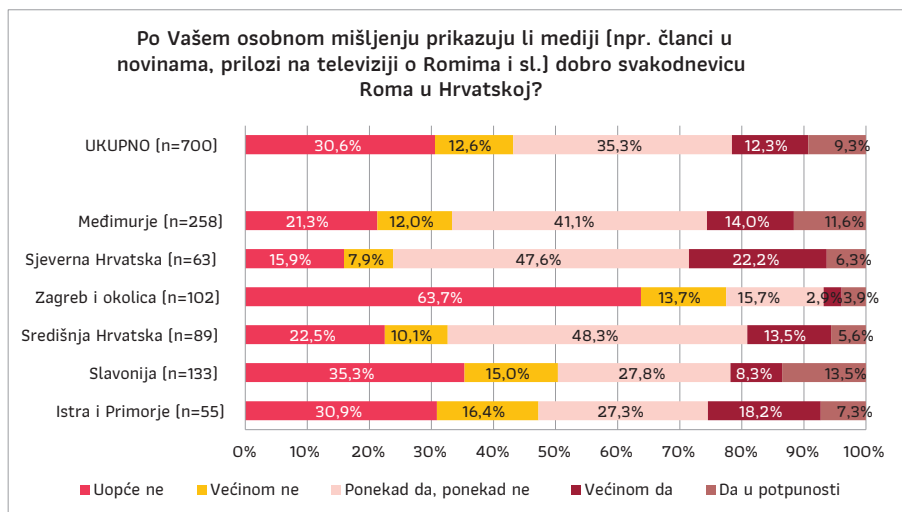
105 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 5,466$; $df = 3$; $p = 0,141$.

GRAFIKON 19. Percepcija medijskoga prikazivanja Roma

Od 700 ispitanika koji su odgovorili na pitanje o medijskoj prezentaciji Roma, 43,2% ih smatra da medijsko prikazivanje nije dobro, s time da najveći udio ispitanika (30,6%) smatra kako medijsko prikazivanje "uopće nije dobro", a 12,6% ih smatra kako "nije dobro"¹⁰⁶. Malo više od petine ispitanika (21,6%) medijsku prezentaciju romske svakodnevice ocjenjuje pozitivno.

GRAFIKON 20. Percepcija medijskoga prikazivanja Roma prema regiji

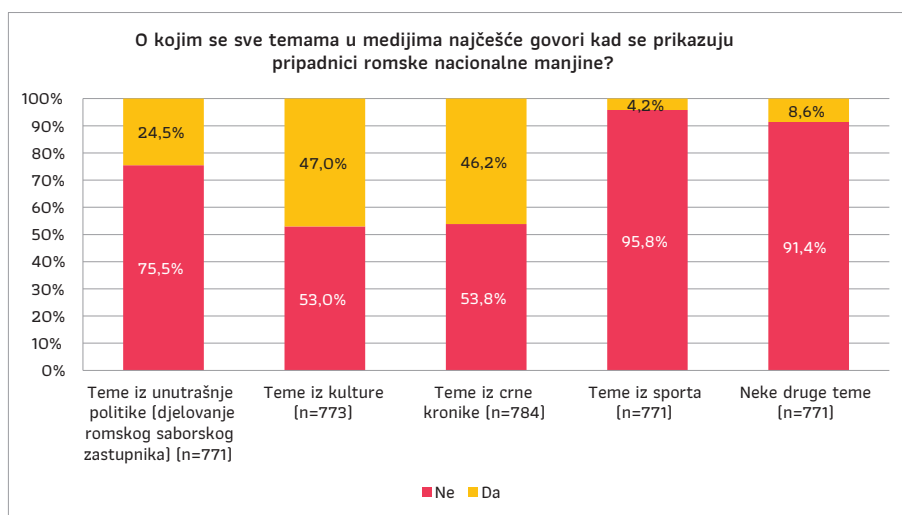

¹⁰⁶ U anketnome upitniku nije provjeravana medijska konzumpcija na razini kućanstava, kao ni, na individualnoj razini. Podaci o konzumpciji poznati su samo za razinu lokaliteta, budući da se u fazi mapiranja provjeravalo koje vrste medijskih sadržaja Romi najčešće konzumiraju. U gotovo svim lokalitetima navedeno je kako se prate televizijske postaje, radijske postaje slušaju se u 90,8% lokaliteta, tiskovine se čitaju u 75,2% lokaliteta, dok je konzumpcija internetskih portala nešto manja te se internetski sadržaji čitaju na 69,7% lokaliteta.

Način na koji Romi doživljavaju prikazivanje svoje zajednice u različitim medijima razlikuje se među regijama¹⁰⁷. U Sjevernoj Hrvatskoj ocjena je medijskoga prikaza romske svakodnevice najviša, a potom u Međimurju, dok je u Zagrebu uvjerljivo najniža. I u Slavoniji više od polovice ispitanih medijsko prikazivanje romske svakodnevice ne vidi pozitivno.

Podaci ukazuju na to da je i ocjena medijskih sadržaja koji prikazuju romsku svakodnevnicu povezana s tipom naselja u kojemu žive pripadnici RNM-a¹⁰⁸. Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu u najvećoj mjeri ne ocjenjuju dobrim medijsko prikazivanje romske svakodnevice. Štoviše, čak 45,9% njih smatra da to prikazivanje uopće nije dobro, a još 12,4% ih je navelo kako ta prezentacija većinom nije dobra. Najbolje ocjene medijskim sadržajima koji prikazuju romsku svakodnevnicu dali su oni Romi koji žive u naseljima unutar grada ili sela s obzirom na to da više od trećine njih, točnije 34,4%, medijske prikaze ocjenjuju većinom ili u potpunosti dobrima. I muškarci i žene daju podjednake ocjene medijskim sadržajima te razlika među njima nije statistički značajna, kao ni razlika među dobnim skupinama.

GRAFIKON 21. Percepcija medijskoga prikazivanja Roma – najčešće teme

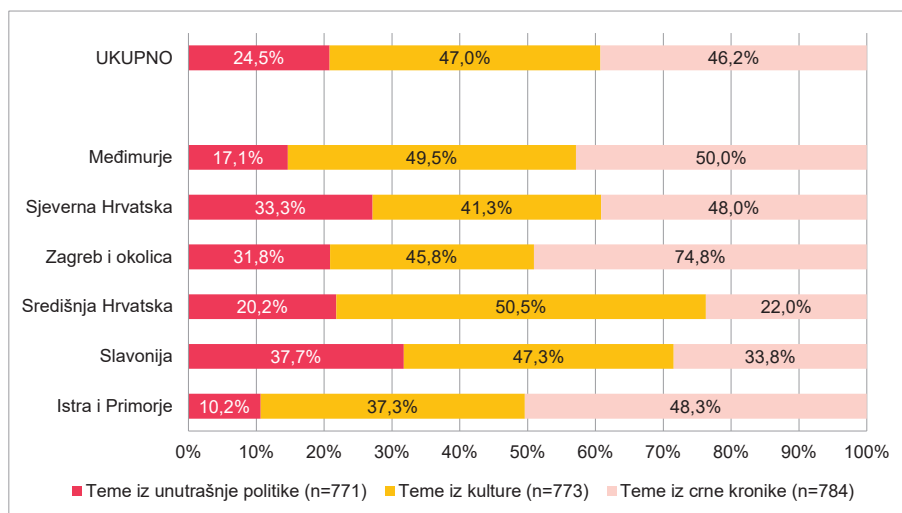
Ispitanici koji su odgovorili na pitanje o najčešćim temama o kojima se u medijima govori o Romima u podjednakoj mjeri su naveli da su to teme iz kulture [47,0%] i teme iz crne kronike [46,2%]. Teme iz sporta su, prema viđenju pripadnika RNM-a, najmanje zastupljene u medijima kada je riječ o romskoj svakodnevici, tek s 4,2%. S jedne strane teme iz kulture se mogu promatrati kao one koje u pozitivnu svje-

107 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 69,571$; $df = 4$; $p < 0,001$.

108 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 49,586$; $df = 3$; $p < 0,001$.

tlu govore o pripadnicima romske nacionalne manjine, dok se kroz tematiku crne kronike Romi prikazuju u negativnu svjetlu. Upravo dvije navedene teme, kao i teme iz unutrašnje politike, odnosno one koje su povezane s djelovanjem romskoga saborskog zastupnika, izdvojene su u daljnjim analizama prema regiji, tipu naselja i drugim sociodemografskim karakteristikama.

GRAFIKON 22. Percepcija medijskoga prikazivanja Roma – najčešće teme prema regiji

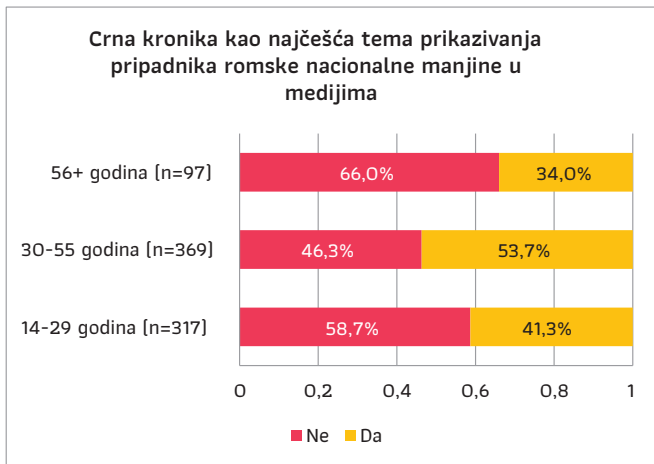

Razlike u percepciji zastupljenosti tema o Romima u medijima prema regiji utvrđene su u slučaju teme koja se odnosi na unutrašnju politiku¹⁰⁹, odnosno djelovanje saborskoga zastupnika, i teme iz crne kronike¹¹⁰. Naime, u Istri i Primorju u najmanjoj mjeri smatraju da se Romi prikazuju kroz temu djelovanja saborskoga zastupnika [10,2%], dok u Slavoniji 37,7% ispitanika smatra da je to tema kojom se reprezentiraju pripadnici RNM-a u medijima. Da je crna kronika kontekst u kojemu se u medijima najčešće spominju Romi, u najvećoj mjeri smatraju pripadnici RNM-a koji žive u Zagrebu i okolici, njih čak 74,8%, a najmanje oni iz Središnje Hrvatske [22,0%]. Za razliku od dvije navedene teme regionalne razlike u percepciji zastupljenosti teme kultura nisu statistički značajne.

109 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 35,715$; $df = 5$; $p < 0,001$, $V = 0,215$.

110 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 71,639$; $df = 5$; $p < 0,001$, $V = 0,302$.

GRAFIKON 23. Percepcija medijskoga prikazivanja Roma prema dobi – teme iz crne kronike

Gledajući razlike prema dobi, one su značajne samo kada je riječ o percepciji medijske prezentacije Roma kroz teme iz crne kronike. Tako najviše onih u srednjoj dobi [od 30 do 55 godina] smatra da su Romi zastupljeni u medijima kroz teme iz rubrike crna kronika, a takvih je najmanje u najstarijoj dobnoj kategoriji. Percepcija medijskoga prikazivanja Roma ne razlikuje se kod muškaraca i žena ni u jednoj od triju izdvojenih tema, a kada je riječ o zaposlenju i obrazovanju, utvrđena je povezanost u nekim segmentima. Da su Romi u medijima prezentirani kroz teme iz crne kronike, u jednakoj mjeri smatraju oni koji rade stalni posao te oni koji rade privremeni, povremeni ili sezonski posao, dok oni koji nikada ne rade plaćene poslove u najvećoj mjeri [60,2%] tvrde kako Romi nisu prezentirani kroz teme iz crne kronike¹¹¹. Kada je riječ o obrazovnom statusu pripadnika RNM-a, i njihova percepcija medijskoga prikazivanja Roma značajna povezanost utvrđena je za dvije od triju analiziranih tema – teme iz kulture i teme iz crne kronike. Praveći usporedbe prema obrazovnom statusu, evidentno je da najobrazovaniji Romi, to jest oni koji su završili srednju ili višu školu, u većoj su mjeri skloni tvrditi kako se pripadnike RNM-a u medijima prezentira kroz teme iz crne kronike, za razliku od onih koji su bez škole, koji nemaju završenu školu ili pak imaju završenu samo osnovnu školu¹¹². Pripadnici RNM-a koji su bez škole ili koji nikada nisu završili započeto osnovnoškolsko obrazovanje u nešto manjoj mjeri od onih koji imaju osnovnu, srednju školu ili više obrazovanje smatraju da se Romi reprezentiraju u medijima kroz teme iz kulture¹¹³.

111 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 13,651$; $df = 2$; $p < 0,001$, $V = 0,141$.

112 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,512$; $df = 2$; $p < 0,001$, $V = 0,158$.

113 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 10,822$; $df = 2$; $p < 0,005$, $V = 0,119$.

4.2. Politička participacija

NSUR u dijelu koji se odnosi na uključivanje u društveni i politički život kao opći cilj navodi kako je potrebno "osnažiti pripadnike romske nacionalne manjine za sudjelovanje u društvenom, kulturnom i javnom životu, radi smanjivanja jaza između pripadnika romske nacionalne manjine u odnosu na ostalo stanovništvo" [Vlada RH 2012: 105]. Jedan od važnih elemenata za ostvarivanje toga cilja svakako je i politička participacija pripadnika RNM-a. Kao jedan od specifičnih ciljeva u tome području istaknut je onaj o podizanju razine uključenosti romske nacionalne manjine, s posebnim naglaskom na žene, u javni i politički život lokalne zajednice [Vlada RH 2019: 37]. Političku participaciju pripadnika romske nacionalne manjine moguće je promatrati s dva aspekta – kroz predstavljanje na lokalnoj, županijskoj i nacionalnoj razini s jedne strane i kroz političku aktivnost svih pripadnika RNM-a s druge strane. *Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina* [NN 93/11] pripadnicima nacionalnih manjina osigurano je pravo na zastupljenost u Hrvatskome saboru, a *Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor* [NN 98/19] pripadnicima nacionalnih manjina jamči pravo biranja osam zastupnika u Sabor, što je posebnost hrvatskoga parlamentarnog sustava. Romi su tako predstavljeni putem svojega saborskog zastupnika¹¹⁴. Nadalje, sudjelovanje u predstavničkim tijelima osigurano je na lokalnim i županijskim razinama putem vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, a propisano je člankom 7. *Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina* [NN 93/11]. Prema rezultatima GAP analize iz 2017. godine najmanje su sa zakonskim okvirom institucije VPNM-a od svih istraživanih manjina bila upoznata upravo vijeća i predstavnici romske nacionalne manjine¹¹⁵, dok su se s druge pak strane pripadnici romske nacionalne manjine u najvećoj mjeri obraćali svojim vijećima i predstavnicima poradi pritužbi u vezi kršenja manjinskih prava [Karajić, Japec i Krivokuća 2017]. Osim aktivnosti kroz vijeća na županijskoj, gradskoj i općinskoj razini te kroz predsjedništva mjesnoga odbora Romi su političkome životu aktivni i kroz participiranje u izbornim procesima. Podaci o posljednjim rezultatima glasovanja na izborima za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i područne [regionalne] samouprave, koji su provedeni 5. i 19. svibnja 2019. godine, govore kako je izabrano ukupno 491 članova vijeća romske nacionalne manjine¹¹⁶.

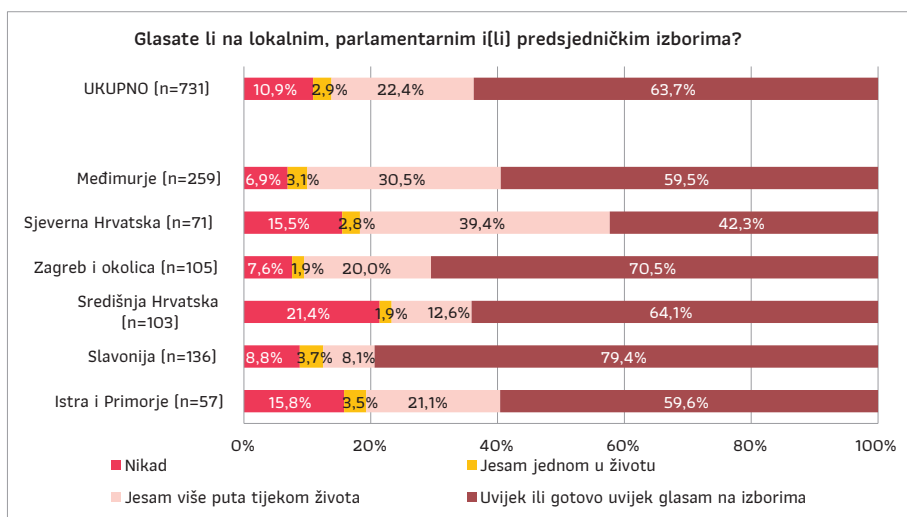
114 Ovo mjesto zamijenjeno je člankom 17. *Zakona o izborima zastupnika u Hrvatski sabor* prema kojemu pripadnici 12 manjina [austrijske, bugarske, njemačke, poljske, romske, rumunjske, rusinske, ruske, turske, ukrajinske, vlaške i židovske] biraju zajedno jednoga zastupnika u Sabor. Kao u tri prethodna saziva, i u trenutačnome, devetome sazivu Hrvatskoga sabora, koji je konstituiran u listopadu 2016. godine, navedenih 12 manjina predstavlja romski predstavnik. Detaljnije v. *Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor*, NN 98/19]

115 Prema rezultatima GAP analize u vijećima predstavnika romske nacionalne manjine prevladavale su osobe muškog spola [74%], starije od 50 godina [gotovo 60%], višega i visokoga [48%] te srednjega stupnja obrazovanja [46%]. Zamjetna je izrazito slaba zastupljenost mlađe populacije do 30 godina [6%], nije bilo ni jedne ženske predstavnice romske nacionalne manjine. Detaljnije v. Karajić, Japec i Krivokuća 2017.

116 Izlaznost na manjinskim izborima 2011. godine bila je 31,3% i tada je izabrano 314 članova vijeća RNM-a, od kojih su 38 bile žene. Izlaznost na manjinskim izborima 2015. godine bila je 33,9%, a tada je izabrano 445 članova vijeća RNM-a od kojih su 70 bile žene.

Rezultati istraživanja baznih podataka pokazuju da je udio Roma koji glasaju na izborima, neovisno o tome je li riječ o lokalnim, parlamentarnim ili predsjedničkim izborima, vrlo visok – čak 63,7% pripadnika RNM-a uvijek ili gotovo uvijek glasa [Grafikon 24]. Ako se promatra cijela Hrvatska, može se reći da su Romi po svojoj participaciji u izbornim procesima iznad prosjeka RH. Primjerice, na posljednje [prijevremene] parlamentarne izbore održane u rujnu 2016. godine u Republici Hrvatskoj izišlo je ukupno 52,59% birača¹¹⁷ dok je na posljednje izbore, one za Europski parlament, koji su održani u svibnju 2019. godine izišlo tek 29,85% birača¹¹⁸. Osim visokoga udjela Roma koji uvijek ili gotovo uvijek glasaju na izborima, nešto više od petine njih [22,4 %] glasalo je više puta tijekom života, a samo jednom u životu glasalo je 2,8% Roma. Od 731 ispitanika u dobi starijoj od 18 godina, koji su odgovorili na pitanje, njih 80, to jest 10,9% nikada nije glasalo na izborima¹¹⁹.

GRAFIKON 24. Politička participacija prema regiji

117 Državno izborno povjerenstvo, izbori za zastupnike u hrvatski sabor 11. rujna 2016. Detaljnije na: <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/#/app/parlament-2016> (Pristupljeno 1. studenog 2019.).

118 Rezultati europskih izbora 2019. godine. Detaljnije na: <https://izborni-rezultati.eu/> (Pristupljeno 1. studenog 2019.).

119 U analizu političke participacije uzeti su samo oni pripadnici RNM-a koji imaju 18 godina i više. S obzirom na to da su u svibnju i lipnju 2017. godine na području RH provedeni lokalni izbori, a terensko istraživanje provedeno je u listopadu i studenome iste godine, postoji mogućnost da je dio ispitanih koji nisu imali pravo sudjelovanja u izborima, to jest oni koji nisu postali punoljetni do prvoga ili drugoga kruga lokalnih izbora [svibanj i lipanj 2017.], također uzet u analizu. Pretpostavka je da takvi nisu odgovarali na pitanja, a važno je bilo uključiti sve one koji su 2017. godine stekli pravo sudjelovanja u izbornome procesu.

Udio glasača po pojedinim regijama u nekim se slučajevima značajno razlikuje, premda jačina te veze nije jako naglašena s obzirom na to da su Romi u segmentu političke participacije generalno vrlo aktivni¹²⁰. U Središnjoj Hrvatskoj najveći je udio onih Roma koji nikada nisu glasali na izborima, a u Sjevernoj Hrvatskoj zamjetno je najmanji udio onih koji uvijek ili gotovo uvijek glasaju. Visoka politička participacija pripadnika RNM-a u najvećoj je mjeri detektirana na području Slavonije te Grada Zagreba i okolice.

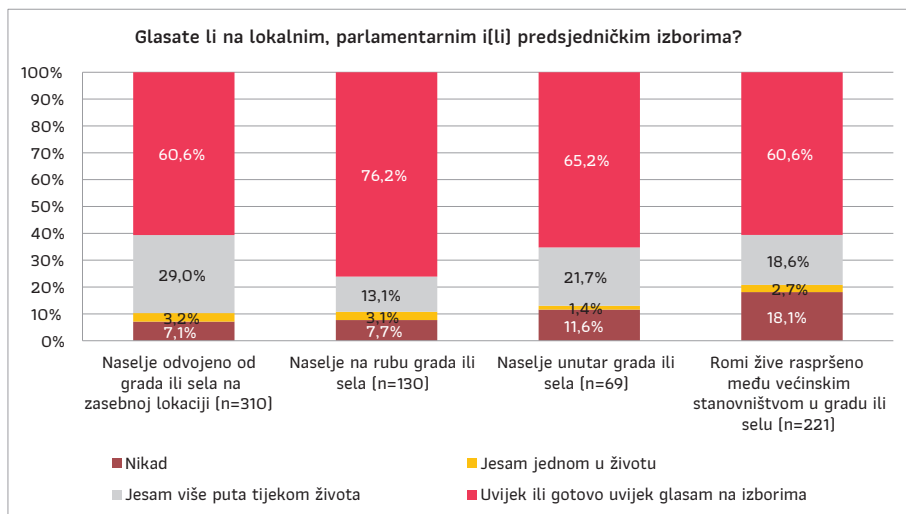
TABLICA 13. Rodne razlike u učestalosti glasanja na izborima prema dobnim skupinama

Glasate li na lokalnim, parlamentarnim i[[li] predsjedničkim izborima?		Spol			
		Muškarci		Žene	
		n	%	n	%
18–29 godina	Nikad	14	11,3%	31	21,5%
	Jesam jednom u životu	4	3,2%	13	9,0%
	Jesam više puta tijekom života	28	22,6%	29	20,1%
	Uvijek ili gotovo uvijek glasam na izborima	78	62,9%	71	49,3%
	UKUPNO	124	100,0%	144	100,0%
30–55 godina	Nikad	15	8,2%	17	9,3%
	Jesam jednom u životu	2	1,1%	1	0,5%
	Jesam više puta tijekom života	37	20,1%	54	29,7%
	Uvijek ili gotovo uvijek glasam na izborima	130	70,7%	110	60,4%
	UKUPNO	184	100,0%	182	100,0%
56+ godina	Nikad	1	2,6%	2	3,4%
	Jesam jednom u životu	1	2,6%	0	0,0%
	Jesam više puta tijekom života	5	12,8%	11	19,0%
	Uvijek ili gotovo uvijek glasam na izborima	32	82,1%	45	77,6%
	UKUPNO	39	100,0%	58	100,0%

Gledajući dobne skupine, politički su najaktivniji Romi starije dobi, a rodne razlike u učestalosti glasanja na izborima utvrđene su samo među mladim Romima i Romkinjama¹²¹ pa tako mladi Romi češće izlaze na izbore od mladih Romkinja. Primjerice, nikad nije glasalo 11,3% mladića i 22% djevojaka, dok redovito glasa 63% mladića, a 50% djevojaka. S druge strane, u srednjoj i starijoj generaciji nisu utvrđene statistički značajne razlike u učestalosti glasanja na izborima između muškaraca i žena.

120 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 65,162$; $df = 15$; $p < 0,001$; $V = 0,172$.

121 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 10,097$; $df = 3$; $p = 0,018$; $V = 0,194$.

GRAFIKON 25. Politička participacija prema tipu naselja

Svoje glasačko pravo u najvećoj mjeri koriste Romi koji žive u naselju na rubu grada ili sela. Najveći udio pripadnika RNM-a koji nikada ne glasuje na izborima živi raspršeno među većinskim stanovništvom, što je logičan nalaz s obzirom na prethodno iznesene podatke o ukupnoj glasačkoj participaciji na posljednjih nekoliko izbornih procesa u Republici Hrvatskoj.

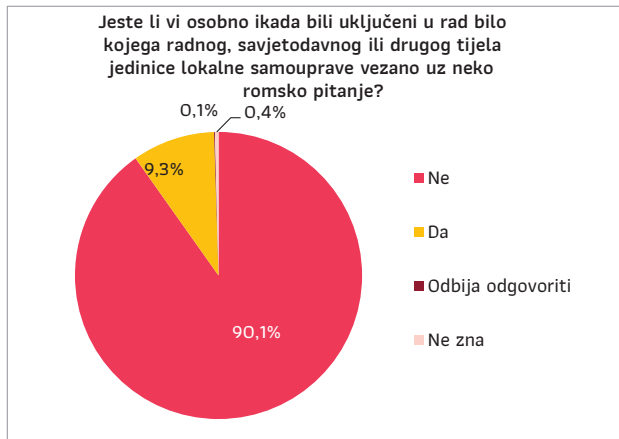
Govoreći o vezi političke participacije i materijalnoga statusa, koji je provjeravan kroz ukupna primanja kućanstva u prethodnom mjesecu, nije utvrđena statistički značajna razlika. Evidentno je da najmanje svoje glasačko pravo konzumiraju oni čiji su prihodi najmanji, odnosno oni koji su naveli kako nisu imali nikakva primanja u prethodnome mjesecu¹²², dok velika većina onih s najvećim primanjima navodi kako uvijek ili gotovo uvijek sudjeluju u izbornim procesima, odnosno izlaze na glasanje. S druge strane, neovisno o tome kakav posao Romi rade ili ako ne rade nikakav plaćen posao, razina političke participacije prilično je jednaka, odnosno vrlo visoka. Neovisno o tome jesu li pismeni ili ne, odnosno znaju li čitati i pisati ili ne znaju, Romi su u jednakoj mjeri politički aktivni i u jednakoj mjeri sudjeluju u izbornome procesu kao glasači. Političku participaciju Roma na zanimljiv su način opisali neki od sugovornika koji su sudjelovali u istraživanju, pa je tako jedan od predstavnika RNM-a istaknuo kako Romi moraju "plesati" na način na koji "političari sviraju", ponajprije zbog toga što su neobrazovani pa je samim time lakše utjecati na njih, manipulirati njima i koristiti ih kao, kako su neki sudionici istraživanja istaknuli, negativan politički faktor, odnosno "političku mašineriju" kojom se i trguje u političke svrhe.

122 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 24,417$; $df = 12$; $p < 0,02$; $V = 0,109$.

Znači [...] politika nam kroji i budućnost i sadašnjost... [...] Ne znam, pa čak da budem malo i drski, gospodar života i smrti. Jer politika je sve to se vrti, sve okolo, kako će oni dirigirati, kako će oni tamo da sviraju tako mi moramo da plešemo, a pogotovo nas Roma ovde koji smo neobrazovani, neuki u vezi toga. Onda lako može nas pregaziti kako god oni žele. [predstavnik RNM-a, regija Međimurje]

Znate i sami da su oni politička mašinerija koja služi samo za prikupljanje glasova. Ja nemam s tim problema niti sam u izborima koristio njihove usluge jer sam njihov predstavnik je veoma problematična osoba, na razini naše županije, čovjek protiv kojeg je podignuta i optužnica za raznorazne stvari. [KNF, regija Sjeverna Hrvatska]

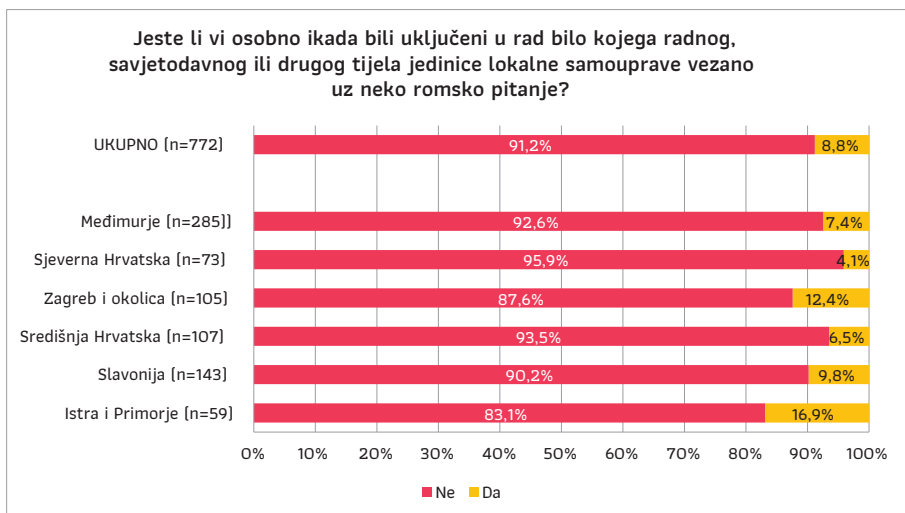
GRAFIKON 26. Politička participacija – uključenost u tijela jedinica lokalne, područne i regionalne samouprave

Visoka razina političke participacije kod romske populacije u najvećoj je mjeri "rezervirana" za glasanje na izborima, dok je uključenost u rad različitih tijela jedinice javne, lokalne, područne i regionalne samouprave na vrlo niskoj razini. Od 730 ispitanika u dobi 18 godina i više, njih troje nije se znalo izjasniti o toj vrsti političke participacije, dok je jedan ispitanik odbio odgovoriti na postavljeno pitanje. Manje od 10% pripadnika RNM-a sudjeluje u radu različitih tijela jedinica na različitim razinama. Regionalne razlike nisu utvrđene, što je i očekivano s obzirom na to da velika većina Roma nije aktivna u ovakvu vidu političke participacije, no muškarci su ipak aktivniji nego žene¹²³.

123 Fisher's Exact Test, $p < 0,001$.

GRAFIKON 27. Politička participacija – uključenost u tijela jedinica lokalne, područne i regionalne samouprave prema regiji

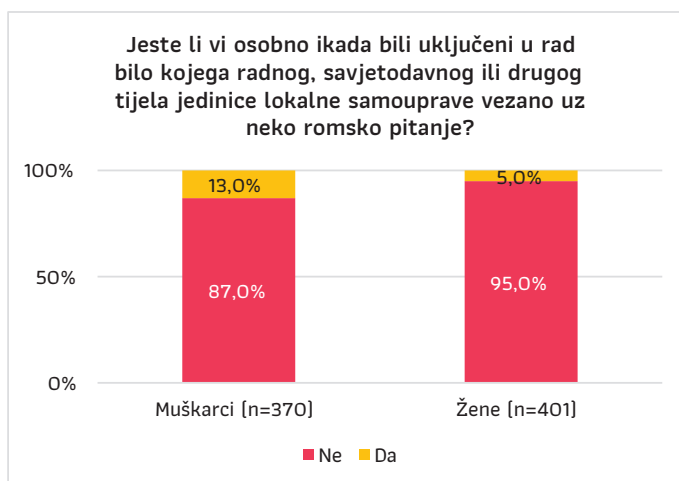

Da su pogledi na političku participaciju i ulogu Roma u lokalnoj politici poprilično oprečni, govore i nalazi kvalitativnoga istraživanja iz regije Međimurje. Tako primjerice intervjuirani neromski akter ističe pozitivnu ulogu romskoga predstavnika i njegov politički angažman:

U Općinskom vijeću je njihov predstavnik, koji je biran (naveden identitet) i koji se uključuje aktivno u problematiku ne samo Roma nego kompletnu problematiku općine. Po meni postoje naznake da bi se moglo i više njih aktivno uključiti. Nakon toga djeluje mjesni odbor, koji ima šest članova. Već dva primjera. Predsjednik je Vijeća Roma, njihovog naselja gospodin (naveden identitet), on je kod nas na javnim radovima, on svakodnevno dolazi s idejama da se nešto napravi. Ima pomaka, za razliku od prijašnjih godina.“ [KNF, regija Međimurje]

Jedan od predstavnika RNM-a istaknuo je kako mu politika "puno znači" i da se zbog toga i uključio u politiku te na području političkoga angažmana Roma vidi kvalitativne i kvantitativne pomake.

Na političkoj razini pratimo situaciju u državi i radimo na poboljšanju Roma. Evo danas Romi prate dobro politiku, jako dobro, naprama 10 godina... Ajmo reći da oko 15% Roma su aktivni. [predstavnik RNM-a, regija Međimurje]

GRAFIKON 28. Politička participacija – uključenost u tijela jedinica lokalne, područne i regionalne samouprave prema spolu

Na pitanje "Jeste li vi osobno ikada bili uključeni u rad bilo kojeg radnog, savjetodavnog ili drugog tijela jedinice lokalne samouprave vezanog uz neko romsko pitanje?" odgovorilo je 370 muškaraca od kojih je 13,0% odgovorilo potvrdno, dok je udio žena statistički značajno manji. Naime, od 401 koliko ih je odgovorilo na pitanje, tek 5,0% njih je navelo kako su bile dio spomenutih radnih tijela. Iako je razlika statistički značajna, treba reći kako je generalno udio pripadnika RNM-a koji sudjeluju u radu savjetodavnih ili drugih tijela lokalne samouprave u rješavanju romskih pitanja vrlo malen, neovisno o tome je li riječ o ženama ili muškarcima.

Zanimljivo je istaknuti kako su od triju dobnih skupina [od 18 do 29, od 30 do 56 te 56 i više godina] najmanje aktivni mladi. Samo 4,9% ispitanih mladih Roma i Romkinja u dobi od 18 do 29 sudjeluje u radu navedenih tijela. Neovisno o tipu naselja u kojemu pripadnici RNM-a žive, sudjelovanje u radu jedinica lokalne, područne i regionalne samouprave vrlo je nisko i podjednako bilo da žive u koncentriranim naseljima koja su odvojena od grada ili sela, u koncentriranim naseljima na rubu grada ili sela, unutar grada ili sela, ili pak da žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Također, Romi koji su pismeni, to jest oni koji znaju čitati i pisati, u većoj mjeri sudjeluju u radu različitih tijela na razini jedinica bilo lokalne, područne ili regionalne samouprave¹²⁴. Zanimljivo je istaknuti kako su upravo negativni komentari o političkoj aktivnosti Roma vrlo često povezani s činjenicom niske razine obrazovanja sveukupne romske populacije, a posebno onih koji politički predstavljaju Rome. Takvi komentari uglavnom dolaze od pripadnika RNM-a.

124 Fisher's Exact Test, $p < 0,001$.

Politika je katastrofa za Rome, to je elementarna nepogoda. Nije problem što se Romi bave politikom, nego što se nepismeni ljudi, plaćenici, bave politikom. Oni se ne žele baviti politikom, oni su plaćenici da uništavaju naš narod. [predstavnik RNM-a, regija Međimurje]

Politika, za nas, je ubijstvo. Za Rome je politika ubijstvo. Zašto? Stvara se velika mržnja između. Sad su svi kao neki političari, a nemaju blage veze. Iskorištavaju se Romi u političke svrhe. Stavljaju ih se na liste i tako dalje, i tako dalje, a nemaju pojma da trebaju raditi nešto, da trebaju brinuti o svom narodu. Bitno da su na listi i gotovo, završena priča. Da li će on dobiti gajbu piva, ne, to ne znam. Da li će dobiti tisuću kuna u godini dana, ne, ni to ne znam, ali je on u politici i onda huškanje jednih protiv drugih, to je grozno, to je grozno. Politika nije za nas, koji nismo akademski obrazovani. Za politiku treba političar znat bit, treba poznavati dokumenat. Naši Romi, 99% u cijeloj Hrvatskoj ne znaju da postoje 4 strateška dokumenta, da ne pričam. [predstavnik RNM-a, regija Slavonija]

Kako bi se utvrdilo postoje li značajni prediktori aktivnosti pripadnika RNM-a u radnim, savjetodavnim ili drugim tijelima jedinica lokalne samouprave vezanih uz neka romska pitanja, provedena je i binarna logistička regresija gdje su u model uključene sljedeće varijable: regija, tip naselja, dob, spol, pismenost, stupanj obrazovanja, zaposlenje, to jest oblik plaćenoga rada koji pojedinac obavlja ili pak ne obavlja te pokazatelj materijalnoga statusa, odnosno ukupnoga primanja kućanstva u posljednjih mjesec dana. Kao značajni prediktori pokazali su se: spol, dob, stupanj obrazovanja te materijalni status, odnosno primanja kućanstva prethodnoga mjeseca. Pod pretpostavkom da su sve druge varijable modela konstantne, šansa da sudjeluju u takvim tijelima je 2,6 puta veća za muškarce nego za žene¹²⁵. Šansa da sudjeluju u radnim tijelima daleko je veća za stariju grupaciju Roma, odnosno one starije od 56 godina. Primjerice, pripadnici RNM-a u dobi od 30 do 55 godina imaju 4,8 puta manju šansu¹²⁶, a oni u dobi od 14 do 29 godina čak 20,1 puta manju šansu¹²⁷ za sudjelovanje u radnim, savjetodavnim ili drugim tijelima jedinica lokalne samouprave vezanima uz neka romska pitanja nego najstarija grupacija Roma, odnosno oni stariji od 56 godina. Za razliku od onih koji nisu završili osnovnu školu, oni koji se školuju imaju 5,3 puta veću šansu biti dio tijela jedinice lokalne samouprave vezanoga uz neka romska pitanja¹²⁸, oni koji imaju završenu osnovnu školu imaju 4,2 puta veću šansu¹²⁹, dok oni koji su završili srednju školu

125 Razina statističke značajnosti - $p=0,01$.

126 Razina statističke značajnosti - $p<0,001$.

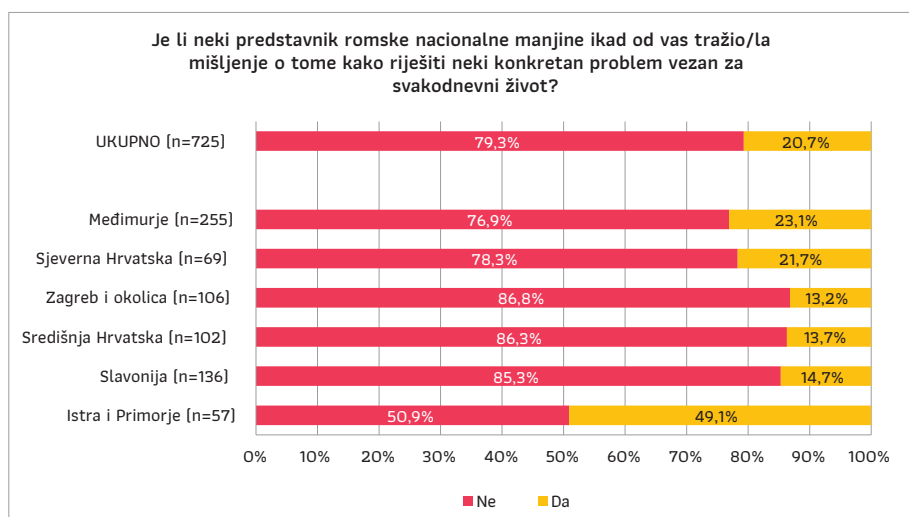
127 Razina statističke značajnosti - $p<0,001$.

128 Razina statističke značajnosti - $p=0,016$.

129 Razina statističke značajnosti - $p<0,002$.

ili više imaju čak 12,5 puta veću šansu od onih koji nisu završili srednju školu¹³⁰. Nadalje, šanse da oni s najvišim primanjima u kućanstvu budu dio različitih radnih, savjetodavnih ili drugih tijela jedinice lokalne samouprave vezanih uz neka romska pitanja 19,8 puta je veća od onih koji nemaju nikakva primanja¹³¹. Ovaj nalaz je zanimljiv jer pokazuje kako razlike, odnosno šanse za sudjelovanje u različitim radnim tijelima za pripadnike RNM-a s manjim primanjima nisu značajne i da te šanse postaju značajne, to jest vrlo visoke samo za one pripadnike RNM-a čija su mjesečna primanja kućanstva najviša. Konačno, valja istaknuti kako na šanse za uključivanje u rad bilo kojega radnog, savjetodavnog ili drugog tijela jedinice lokalne samouprave vezanog uz neko romsko pitanje ne utječe regija, kao ni tip naselja u kojemu pripadnici RNM-a žive.

GRAFIKON 29. Suradnja predstavnika RNM-a s lokalnim stanovništvom prema regiji

Kada je riječ o suradnji predstavnika romske nacionalne manjine s romskim stanovništvom, ispitanicima je postavljeno i pitanje o tome je li od njih ikada zatraženo mišljenje o tome kako riješiti neki problem koji je vezan uz njihov svakodnevni život. Od ukupno 725 ispitanika u dobi 18 godina i više, njih 150, odnosno 20,7%, navelo je kako su bili pitani za mišljenje. Regionalne razlike pokazale su se značajnima u ovom slučaju¹³². Uvjerljivo su u najviše slučajeva za mišljenje i rješenje nekoga konkretnog problema bili pitani pripadnici RNM-a koji žive na području Istre i Primorja budući da je gotovo polovina ispitanika iz te regije [49,1%] potvrd-

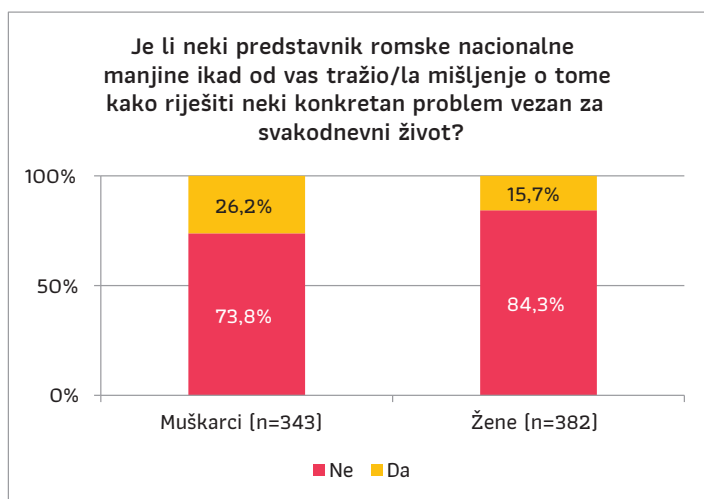
130 Razina statističke značajnosti - $p < 0,001$.

131 Razina statističke značajnosti - $p = 0,048$.

132 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 38,659$; $df = 5$; $p < 0,001$; $V = 0,231$.

no odgovorila na pitanje: "Je li neki predstavnik romske nacionalne manjine ikad od vas tražio/la mišljenje o tome kako riješiti neki konkretan problem vezan za svakodnevni život?" S druge strane, u trima regijama (Zagreb i okolica, Središnja Hrvatska i Slavonija), najmanji je udio punoljetnih stanovnika koji su naveli da su bili pitani za mišljenje. Predstavnici RNM-a su za mišljenje najmanje pitali one koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom, a najvećoj mjeri su mišljenje tražili od Roma koji žive na koncentriranim lokalitetima, ali unutar grada ili sela¹³³. Ovo je posve logičan nalaz jer su mnogi problemi Roma koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom ujedno i problemi većinskoga stanovništva pa je uloga predstavnika RNM-a u takvim slučajevima uglavnom od sporedne važnosti, za razliku od tipičnih, odnosno koncentriranih romskih naselja u kojima bi uloga predstavnika RNM-a za rješavanje nekih dnevnih problema trebala biti vrlo važna.

GRAFIKON 30. Konzultiranje predstavnika romske nacionalne manjine prema spolu

Razlika je značajna i kada je riječ o spolu, pa je tako samo 15,7% žena bilo pitano za mišljenje, dok je 26,2% muškaraca na pitanje: "Je li neki predstavnik romske nacionalne manjine ikad od vas tražio/la mišljenje o tome kako riješiti neki konkretan problem vezan za svakodnevni život?" odgovorio potvrdno¹³⁴. Pokazalo se i da oni koji su bili pitani za mišljenje, za razliku od onih koji nisu bili pitani, u prosjeku imaju viši materijalni status, odnosno da su im ukupna primanja u prethodnome mjesecu bila viša¹³⁵. S tim povezan i logičan nalaz jest onaj koji govori da su u većoj

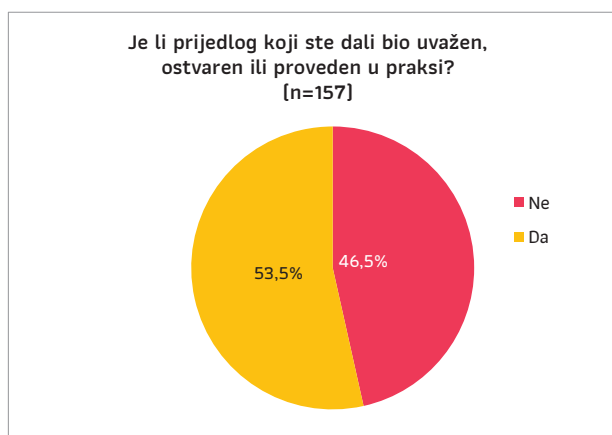
133 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 12,724$; $df = 3$; $p < 0,006$; $V = 0,133$.

134 Fisher's Exact test, $p < 0,002$.

135 T-test, $t = 3,451$, $p < 0,002$.

mjeri za mišljenje pitani oni koji imaju stalan posao ili koji privremeno, povremeno ili pak sezonski rade za razliku od onih koji nikada ne rade plaćene poslove¹³⁶. Kada je riječ o stupnju obrazovanja Roma, u većoj mjeri su za mišljenje bili pitani oni koji imaju završenu srednju školu ili više od toga, odnosno njih 29,7%, a u najmanjoj mjeri su za mišljenje pitani pripadnici RNM-a koji su bez škole ili koji nikada nisu završili školu [18,0%]¹³⁷. Varijabla dobi kao i varijabla stupnja obrazovanja pripadnika RNM-a ovdje se nije pokazala značajnom.

GRAFIKON 31. Suradnja predstavnika RNM-a s lokalnim stanovništvom – uvažavanje prijedloga

Upitani o tome je li prijedlog koji su dali predstavnicima RNM-a bio uvažen, jedan ispitanik nije htio odgovoriti na pitanje, njih 11 je reklo kako ne znaju za ishod, 73 ih je navelo da prijedlog nije bio uvažen, a 84 da je isti bio uvažen. Uzevši u obzir samo one koji znaju ishod, to jest znaju jesu li njihovi prijedlozi bili uvaženi ili ne, u više od polovine slučajeva [53,3%] predstavnici RNM-a su uvažili mišljenja i prijedloge o rješavanju nekoga od svakodnevnih problema Roma.

Iako podijeljeni u nekim stavovima prema političkoj participaciji Roma i ukazivanju na problematiku koja u toj sferi postoji, ipak je vidljivo da mnogi predstavnici RNM-a vide važnost političke participacije, i to ne samo na razini glasanja na izborima, nego aktivnoga uključivanja i djelovanja kroz različita politička tijela s ciljem rješavanja problema s kojima se Romi susreću i ostvarivanja interesa i ciljeva romske nacionalne manjine u Hrvatskoj. O tome možda najbolje govori navod jednoga predstavnika romske nacionalne manjine iz Sjeverne Hrvatske.

136 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 11,900$; $df = 2$; $p < 0,004$.

137 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 7,128$; $df = 2$; $p < 0,03$.

Ha gledajte, danas bez politike, ako se Romi ne uključuju u to, ja mislim da s mrtve točke se ne bi pomaknuli. Jer sam ja u uključivanju u politiku idem za dobrobit Roma. Pa danas-sutra ako ništa drugo imaju solidan život da ipak mogu funkcionirati kao većinski narod. [predstavnik RNM-a, regija Sjeverna Hrvatska]

4.3. Sudjelovanje u kulturno-umjetničkome i sportskome životu

Običaji i kultura Roma mijenjali su se kroz vrijeme te su poprimali elemente zajednica u kojima su živjeli, dok su njihove tradicije, mitovi i legende prenošeni usmenom predajom. Također je i njihova glazba, koju su uvijek sa sobom nosili i razvijali, podlijevala utjecajima i karakteristikama zemalja u koje su se doseljavali. U kulturnome smislu Romi imaju, kako navodi Hrvatić [2004: 379], "specifičan način života u svakodnevnom ponašanju, odnosu prema drugim ljudima i institucijama te vrijednosni sustav", a prostorna pokretljivost kao način života, kroz povijest ih je sačuvala od asimilacije i gubitka etničkog identiteta. Neki od njihovih kulturnih obrazaca ponašanja, kao što je, primjerice, prosjačenje, usvajaju se tijekom socijalizacije, što predstavlja "prepreku intenzivnijoj participaciji" u dominantnoj kulturi društva [Hrvatić 2004: 379].

Romi u Republici Hrvatskoj svoju kulturu i običaje iskazuju putem inicijativa i aktivnosti organizacija civilnoga društva te kroz rad amaterskih društava, kako se navodi u NSUR-u. U Hrvatskoj postoji više romskih kulturno-umjetničkih društava koja nastoje približiti romsku kulturu i običaje zajednici u kojoj Romi žive, a Romi svoju kulturu i tradiciju nastoje približiti ostaloj zajednici nastupajući na raznim manifestacijama i festivalima, kao što je Svjetski dan Roma, promovirajući romske pjesme i plesove, kao i romsku poeziju, dajući svoj doprinos očuvanju romske kulture i običaja.

S obzirom na već prije spomenuti opći cilj o važnosti osnaživanja Roma za sudjelovanje u društvenome, kulturnom i javnom životu te specifične ciljeve koji ukazuju na važnost postizanja pozitivne percepcije romske kulture i identiteta kako unutar romske nacionalne manjine tako i unutar većinske populacije te društva u cjelini [Vlada RH 2012: 97–98, Vlada RH 2019: 37], istraživanjem se nastojalo utvrditi koliko su Romi aktivni u području kulture, ali i sporta, te s kojim se preprekama susreću u navedenim područjima. S tim ciljem provjeravano je koliko su pripadnici RNM-a dostupni pojedini sadržaji, omogućava li im infrastruktura participiranje u kulturno-umjetničkome i sportskome životu i slično.

4.3.1. Prostor za okupljanje članova zajednice

Da postoje prepreke za uključivanje u kulturni, ali i društveni život općenito, govori i sama činjenica dostupnosti prostora na kojima se Romi mogu okupljati. Tako na tek nešto više od četvrtine lokaliteta [28,4%] Romi imaju na raspolaganju prostor za okupljanje članova zajednice. Ipak, kada je riječ o udjelu stanovništva koje ima mogućnost korištenja prostora za okupljanje, taj podatak nešto je drugačiji. Gledajući regionalno, u Međimurju je najveći udio lokaliteta u kojima postoji prostor za okupljanje, a najmanji je u Sjevernoj Hrvatskoj te Zagrebu i okolici. I u regiji Istra i Primorje udio lokaliteta u kojima postoji prostor za okupljanje prilično je nizak, tek 25%. Gledajući udio stanovništva, udjeli su nešto drugačiji pa tako 44,6% romskoga stanovništva živi na lokalitetima u kojima takva mogućnost postoji.

TABLICA 14. Prostor za okupljanje članova zajednice na lokalitetima prema regiji

Regija	Postoji li u naselju prostor za okupljanje članova zajednice poput društvenoga doma ili sl.?		UKUPNO
	ne postoji	postoji	n
	n	n	
Međimurje	8	3	14
Sjeverna Hrvatska	14	3	17
Zagreb i okolica	14	7	17
Središnja Hrvatska	14	9	21
Slavonija	16	3	25
Istra i Primorje	12	3	15
UKUPNO	78	6	109

O problemu prostora za okupljanje govorili su i neki intervjuirani predstavnici RNM-a ističući kako je nepostojanje adekvatnoga prostora povezano s činjenicom loše i slabo organiziranoga društvenog života.

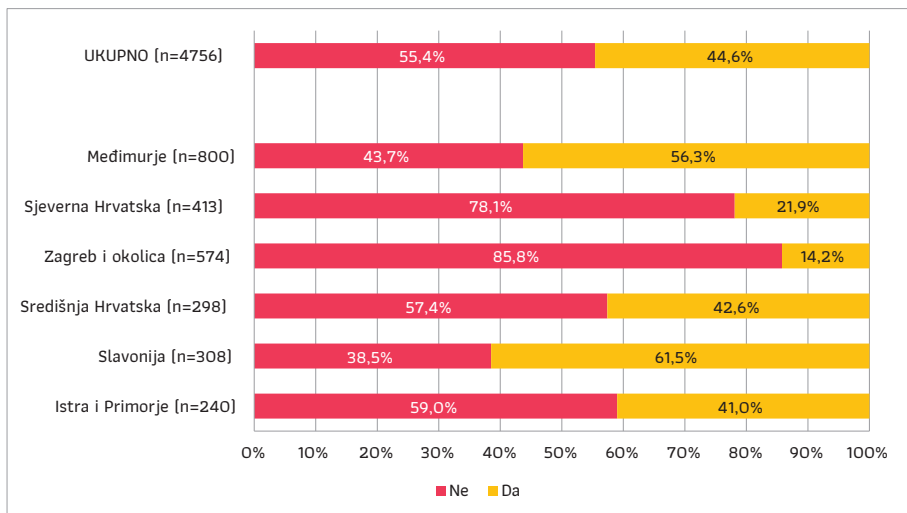
Ovdje kulturni život? Ovo je jedina prostorija koju imamo, tu smo već 5-6 godina. Po meni, kad će oživiti multifunkcionalni centar, to će biti druga stvar. [predstavnik RNM-a, regija Međimurje]

Predstavnik RNM-a iz regije Zagreb i okolica ukazao je činjenicu da se Romi uglavnom okupljaju u obiteljskim kućama, odnosno privatnim, a ne javnim prostorima i da je problem plaćanja prostora ono što nerijetko dovodi do konflikata među samom romskom zajednicom.

Prostorije gdje rade udruge, većinom su to privatna središta, kuće i tako dalje. Dobivaju sva. Ali trebaju se plaćati. Nema pomoći. Zna se ono da neko

nekoga prepozna pa ajde sad ćemo mi tu 10-15 ugovora ajmo svi zajedno raditi. Svi jedan drugome gledaju u džep da povade oči, a grad i država to gleda opet na svoj način bacit ćemo kost neka se oni pogrizu. To je klasika koja postoji... [predstavnik RNM-a, regija Zagreb i okolica]

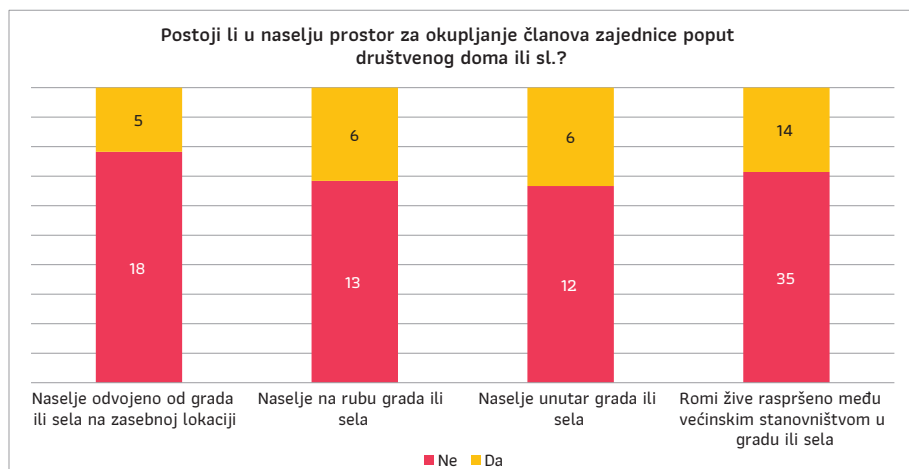
GRAFIKON 32. Prostor za okupljanje članova zajednice – udio stanovništva na lokalitetima prema regiji

Ako se u obzir uzme samo razina lokaliteta, regionalno nije utvrđena statistički značajna razlika. Drugim riječima, postojanje prostora poput društvenih domova podjednako je i dostupno, odnosno nedostupno na većini lokaliteta u regiji, no ako se u razmatranje uzme stanovništvo koje živi na pojedinim lokalitetima u šest regija, tu je razlika evidentna i statistički značajna¹³⁸. U Slavoniji i Međimurju najveći je udio stanovnika koji žive na lokalitetima u kojima imaju mogućnost korištenja prostora poput društvenih domova i slično. Na lokalitetima u Zagrebu i okolici živi uvjerljivo najveći udio stanovništva koji nema na raspolaganju prostor za okupljanje članova zajednice. Također, visok je i udio stanovništva Sjeverne Hrvatske koji žive na lokalitetima u kojima ne postoji mogućnost korištenja prostora poput društvenoga doma i slično.

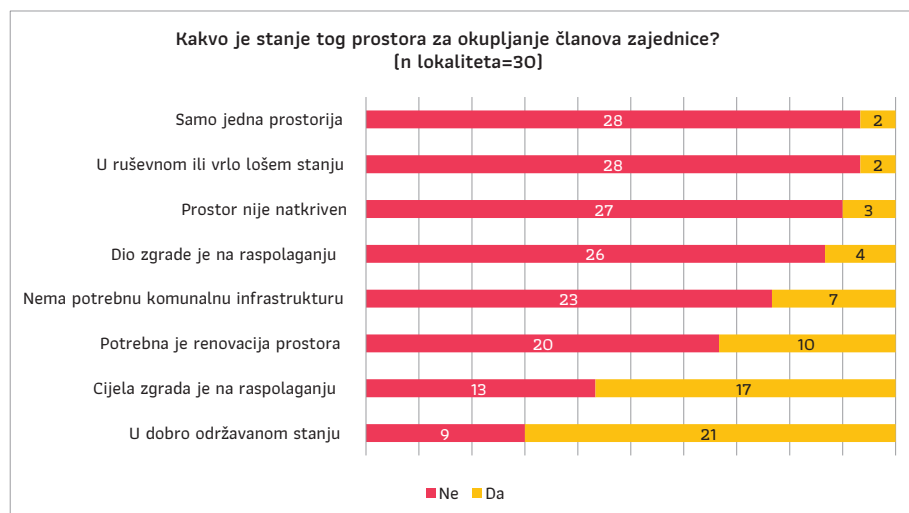
138 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 557,822$; df = 5; p < 0,001, V=0,342.

GRAFIKON 33. Prostor za okupljanje članova zajednice na lokalitetima prema tipu naselja¹³⁹

Iako u ovom slučaju nije detektirana značajna razlika, zanimljivo je istaknuti kako, neovisno o tome u kakvu tipu naselja pripadnici RNM-a žive, prostor za okupljanje poput društvenoga doma jednako im je dostupan ili s druge strane nedostupan. Tek nešto malo, ali ne i statistički značajno, razlikuju se romska naselja koja su odvojena od grada ili sela na zasebnoj lokaciji.

GRAFIKON 34. Stanje prostora za okupljanje članova zajednice na lokalitetima¹⁴⁰

139 Numerički pokazatelji na grafikonu odnose se na broj lokaliteta. Podaci su prikupljeni za ukupno 109 lokaliteta. S obzirom na malen broj lokaliteta prema tipu naselja, podaci na grafičkome prikazu iskazani su u apsolutnim iznosima, a ne u postotcima.

140 Numerički pokazatelji na grafikonu odnose se na broj lokaliteta, njih 30. S obzirom na mali broj lokaliteta, podaci na grafičkome prikazu iskazani su u apsolutnim iznosima, a ne u postotcima.

Iako je prvotno navedeno da na 31 lokalitetu postoji prostor za okupljanje članova zajednice, na pitanje o stanju samoga prostora prikupljeni su podaci za 30 lokaliteta, sudeći prema kojima je u velikoj većini slučajeva, točnije u 21 slučaju, riječ o prostoru koji je u dobro održavanome stanju. Logično je stoga kako je za 10 lokaliteta istaknuta potreba renovacije. Većina prostora ima potrebnu komunalnu infrastrukturu, na dva od ukupno 30 lokaliteta informanti su naveli kako je riječ o prostoru koji je u ruševnome ili vrlo lošem stanju, a na dva lokaliteta navedeno je da je riječ o jednoj prostoriji velikoj 27,5 metara kvadratnih i na drugome je lokalitetu riječ o prostoriji od 40 kvadratnih metara. Od devet lokaliteta za koje je navedeno da prostori za okupljanje, a nisu u dobro održavanome stanju, riječ je o po dva lokaliteta u Međimurju, Središnjoj Hrvatskoj, Istri i Primorju te tri lokaliteta u Slavoniji. Prema prikupljenim podacima stanje je najteže u regiji Istra i Primorje gdje samo na tri od 14 lokaliteta postoji prostor za okupljanje, a navedeno je kako je od tri prostora samo jedan u dobro održavanome stanju. U 30 lokaliteta u kojima postoji prostor za okupljanje zajednice, na 17 lokaliteta informanti su naveli kako pripadnici RNM-a imaju na raspolaganju cijelu zgradu, dok u 13 lokaliteta to nije slučaj. U Zagrebu i okolici na dva lokaliteta, za koja je navedeno da postoji prostor za okupljanje, riječ je samo o dijelom raspoloživome prostoru, odnosno Romima nije na raspolaganju cijela zgrada. I u Slavoniji na više od polovice lokaliteta, pet od ukupno devet na kojima postoji prostor za okupljanje, nije riječ o cijeloj zgradi, nego samo o dijelu zgrade. I u Istri i Primorju od tri prostora koji su dostupni Romima u dva je riječ o djelomičnome prostoru, što znači da pripadnici RNM-a nemaju na raspolaganju cijelu zgradu. Od šest lokaliteta u Međimurju na četiri pripadnici RNM-a imaju na raspolaganju cijeli prostor, a u Sjevernoj Hrvatskoj od ukupno tri lokaliteta na kojima postoji prostor za okupljanje u sva tri slučaja Romi mogu koristiti cijelu zgradu u te svrhe. U Središnjoj Hrvatskoj od sedam prostora kojima se Romi služe na pet lokaliteta moguće je koristiti cijelu zgradu za okupljanje zajednice.

4.3.2. Organizirano bavljenje nekim sportom i(li) rekreacijom

U manje od polovine istraženih lokaliteta na kojima žive Romi postoji organizirano bavljenje sportom, odnosno rekreacijom. Po regijama nije utvrđena značajna razlika¹⁴¹, ali je udio takvih aktivnosti nešto zastupljeniji u Gradu Zagrebu i okolici i Međimurju, a u Sjevernoj Hrvatskoj je najmanji. Nadalje, ovisno o tome u kojem tipu naselja Romi žive, utvrđena je razlika u postojanju organiziranoga bavljenja sportom i(li) rekreacijom.

141 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 0,713$; $df = 3$; $p = 0,164$.

TABLICA 15. Organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom na lokalitetima prema regiji

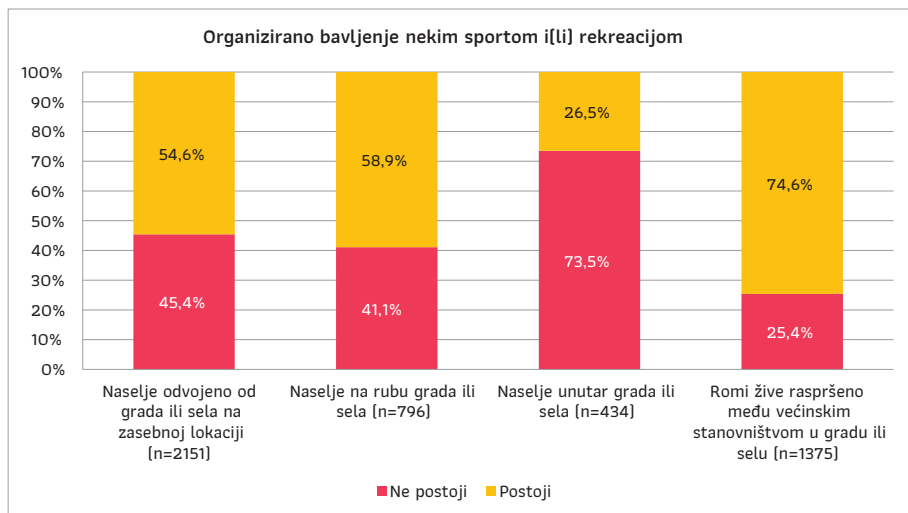
Regija	Organizirano bavljenje nekim sportom i(li) rekreacijom		UKUPNO
	ne postoji	postoji	
	n	n	n
Međimurje	6	8	14
Sjeverna Hrvatska	11	6	17
Zagreb i okolica	7	10	17
Središnja Hrvatska	12	9	21
Slavonija	13	12	25
Istra i Primorje	9	6	15
UKUPNO	58	51	109

Na lokalitetima na kojima Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu u najvećoj mjeri [69,4%] postoji mogućnost organiziranoga bavljenja sportom ili rekreacijom, a taj je udio najmanji [21,7%] u koncentriranim naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije¹⁴². Nadalje, u koncentriranim naseljima na rubu grada ili sela tek nešto više od trećine lokaliteta, odnosno njih sedam od ukupno 19, imaju organizirane sportske i rekreativne aktivnosti. U naseljima unutar grada ili sela taj je udio još i manji, odnosno na pet od 18 lokaliteta ili 27,8% postoji mogućnost organiziranoga bavljenja sportom i rekreacijom.

Kroz razgovore s predstavnicima romske nacionalne manjine i neromskim akterima uočeno je da se organizirani društveni život, pa tako i sportski, uglavnom povezuje s aktivnostima u školama ili vrtićima, koje su sastavni dio njihovih programa, ali ne i dio organiziranoga života isključivo romske populacije. Tako jedan predstavnik RNM-a iz Središnje Hrvatske navodi primjer uključivanja djece u sportske i druge aktivnosti na različitim obrazovnim razinama.

Što se tiče društvenog života, uključeni su u ta neka sportska i kulturna događanja kroz mažoretkinje, kroz rukometnu školu, kroz nogometnu školu, gdje se djeca uključuju u te neke aktivnosti. Čak i u dječjem vrtiću imaju jednog trenera koji je praktično teta u dječjem vrtiću, koji radi s djecom, i dječacima i djevojčicama, pripremaju se ta sportska takmičenja dječjeg vrtića, pa koriste te naše sportske objekte i idu na treninge, pripreme itd. [KNF, regija Sjeverna Hrvatska]

142 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,216$; $df = 3$; $p < 0,001$, $V = 0,420$.

GRAFIKON 35. Udio stanovništva koji živi na lokalitetima gdje postoji organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom prema tipu naselja

Kada se situacija promatra s aspekta stanovništva koje žive na pojedinim lokalitetima i u pojedinim tipovima naselja, podaci govore da je ta slika ipak nešto pozitivnija. Naime, iako ovakve aktivnosti postoje u manje od polovice lokaliteta [46,8%], više od polovice romskoga stanovništva [58,6%] živi na lokalitetima u kojima ipak postoji organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom. Uvjerljivo je najmanji udio stanovništva u koncentriranim naseljima unutar grada ili sela koji imaju mogućnost organizirano se baviti sportom. Riječ je tek nešto više od četvrtine stanovništva koje živi na tim lokalitetima, odnosno njih 26,5%, a očekivano je situacija najpovoljnija za one Rome koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom.

Tablica 16 prikazuje rezultate, odnosno odgovore na otvoreno pitanje iz faze mapiranja lokaliteta gdje su informanti trebali navesti postoji li organizirano bavljenje nekim sportom i(li) rekreacijom te navesti kojim. Rezultati prikazuju aktivnosti prema tipu naselja u svih šest regija obuhvaćenih istraživanjem. I samo površan pogled na tablicu pokazuje da je najviše sportskih i rekreacijskih sadržaja u disperziranim naseljima, i to svih šest regija. U ostalim tipovima naselja ponuda je daleko oskudnija, a evidentno je najčešća sportska aktivnost kojom se Romi bave nogomet.

Govoreći o vrstama aktivnosti koje su romski informanti navodili da postoje, u regiji Međimurje u svim slučajevima gdje postoje aktivnosti riječ je o nogometu, premda se iz nekih odgovora može razaznati kako i nije uvijek riječ o formalno organiziranoj aktivnosti s obzirom na to da su navedeni odgovori poput "klinci se međusobno dogovore", "nogomet na neuređenom terenu" i slično. U jednom slučaju u Međi-

murju navedeno je kako je prije postojao nogometni klub, no da više ne postoji. Na jednom lokalitetu navedeno je i da se kroz udrugu organizira igranje nogometa. Osim nogometa, koji se kao aktivnost prakticira na svim lokalitetima, na tri međimurska lokaliteta navedena je i košarka te u jednom slučaju karate i kartanje. I u Sjevernoj Hrvatskoj je vrlo slična situacija budući je se na svim lokalitetima u kojima postoji neki vid sporta i rekreacije riječ u nogometu. Na dva lokaliteta postoje i nogometni klubovi, a pored nogometa postoji i konjički klub na jednom lokalitetu te na nekima još postoji mogućnost bavljenja rukometom, tenisom, košarkom, badmintonom, ribolovom, šahom, plesom te vježbanjem u teretani. U Zagrebu i okolici također je najzastupljeniji nogomet, a u nekim lokalitetima naveden je i stolni tenis i teretana, košarka, borilačke vještine, odbojka i sl. Ovdje valja istaknuti kako su neki informanti na lokalitetima regije Zagreb i okolica naveli da je riječ uglavnom o organiziranim aktivnostima u sklopu škole, dok su naveli da se za neke aktivnosti se plaća članarina, za što Romi nemaju mogućnosti. Nogomet je najzastupljeniji i u trima preostalim regijama, s tim da je u Središnjoj Hrvatskoj navedena i mogućnost korištenja bazena, to jest plivanje, te kuglana, rukomet na više lokaliteta, borilačke vještine, košarka, tenis, odbojka i slično na pojedinim lokalitetima ove regije. Slavonija prednjači po broju nogometnih klubova u kojima Romi imaju mogućnost trenirati i igrati. Na nekim lokalitetima navedeni su i stolni tenis, teretana, različite aktivnosti u sklopu škole i slično. U Istri i Primorju istaknuto je kako je riječ o rekreativnim aktivnostima, ali da postoje lokalni nogometni i drugi klubovi u kojima Romi imaju mogućnost participirati.

TABLICA 16. Sportski i(ili) rekreativni sadržaji na lokalitetima prema tipu naselja i regiji

TIP NASELJA				
REGIJA	Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu
Međimurje	- nogomet (na neuređenom ili uređenom terenu, postojao nogometni klub) - karate, košarka, kartanje	-	-	- nogomet (organizirani kroz udrugu i neorganizirani) - košarka
Sjeverna Hrvatska	- nogomet	- nogomet (organizirani u klubu i neorganizirani) - karate, rukomet, košarka	-	- nogomet (organizirani u klubu i neorganizirani) - konjički klub, ribolov, teretana, tenis, košarka, badminton, stolni tenis, šah, ples
Zagreb i okolica	-	- nogomet	-	- nogomet - rukomet, stolni tenis, teretana, košarka, borilačke vještine, igraonice za djecu, stolni tenis, odbojka
Središnja Hrvatska	- nogomet na ulici	- plivanje	- nogomet - rukomet - košarka	- nogomet (organizirani u klubu i neorganizirani) - teretana, tenis, kuglana, košarka, odbojka, rukomet, taekwondo klub
Slavonija	- nogomet	- nogomet (organizirani u klubu i neorganizirani) - aktivnosti u školskoj dvorani	- nema u naselju (nedaleko od naselja mogućnost bavljenja nogometom, tenisom, košarkom, kuglanjem, gimnastikom, kajakanom, vatrogasci)	- nogomet (organizirani u klubovima i neorganizirani) - drugi sportski klubovi
Istra i Primorje	-	-	- teretana	- nogomet (organizirani u klubu i neorganizirani) - košarka, mažoretkinje, boks

TABLICA 17. Udaljenost lokaliteta od organiziranoga bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema regiji

Regija	Udaljenost u km		
	Najmanja udaljenost	Najveća udaljenost	Prosječna udaljenost
Međimurje	0,2	3,5	2,0
Sjeverna Hrvatska	0,7	7,3	3,2
Zagreb i okolica	.	.	.
Središnja Hrvatska	3,0	15,0	8,1
Slavonija	0,5	2,8	1,3
Istra i Primorje	12,0	50,0	31,0

U naseljima u kojima nema organiziranoga bavljenja sportom ili nekim vidom rekreacije informanti su, između ostaloga, bili pitani za udaljenost najbližega takvog sadržaja. Razlike su vidljive kako između regija, a tako i unutar samih regija. Primjerice najmanja prosječna udaljenost je u Slavoniji, a najveća u Istri i Primorju. Ako se razmatraju razlike lokaliteta unutar pojedinih regija, evidentno je da su u većini regija te razlike vrlo velike. Primjerice u Sjevernoj Hrvatskoj udaljenost organiziranoga bavljenja sportom i(li) rekreacijom na nekim je lokalitetima manja je od jednoga kilometra, a u nekima je riječ o udaljenosti većoj od sedam kilometara. Velike su razlike vidljive i u Središnjoj Hrvatskoj gdje su informanti naveli kako je u nekim lokalitetima udaljenost tri kilometra, a u nekima je pak riječ o 15 kilometara. U Slavoniji su te razlike unutar regije najmanje izražene, a regija Istra i Primorje regija je u kojoj su te udaljenosti uvjerljivo najveće, a prosječna je 31 kilometar¹⁴³.

TABLICA 18. Udaljenost lokaliteta od organiziranoga bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema tipu naselja

Tip naselja	Udaljenost u km		
	Najmanja udaljenost	Najveća udaljenost	Prosječna udaljenost
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	0,7	50,0	7,3
Naselje na rubu grada ili sela	1,0	15,0	5,0
Naselje unutar grada ili sela	0,2	2,8	1,2
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	.	.	.

143 Iako je za Zagreb i okolice za sedam lokaliteta navedeno kako ne postoji organizirano bavljenje sportom ili rekreacijom, na upit o udaljenosti najbliže takve mogućnosti nisu dobiveni pouzdani i ujednačeni odgovori ili pak nisu dobivene nikakve informacije.

Najveća prosječna udaljenost od mogućnosti organiziranoga bavljenja sportom i(li) rekreacijom na onim lokalitetima koji su odvojeni od grada ili sela na zasebnoj lokaciji [7,3 km]. Nešto je manja prosječna udaljenost takvih sadržaja od onih lokaliteta koji su na rubu grada ili sela [5 km], a uvjerljivo je najmanja u naseljima unutar grada ili sela – 1,2 kilometra. Takvi sadržaji u najvećoj su mjeri dostupni Romima koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom pa stoga ovdje i nema podataka o udaljenosti. I ovdje valja upozoriti na velike razlike između lokaliteta unutar istog tipa naselja. Primjerice, u naselju odvojenom na zasebnoj lokaciji ta udaljenost varira od 0,7 km do 50 km, u naselju na rubu grada od 1 do 15 kilometara, a u naseljima unutar grada od 0,2 do 2,8 kilometara.

Važnost bavljenja sportskom aktivnošću, kao i problem nepostojanja sportskih aktivnosti i mjesta na kojima bi se Romi mogli baviti nekom sportskom aktivnošću, apostrofirali su predstavnici RNM-a iz gotovo svih regija.

E, kad bi se djeca više uključivala u sportu, neki kulturni centar da bude.
[predstavnik RNM-a, regija Slavonija]

A značilo bi da se uključimo u društveni život kultura, sport, to bi jako puno značilo. [predstavnik RNM-a, regija Središnja Hrvatska]

Jedan predstavnik RNM-a navodi i primjer kako su se u nedostatku takvih sadržaja sami organizirali

Pa smo zato osmislili da imamo pikado i sportski teren da se malo rastrče da ne budu stalno uz kompjuter. [predstavnik RNM-a, regija Međimurje]

4.3.3. Kulturno-umjetnička društva

Samo u 29,4% lokaliteta na kojima žive Romi postoji kulturno-umjetničko društvo. Regionalno nisu utvrđene statistički značajne razlike, premda je udio lokaliteta u kojima postoji kulturno-umjetničko društvo na području regije Zagreb i okolica, kao i na području Slavonije, nešto viši nego u ostalim regijama. U Istri i Primorju taj je udio lokaliteta daleko najmanji i tek u dva od 13 lokaliteta u kojima je provedeno istraživanje informanti su naveli da postoji kulturno-umjetničko društvo.

TABLICA 19. Kulturno-umjetničko društvo na lokalitetu prema regiji

Regija	Kulturno-umjetničko društvo		UKUPNO
	ne postoji	postoji	n
	n	n	
Međimurje	11	3	14
Sjeverna Hrvatska	14	3	17
Zagreb i okolica	10	7	17
Središnja Hrvatska	14	7	21
Slavonija	15	10	25
Istra i Primorje	13	2	15
UKUPNO	77	32	109

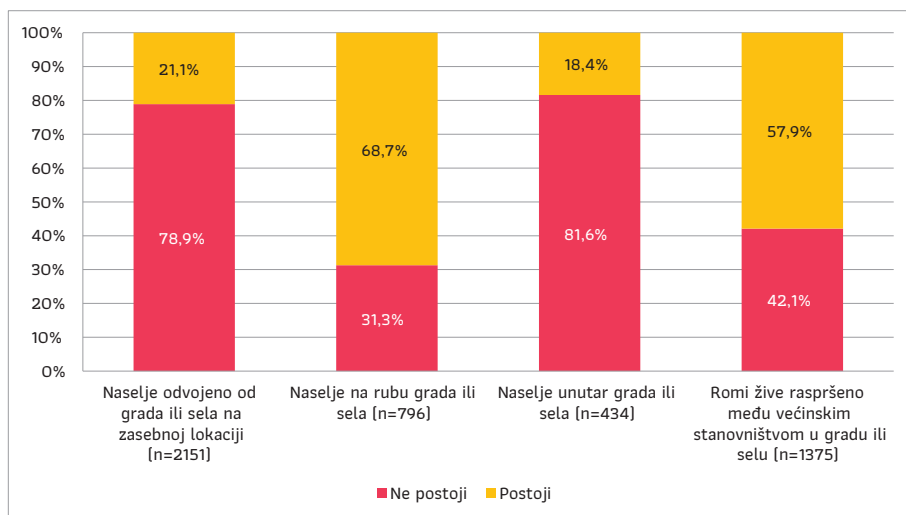
Udio kulturno-umjetničkih društava najmanji je u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije. Od 23 takva lokaliteta u samo jednom postoji kulturno-umjetničko društvo. Vrlo je malen udio lokaliteta u naseljima koja se nalaze unutar grada ili sela – od ukupno 18 lokaliteta u samo dva djeluje kulturno-umjetničko društvo. Ni u naseljima na rubu grada ili sela situacija nije bitno bolja, budući da od 19 lokaliteta na šest postoje kulturno-umjetnička društva. Najveći udio lokaliteta u kojima djeluju KUD-ovi jest u disperziranim naseljima gdje pripadnici RNM-a žive među većinskim stanovništvom – od ukupno 49 lokaliteta u 23 postoje KUD-ovi. Razlika je ovdje, za razliku od regionalne rasprostranjenosti, statistički značajna¹⁴⁴. To je očekivani nalaz budući da je kao i slučaju svih drugih sadržaja – sportskih, zabavnih i sl. – riječ o ponudi koja je omogućena svima i koja nije dio romskoga samoorganiziranja. Tomu u prilog govori i sugovornik iz regije Zagreb i okolica.

Nema očuvanja tradicije, kulture, jezika, pisma, plesa, nošnje, predmeta koja potječu iz romske povijesti. Ne. [predstavnik RNM-a, regija Zagreb i okolica]

Neromski akter, odnosno predstavnik institucije u međimurskoj regiji, u razgovoru je istaknuo kako je problem pasivnost Roma na razini naselja u kojima žive i da se njihova aktivnost, kako kulturno-umjetnička tako i sportska, svodi na to da sudjeluju u onim sadržajima koji se nude na razini jedinice lokalne samouprave.

Oni su na nivou romskog naselja totalno nezainteresirani, ali što se tiče općine, sudjeluju u radu KUD-a, nogometnog kluba. [predstavnik RNM-a, regija Međimurje]

144 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 17,175$; $df = 3$; $p < 0,002$, $V = 0,397$.

GRAFIKON 36. Udio stanovništva koji živi na lokalitetima gdje postoji kulturno-umjetničko društvo prema tipu naselja

Razlika je značajna i kada je riječ o udjelu stanovništva koje živi na pojedinim lokalitetima i pojedinome tipu naselja¹⁴⁵. Iako kulturno-umjetnička društva postoje u nešto manje od trećine lokaliteta [29,4%], no na tim lokalitetima živi 39,5% pripadnika RNM-a koji su sudjelovali u istraživanju, pa se može reći da je situacija ipak nešto malo bolja jer više od trećine stanovništva živi na lokalitetima u kojima postoji mogućnost sudjelovanja u radu kulturno-umjetničkih društava. Zanimljivo je istaknuti da je stanje, ako se promatra udio stanovnika, bolje u naseljima na rubu grada ili sela nego što to kažu rezultati o lokalitetima u kojima postoje KUD-ovi. Naime, iako u 31,6% lokaliteta na rubu grada ili sela postoje kulturno-umjetnička društva, na tim lokalitetima živi 68,7% stanovništva kojemu je takav sadržaj dostupan, što je bolji rezultat od onog za disperzirana naselja gdje živi 57,9% stanovništva koje ima mogućnost sudjelovanja u radu KUD-ova. Uvjerljivo je najveći udio stanovništva u naseljima unutar grada ili sela koje nema mogućost participacije u kulturno-umjetničkom društvu – riječ je čak o 81,6% stanovništva koje živi na takvim lokalitetima.

Iako je broj kulturno-umjetničkih društava malen, posebno onih koji su isključivo vezani za romsku kulturu, ima pozitivnih primjera gdje se Romi trude očuvati svoju kulturu i tradiciju upravo kroz očuvanje KUD-ova, pa tako jedan predstavnik RNM-a iz Središnje Hrvatske ističe aktivnosti koje Romi organiziraju u selu i navodi primjer postojanja čak dvaju KUD-ova.

145 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 864,352$; $df = 3$; $p < 0,001$, $V = 0,426$.

Pa za sad nije loše, moram pofalit da nije loše. Dosta se družimo, igramo nogomet, imamo te KUD-ove. Imamo dva KUD-a, nije nam nikada dosadno u selu. [predstavnik RNM-a, regija Središnja Hrvatska]

I jedan sugovornik iz regije Istra i Primorje navodi pozitivan primjer romskoga organiziranja u "folklorne sekcije" i obilježavanje važnih romskih datuma.

Oni imaju u sklopu svojih udruga kulturne i društvene aktivnosti u sklopu svojih blagdana koje organiziraju i obilježavaju sukladno svojoj tradiciji i potrebama. Imaju te neke folklorne sekcije gdje su angažirani. Koliko znam da, na obilježavanje blagdana dolaze ti koji su u susjedstvu nekom, žive tamo godinama. Dolaze, ovi ih zovu i ovi dolaze, tako da ima dobrih primjera. [KNF, regija Istra i Primorje]

4.3.4. Kulturno-zabavni sadržaji

Kulturno-zabavni život Roma na istraživanim lokalitetima najčešće se svodi na obilježavanje nekih manifestacija i važnih datuma za romsku nacionalnu manjinu. Prije svega to je Svjetski dan Roma koji se obilježava 8. travnja. Riječ je o jednom od najvažnijih događaja u povijesti romskoga naroda¹⁴⁶ pa su i Romi u Hrvatskoj u svim istraživanim regijama naveli upravo tu manifestaciju kao važan kulturni događaj u zajednici. Upitani o kulturno-zabavnim sadržajima na nekim lokalitetima, Romi su istaknuli postojanje knjižnica, kina, manifestacija koje su povezane s obilježavanjem dana grada ili općine i slično. Također, pored Svjetskoga dana Roma kao važne romske manifestacije neki su naveli i Đurđevdan te Dan romskoga jezika. No u ocjenama društvenoga, kulturnoga i zabavnoga života Romi, ali i neromski akteri, u najvećoj mjeri nisu izražavali zadovoljstvo.

TABLICA 20. Kulturno-zabavni sadržaji na lokalitetu prema regiji

Regija	Kulturno-zabavni sadržaji		UKUPNO
	ne postoji	postoji	
	n	n	n
Međimurje	8	6	14
Sjeverna Hrvatska	10	7	17
Zagreb i okolica	6	11	17
Središnja Hrvatska	15	6	21
Slavonija	14	11	25
Istra i Primorje	8	7	15
UKUPNO	61	48	109

¹⁴⁶ Riječ je, dakako, o prvome Svjetskom kongresu Roma koji je održan u Londonu 1971. godine, a na kojemu su definirani ključni elementi romskoga identiteta.

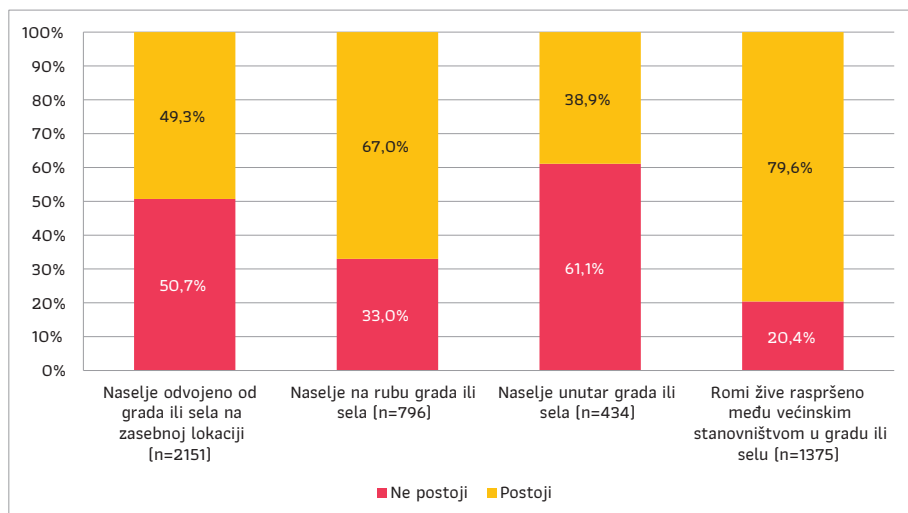
U više od polovice lokaliteta u kojima je provedeno istraživanje informanti su naveli kako na lokalitetima ne postoje nikakvi kulturno-zabavni sadržaji, odnosno u 61 od ukupno 109 lokaliteta. Značajne razlike na regionalnoj razini nisu utvrđene, no valja zamijetiti da je i ovom slučaju kao i slučaju dostupnosti organiziranih sportskih sadržaja i kulturno-umjetničkih društva najveći udio lokaliteta s takvim sadržajima na području regije Zagreb i okolica. Najmanji je udio lokaliteta s kulturno-zabavnim sadržajima na području Središnje Hrvatske. S druge strane, ovisno u kojem tipu naselja je pojedini lokalitet, broj lokaliteta s dostupnim kulturno-zabavnim sadržajima se značajno razlikuje¹⁴⁷. Dostupnost kulturno-zabavnih sadržaja najveća je na lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu. Od ukupno 49 takvih lokaliteta informanti su za 31 lokalitet naveli da postoje kulturno-zabavni sadržaji. Najmanje je takvih sadržaja u naseljima unutar grada ili sela gdje od 18 lokaliteta na njih četiri postoji nekakav kulturno-zabavni sadržaj. Ni u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije situacija nije bitno drugačija. Na takvim lokalitetima tek na šest od ukupno 23 lokaliteta postoji nekakav kulturno-zabavni sadržaj, a u naseljima na rubu grada ili sela tek nešto više od trećine lokaliteta nudi nekakve kulturno-zabavne sadržaje.

Kvalitativni podaci govore u potporu kvantitativnima. Naime, dio ispitanih ocjenjuje kulturni život pozitivnim, no ipak je više sugovornika kulturno-zabavnu ponudu i općenito društveni život Roma ocijenilo nedostatnim, što zbog nemogućnosti i neimanja institucionalne potpore jedinica vlasti, što zbog samih Roma koji ne iskazuju dovoljan interes za takve sadržaje. Neki koji govore pozitivno o kulturnome životu ukazuju na "druželjubitost" romskoga naroda i povezivanje s većinskim narodom.

Dobar je, uključujemo se u te neke manifestacije, druženje. Dobar. Da. Pa naravno. Pa tu se ljudi druže. Svi su druželjubivi i uključuju se i neromsko stanovništvo i sve kad nešto... Kad su manifestacije. Cijeli grad se uključuje, svi koji požele doć. [predstavnik RNM-a, regija Slavonija]

147 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 14,233$; $df = 3$; $p < 0,004$. $V = 0,361$.

GRAFIKON 37. Udio stanovništva koji živi na lokalitetima gdje postoje kulturno-zabavni sadržaji prema tipu naselja

Govoreći o udjelu stanovništva koje živi na lokalitetima na kojima postoje ili ne postoje različiti kulturno-zabavni sadržaji, utvrđena je statistički značajna razlika¹⁴⁸. Očekivano je najveći broj kulturno-zabavnih sadržaja na lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu. Najmanji broj takvih sadržaja u koncentriranim je romskim naseljima unutar grada ili sela. Iako nalazi za lokalitete govore da tek u 44,0% njih postoje neki kulturni i zabavni sadržaji, rezultati o udjelu stanovništva nešto su drugačiji, pa tako na lokalitetima u kojima su dostupni takvi sadržaji živi 60,1% stanovništva. Zanimljivo je ponovno istaknuti da je vrlo visok udio stanovnika koji žive u naseljima na rubu grada ili sela, a koji imaju dostupne takve sadržaje. Iako je tek 36,8% lokaliteta na kojima postoje takvi sadržaji, riječ je o 67,0% stanovništva kojima su takvi sadržaji dostupni. Najviše stanovnika kojima takvi sadržaji nisu dostupni živi u koncentriranim naseljima unutar grada ili sela – čak 61,1% stanovništva takvih lokaliteta nema pristup kulturno-zabavnim sadržajima.

Nekoliko neromskih aktera u razgovoru je navelo da su loš društveni život, a samim time i siromašni kulturno-zabavni sadržaji, posljedica "zatvorenosti" romskoga naroda, odnosno okrenutosti prema sebi. Tako predstavnik jedne institucije iz Središnje Hrvatske osim zatvorenosti naglašava i problem rada nekih udruga i načina trošenja financijskih sredstava koje dobivaju za obilježavanje važnih datuma, ali istovremeno ukazuje na pozitivan rad triju udruga koje djeluju na području Sisačko-moslavačke županije.

148 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 417,900$; $df = 3$; $p < 0,001$, $V = 0,296$.

Mislim da su oni okrenuti jedni prema drugima. Njihov društveni i kulturni život je... Nisu toliko prema van orijentirani, nego više unutar svog naselja, unutar svoje zajednice. Postoje tri ozbiljne udruge koje se bave romskim pitanjima koji se bave da li romskom kulturom, da li romskim pravima. Postoji veći broj udruga. To su više udruge radi udruga, radi ostvarivanja određenih financijskih pogodnosti. Ove tri udruge sudjeluju definitivno u obilježavanju Dana Roma zajedno s Gradom. Mi se trudimo da se ne slavi taj Dan unutar naselja, nego da se izađe iz naselja da to proslave u centru grada. To već godinama funkcionira tako da eto. [...] Njihov kulturni život je prije svega uvjetovan njihovim načinom života. [...] Bilo bi dobro da se mladi prije svega uključe u društveni život zajednice. [KNF, regija Središnja Hrvatska]

O zatvorenosti romske zajednice i njezine nesprenosti na suradnju s većinskim stanovništvom, posebno kada je riječ o društvenome i kulturnome životu, u najvećoj su mjeri ukazivali sugovornici, odnosno predstavnici institucija iz regije Istra i Primorje.

Njihov društveni i kulturni život isključivo unutar njihove zajednice. Unutar postojeće i unutar njihovih zajednica bilo da je to u područje Rijeke onda tu ima oko Gospića, s njima su povezani, Delnice, Gospić, Delnice, ovaj tu dio oko Rijeke i Glina. To su te ali isključivo njihove zajednice. [KNF, regija Istra i Primorje]

O lošem društvenom i kulturnom životu, pasivnosti i zatvorenosti u regiji Istra i Primorje osim neromskih aktera govorili su i predstavnici romske nacionalne manjine, gdje jedan ističe kako su se druženja svela na svadbe, a drugi navodi kako u naselju nemaju sadržaja ni prostora gdje bi mogli obilježavati događaje važne za romsku zajednicu.

Da li je to, jer su vremena takva kakva jesu pa ljudi jedva privređuju za život i za obrok, pa smo se nekako svi zatvorili u svoje kuće, nema više tog druženja kao nekada. [...] Đurđevdane smo zajedno slavili, Bajram. [...] Kad su svadbe, manje više smo svi zajedno. [predstavnik RNM-a, regija Istra i Primorje]

Društveni život u zajednici je boljka. Naš suživot, nemamo baš u naselju gdje bi izašli, gdje bi mogli nešto raditi. Mi bi u naselju trebali imati par dućana, kafić, dva. Trebali bi imati sportski objekat gdje mogu djeca da se bave tim sportom. Trebali bi imati jedan plato gdje bi se to moglo napraviti za Đurđevdan, za Bajram, da se jedna bina napravi, da se nešto dešava. [predstavnik RNM-a, regija Istra i Primorje]

Sugovornik iz regije Međimurje smatra da su Romi na razini svojih naselja nezainteresirani za sudjelovanje i osmišljavanje kulturno-zabavnih sadržaja. Sugovornik je naveo i primjer u kojem je lokalna vlast radila na tome da se unutar naselja pokrenu neki kulturno-zabavni sadržaji, ali da to nije uspjelo zbog slaba interesa romske populacije. Ipak navodi pozitivan primjer uključivanja Roma u takve sadržaje koji se nude i većinskomu stanovništvu izvan samih romskih naselja.

Oni su na nivou romskog naselja totalno nezainteresirani, ali što se tiče općine, sudjeluju u radu KUD-a, nogometnog kluba. Kroz taj projekt koji sam spominjao ja sam mislio da ćemo mi njih same pokrenuti kroz festival romske glazbe, oni su bili organizacija, tu su se uključili, imali smo profesionalne plesačice koje su ih učili, mi budemo kupili odijela, tri dana fešta, i onda ništa. [KNF, regija Međimurje]

Tablica 21. prikazuje rezultate, odnosno odgovore na otvoreno pitanje iz faze mapiranja lokaliteta gdje su informanti na pojedinim lokalitetima bili pitani o kulturno-zabavnim sadržajima koji se nude na lokalitetima na kojima žive pripadnici romske nacionalne manjine. Rezultati prikazuju sadržaje prema tipu naselja u svih šest regija obuhvaćenih istraživanjem. I ovdje je, kao i u slučaju sportskih i rekreativnih aktivnosti, vidljivo najveći broj sadržaja u disperziranim naseljima i to u svih šest regija. U svim takvim naseljima, u svih šest regija, dostupne su knjižnice i kina, a u lokalitetima koja su sastavni dijelovi velikih gradova dostupna su i kazališta te svi sadržaji koje nude veliki gradovi. Zanimljivo je istaknuti da su za većinu istraženih lokaliteta informanti naveli Svjetski dan Roma kao ključni kulturno-zabavni sadržaj i središnju manifestaciju većine Roma. U nekim lokalitetima naveden je i Dan romskoga jezika kao sadržaj toga tipa. Za neke lokalitete u nekim regijama informanti su rekli kako nema nikakvih sadržaja. Najčešće je riječ o koncentriranim izdvojenim lokalitetima, ali i koncentriranim lokalitetima unutar grada ili sela. Iz ovoga kvalitativnog pregleda moguće je uočiti i razliku za regiju Međimurje gdje su informanti čak i za naselja koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije naveli dosta kulturno-zabavnih sadržaja.

TABLICA 21. Kulturno-zabavni sadržaji na lokalitetima prema tipu naselja i regiji

Regija	Tip naselja				
	Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	
Međimurje	- kino - knjižnica - Svjetski dan Roma - dan općine	- - romski malonogometni turnir - kino na otvorenom	- manifestacije u školi	- knjižnica - dan općine - Svjetski dan Roma	
Sjeverna Hrvatska	- knjižnica	- Svjetski dan Roma	-	- bibliobus - Dan kruha - vatrogasne igre	
Zagreb i okolica	-	- knjižnica - kino	-	- bibliobus - dan općine - kino - knjižnica	
Središnja Hrvatska	- knjižnica - Svjetski dan Roma	-	- knjižnica - kino - godišnje manifestacije	- dan općine - knjižnica - vatrogasne igre	
Slavonija	- knjižnica - kino - kazalište	- knjižnica - kino - Dan Roma - Đurđevdan	- knjižnica - kino - kazalište	- Svjetski dan Roma - godišnje manifestacije	
Istra i Primorje	-	- kino - knjižnica	- knjižnica	- Svjetski dan Roma - kino - kazalište	

Da je Svjetski dan Roma, koji se obilježava 8. travnja, središnja manifestacija romske zajednice u Hrvatskoj, govore o podaci prikupljeni kvalitativnim istraživanjem.

Imali smo par manifestacija što se odrađivalo prijašnjih godina i tako što i kad imamo Svjetski dan Roma ili nešto šta se održava onda to su pozvani svi. Ne samo Romi nego pozvano je i ne romsko stanovništvo. Imali smo i večer nacionalnih manjina i onda tu pozovemo sve manjine koje žive ovdje i Hrvate i svi su pozvani. [predstavnik RNM-a, regija Središnja Hrvatska]

U jednom dijelu Brodsko-posavske županije navedeno je da su tek nedavno počeli s obilježavanjem Svjetskoga dana Roma i pritom je iskazano zadovoljstvo potporom koju su dobili pri organizaciji.

A prošle godine smo prvi put organizirali proslavu Svjetskog dana Roma. Bili smo zadovoljni, i sredstvima koja smo dobili od gradske uprave i sa odazivom svih koji su bili pozvani. [predstavnik RNM-a, regija Slavonija]

Osim Svjetskoga dana Roma tu je i Svjetski dan romskoga jezika, a u nekim slučajevima navedeno je i obilježavanje Jurjevdana, odnosno Đurđevdana, kao važnoga elementa romske kulture i tradicije. Tako jedan predstavnik institucije iz Sjeverne Hrvatske navodi kako se odaziva romskomu pozivu na obilježavanje Đurđevdana u kojemu do izražaja dolazi njihova muzikalnost i tradicija.

Evo ja dolazim kod njih na Đurđevdan na njihove priredbe i obilježavanja. Oni se vole družiti, pjevati, recitirati, drže do romske tradicije. Mislim da je to ispravno da čuvaju svoje običaje, svoje ovoga... Uvijek nastupaju u tim svojim pjesmama i mislim da je to ispravno. [KNF, regija Sjeverna Hrvatska]

U regiji Zagreb i okolica spominje se obilježavanje Đurđevdana, ali i slab odaziv Roma prilikom obilježavanja kako toga tako i drugih manifestacija.

Baš u Županiji – oni osobno ga ne organiziraju, osim kad im predstavnica nešto organizira, povodom Đurđevdana ili Svjetskog dana Roma ili tako nešto, onda se okupljaju, odazovu se i to ne baš u nekom velikom broju. [KNF, regija Zagreb i okolica]

Generalno lošu ocjenu stanja društvenoga i kulturnoga života te samim time i lošu ponudu kulturno-zabavnih sadržaja potkrepljuju i podaci o udaljenosti takvih sadržaja.

TABLICA 22. Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema regiji

Regija	Udaljenost u km		
	Najmanja udaljenost	Najveća udaljenost	Prosječna udaljenost
Međimurje	0,2	15,0	6,9
Sjeverna Hrvatska	0,5	20,0	11,2
Zagreb i okolica	.	.	.
Središnja Hrvatska	2,5	15,0	7,8
Slavonija	0,3	15,0	5,3
Istra i Primorje	12,0	50,0	31,0

Razlike su vidljive između regija, ali i unutar regija. Unutar lokaliteta na kojima postoje kulturno-zabavni sadržaji ta je udaljenost minimalna, dok je u nekima riječ o 15 i više kilometara. Gledajući svih šest regija, prosječna udaljenost kulturno-zabavnih sadržaja u regiji Istra i Primorje daleko je najveća. I najmanja udaljenost koju su informanti naveli u toj regiji izrazito je velika [12 km], a najveća navedena je 50 kilometara.

TABLICA 23. Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema tipu naselja

Tip naselja	Udaljenost u km		
	Najmanja udaljenost	Najveća udaljenost	Prosječna udaljenost
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	0,5	50,0	11,5
Naselje na rubu grada ili sela	0,3	15,0	4,8
Naselje unutar grada ili sela	0,2	15,0	5,6
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	2,0	11,0	6,0

Tip naselja određuje kolika je prosječna udaljenost kulturno-zabavnih sadržaja od lokaliteta. Zanimljivo je primijetiti kako je, prema navodima informanata, Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu prosječna udaljenost takvih sadržaja veća nego Romima koji žive na lokalitetima koja su u naseljima na rubu grada i sela ili unutar grada i sela.

4.4. Sažetak poglavlja

Da distanca prema pripadnicima romske nacionalne manjine i dalje postoji i da na nju uvelike utječu predrasude i stereotipi, možda najbolje svjedoči primjer iz ljeta 2019. godine o kojemu su uvelike izvještavali hrvatski mediji. Riječ je o preseljenju romskih obitelji iz jednoga dijela Zagreba u drugi kada se većinsko stanovništvo pobunilo i prosvjedovalo zbog dolaska Roma u njihovo susjedstvo¹⁴⁹. Iako se generalno može reći da Romi vlastite odnose s većinskim stanovništvom vide dobrima u svim regijama, na 13,7% lokaliteta odnosi su okarakterizirani kao loši, od toga u jednome uopće ne postoje kontakti s većinskim stanovništvom, a najveći udio lokaliteta u kojima odnosi nisu dobri jest u regiji Istra i Primorje. Usprkos tomu Romi se generalno ne slažu s tvrdnjom da su asocijacije na romsku nacionalnu manjinu negativne i ne smatraju da ih većinsko stanovništvo doživljava kao prijetnju, premda je u Zagrebu i okolici, Istri i Primorju te Međimurju nezanemariv udio stanovništva koji smatra kako ih većinsko stanovništvo gleda negativno, odnosno kao prijetnju. Ipak, postoje primjeri horizontalne mobilnosti i neke romske obitelji su se u posljednje četiri godine odselile s lokaliteta. Prema procjenama riječ je o više od 300 romskih obitelji, a najviše je preseljenja zabilježeno u regiji Istra i Primorje. Treba istaknuti kako je kroz razgovore s Romima i predstavnicima relevantnih institucija utvrđen trend koji je u posljednjih nekoliko godina zamjetan kod većinskoga stanovništva, a to je iseljavanje Roma u inozemstvo, posebno onih iz Slavonije, ali i u svim drugim regijama zabilježeno je ekonomsko emigriranje Roma.

Politička participacija pripadnika RNM-a uglavnom je rezervirana za glasovanje na izborima. Gledajući dobne skupine, politički su najaktivniji Romi starije dobi, a rodne razlike u učestalosti glasanja na izborima utvrđene su samo među mladim Romima i Romkinjama, pa tako mladi Romi češće izlaze na izbore od mladih Romkinja. Svoje glasačko pravo u najvećoj mjeri koriste Romi koji žive u naselju na rubu grada ili sela. Najveći udio pripadnika RNM-a koji nikada ne glasuje na izborima živi raspršeno među većinskim stanovništvom, pa se može reći da i ovome segmentu Romi preuzimaju obrasce ponašanja većinskoga stanovništva koji, u usporedbi s romskom populacijom, u manjem udjelu izlaze na izbore. Vrlo malen udio Roma, a posebno Romkinja, uključen je u rad bilo kojega radnog, savjetodavnog ili drugog tijela jedinice lokalne samouprave. Utvrđeno je i kako su šanse za sudjelovanje u takvim tijelima najveće za one pripadnike RNM-a čija su mjesečna primanja kućanstva najviša, a da regija i tip naselja nisu prediktori koji povećavaju šanse za tu vrstu političke participacije. Kada je riječ o suradnji s predstavnicima RNM-a, tek u

149 Vidi poglavlje *Odnosi između romskoga i neromskoga stanovništva* i slučaj preseljenja romskoga stanovništva u naselje Petruševac.

petini slučajeva Romi su bili pitani za mišljenje¹⁵⁰. Uglavnom su pitani muškarci u koncentriranim naseljima, a najbolja suradnja zabilježena je u Istri i Primorju.

Da za pripadnike RNM-a postoje prepreke za uključivanje u kulturni, ali i društveni život općenito, ukazuje i podatak o dostupnosti prostora na kojima se Romi mogu okupljati. Naime, 55,4% romskoga stanovništva živi na lokalitetima u kojima takva mogućnost ne postoji. Posebno je velik udio Roma u Sjevernoj Hrvatskoj te Zagrebu i okolici koji nemaju prostore za okupljanje. Na lokalitetima gdje postoje prostori za okupljanje Roma nerijetko je riječ o lošim uvjetima ili tek o ograničenim mogućnostima za korištenje prostora. Ukupni organizirani kulturni, zabavni i sportski život Roma, posebno onih mlađih dobnih skupina, uglavnom je povezan s aktivnostima u školama ili vrtićima koje su sastavni dio programa istih, ali ne i dio organiziranoga života isključivo romske populacije. Tako u manje od polovine istraženih lokaliteta na kojima žive Romi postoji organizirano bavljenje sportom, odnosno rekreacijom. Najviše se sportskih sadržaja nudi u disperziranim naseljima, a ponuda u koncentriranim naseljima bitno je oskudnija ili je uopće nema, pa je u nekim lokalitetima udaljenost sadržaja i nekoliko desetaka kilometara. I udio kulturno-umjetničkih društava najmanji je u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije, od 23 takva lokaliteta u samo jednom postoji kulturno-umjetničko društvo. U više od polovice lokaliteta u kojima je provedeno istraživanje informanti su naveli kako na lokalitetima ne postoje nikakvi kulturno-zabavni sadržaji, pa se tako kulturno-zabavni život Roma uglavnom svodi na obilježavanje nekih manifestacija i datuma važnih za romsku nacionalnu manjinu. Prije svega tu je riječ o Svjetskome danu Roma koji se obilježava 8. travnja, Svjetskome danu romskoga jezika i Đurđevdanu. Romi koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom u bitno su povoljnijem položaju od onih koji žive u koncentriranim naseljima budući da im je dostupna većina sadržaja koja je dostupna i većinskomu stanovništvu.

Iako Romi generalno smatraju kako ih većinski narod doživljava pozitivno, to se ne može reći za medije. Naime, velik udio Roma smatra da medijsko prikazivanje nije dobro, a tek nešto više od petine pripadnika RNM-a medijsku prezentaciju romske svakodnevice ocjenjuje pozitivno. Zanimljivo je da Romi koji žive među većinskim stanovništvom u većoj mjeri kritiziraju medijsko prikazivanje vlastite zajednice. Romi smatraju kako najviše medijskoga sadržaja dobivaju kroz prikazivanje tema iz unutrašnje politike, odnosno rada saborskoga zastupnika. Ono što Romi vide kao negativno medijsko prikazivanje jesu teme iz crne kronike u kojima su pripadnici RNM-a nerijetko zastupljeni. Medijsko prikazivanje Roma kroz teme crne kronike

150 Ovim nalazima treba pridodati kako se ranijim empirijskim istraživanjem iz 2017. godine na VPNM-u pokazalo da je za aktivnost i učinkovitost vijeća i predstavnika romske nacionalne manjine statistički značajan prediktor razina njihove osposobljenosti za obavljanje savjetodavne funkcije, a u kojemu je opažena značajna potkapacitiranost, odnosno niska razina osposobljenosti romskih VPNM-a. Ona se ogleda primjerice u najslabijoj upoznatosti romskih vijeća i predstavnika sa zakonskim okvirom institucije VPNM-a, najslabijem ispunjavanju obveza prema jedinicama samouprave, oskudnim posjedovanjem računala te najslabijim služenjem računalom i elektroničkom poštom u radu itd. [Karajić, Japec i Kriukuća 2017].

utječe na stavove o Romima pa je to jedan od problema na koje su ukazali pripadnici RNM-a obuhvaćeni istraživanjem, i to posebno obrazovaniji Romi, Romi koji rade bilo stalne ili privremene poslove. Riječ je najčešće o Romima u disperziranim naseljima koji su nerijetko vrlo dobro integrirani u društvo i kojima posebno smetaju negativne medijske slike o Romima i generalizacije koje iz njih nastaju.

5.

Iskustvo diskriminacije pripadnika RNM-a

5. Iskustvo diskriminacije pripadnika RNM-a

Budući da je suzbijanje diskriminacije prema Romima i uključivanje pripadnika RNM-a u hrvatsko društvo jedan od glavnih strateških ciljeva navedenih u NSUR-u, ovim se istraživanjem nastojao dobiti dublji uvid u iskustva i percepciju diskriminacije samih Roma da bi se, kako je već prije istaknuto, što učinkovitije pristupilo ostvarenju navedena cilja. Analiza dobivenih podataka u ovome je istraživanju o iskustvima i percepciji diskriminacije pripadnika RNM-a, osobito u područjima rada i zapošljavanja, obrazovanja, socijalne i zdravstvene skrbi te postupanja policije i pravosuđa, zajedno s iskazanim mišljenjima ključnih predstavnika i predstavnicima relevantnih institucija, pokazala da još uvijek postoje brojni problemi koji nisu riješeni, osobito u pojedinim regijama Hrvatske¹⁵¹.

5.1. Teorijski okvir za proučavanje diskriminacije

5.1.1. Predrasude, stereotipi i diskriminacija – sociološka tumačenja

Kako bi se bolje razumjelo pojavu diskriminacije u društvu, posebno prema pripadnicima RNM-a o kojima je ovdje riječ, objasniti ćemo najprije neke temeljne pojmove i razloge zbog kojih dolazi do diskriminacije. Djelovanja, kako pojedince tako i društvenih grupa, uvjetuju i složeni oblici socijalnih odnosa koji su obilježeni različitim tipovima pozitivnih i negativnih mišljenja o drugim pojedincima i grupama. U takvim situacijama najčešće govorimo o stereotipima¹⁵² i predrasudama¹⁵³.

151 Autorski tim posebno zahvaljuje Sari Lalić iz Centra za mirovne studije na svim savjetima i komentarima koji su bili neophodni u nastanku ove studije, odnosno poglavlja koje se odnosi na pitanje diskriminacije.

152 "Termin *stereotip* skovao je 1798. godine francuski tiskar Didot referirajući se na proces tiskanja koji se koristi za stvaranje reprodukcija. Novinar Walter Lippmann 1922. godine povezo je stereotipe sa *slikama u glavi* ili mentalnim reprodukcijama stvarnosti, što je termin dovelo do pretjeranih generalizacija o članovima grupe. Kao i s predrasudama, te generalizacije mogu biti nekada pozitivne (...), ali većinom su negativne i otporne na promjenu." (Plous 2003: 3)

153 Psihološka istraživanja o predrasudama pojavila su se 1920-ih, oslonjena na europske i američke rasne teorije koje su nastojale dokazati superiornost bijele rase (Plous 2003, Richards 1997, Garth 1925). Nakon holokausta te paralelno s razvojem ljudskih prava predrasude prema drugim rasama označene su kao patološke. Adorno i sur. su utvrdili kako ključ predrasuda leži u "autoritarnoj osobnosti" rigidnih osoba koje ponizno slušaju autoritet i vide svijet kao crn ili bijel te potiču striktno podvrgavanje društvenim pravilima i hijerarhijama zadržavajući predrasude osobito protiv grupa nižega socijalnog statusa (Adorno i sur. 1950).

Stereotipi se pritom povezuju s mentalnim slikama o pojedincima i grupama koje se teško mijenjaju, a najčešće se tiču rase, roda, religije, seksualne orijentacije i slično, dok se predrasude povezuju s pozitivnim ili negativnim mišljenjima o društvenim grupama na rigidan način [Calhoun, Light i Keller 1994, Plous 2003, Giddens i sur. 2014, Hurst, Fitz Gibbon i Nurse 2017, Dovidio i sur., ur. 2013, Blank, Dabady i Citro, ur. 2004].

Predrasude djeluju uglavnom kroz stereotipe, što većina istraživača sociologa i psihologa označava kao "mišljenje u terminima nefleksibilnih kategorija" [Giddens i sur. 2014: 248, Dovidio i sur., ur. 2013]. Rigidnost predrasuda odnosi se na prethodno utemeljene sudove koji su neovisni o činjenicama. Takva češće negativna i rigidna mišljenja mogu biti utemeljena na stvarnim ili zamišljenim karakteristikama grupa i pojedinaca, a među njima se osobito ističu rasne i etničke predrasude, nerijetko i prema Romima. Allport je definirao predrasudu kao "antipatiju" utemeljenu na pogrešnoj i nefleksibilnoj generalizaciji koja se može "osjetiti" ili "izraziti" [Allport 1954: 9]. Predrasuda može biti usmjerena prema pojedincu koji je član neke grupe ili prema grupi kao cjelini, primjerice prema Afroamerikancu ili Afroamerikancima, Kinezu ili Kinezima, recimo, prema Romu ili Romima, ali i prema pripadnicima religijskih zajednica, ženama ili muškarcima, seksualnim manjinama itd. Većina istraživača definira predrasude kao "negativne stavove", tj. "antipatiju" [Dovidio i sur., ur. 2013: 6]. Kod predrasuda je zabrinjavajuće to što mogu imati snažne posljedice na ljudske akcije stvarajući emocionalno motivirane diskriminacijske oblike ponašanja i djelovanja prema nekim grupama u društvu, pa tako i prema Romima. No, predrasude nisu samo individualni stavovi nego su i kulturalne norme [Calhoun, Light i Keller 1994: 246] koje se prenose kroz obrazovni sustav, učenjem od odraslih, iz medija, iz drugih kulturalnih izvora i sl. Predrasude se najčešće održavaju stoga što ljudi rijetko imaju izravno iskustvo s članovima neke obezvrijeđene manjine, ali nekritički preuzimaju već stvorene obrasce mišljenja o drugima, pri čemu se prihvaćaju i predrasude prema Romima često bez vlastita [negativna] iskustva s tom društvenom skupinom. Međugrupne predrasude općenito se odnose na sistematsku tendenciju da se pripadnici neke grupe procjenjuju pozitivnije nego oni koji nisu pripadnici te grupe [Dovidio i sur., ur. 2013: 3]. Giddens i suradnici [2004: 247] ističu da su društvene predrasude kao "gledišta prethodnih uvjerenja često utemeljena na neprijateljstvu i otporna na promjenu čak i kad se suoče s različitim dokazima i novim informacijama".

Među najznačajnije društvene predrasude svakako spadaju rasne predrasude, odnosno preduvjerenja o ljudskim grupama na temelju nekih njihovih izvanjskih bioloških svojstava. Ali istraživači ističu da "ne postoje jasno odrezane rase", nego samo "razine određenih varijacija među ljudskim bićima" [Giddens i sur. 2014: 245], odnosno da rasa "kao biološki entitet ne postoji" [Richards 1997]. Ipak, predrasude temeljem rase raširene su, a proces pomoću kojega ljudi klasificiraju pojedince ili

grupe prema rasama Giddens i suradnici nazivaju "racijalizacijom" ukazujući na to da su nečije životne šanse za obrazovanje, zapošljavanje, kućanstvo, zdravstvenu skrb, pravnu reprezentaciju i slično "oblikovane rasnim pripisivanjem i rasnim hijerarhijama unutar toga sustava" [Giddens i sur. 2014: 246].

Diskriminacija temeljem rase ili etničke pripadnosti događa se kada je osoba nepovoljno tretirana u odnosu na tretman koji su dobili ili bi dobili drugi u sličnoj situaciji, a razlog odbijanja je upravo rasno ili etničko podrijetlo osobe. Diskriminacija se, dakle, odnosi na značajne društvene odluke o ljudima koje su utemeljene na njihovim pretpostavljenim rasnim, etničkim, religijskim, rodnim ili drugim identitetima, na praktične akcije i stvarno ponašanje prema drugim grupama, a koje se najčešće temelji upravo na društvenim predrasudama. Ako su predrasude niz kulturalno utemeljenih mišljenja i preduvjerenja, onda je diskriminacija niz socijalnih akcija i praksi utemeljenih na tim mišljenjima i preduvjerenjima. Diskriminacija uključuje ne samo akcije koje podređuju drugu grupu, nego i one koje nekorektno favoriziraju vlastitu grupu [Dovidio i sur., ur. 2013: 9]. No stavovi opterećeni predrasudama, iako često jesu povezani s diskriminatornim ponašanjem, ne dovode nužno do diskriminatornoga postupanja te mogu postojati zasebno.

Sama riječ diskriminacija "potječe iz latinskog jezika *discriminare* što znači odvajati, razlikovati, tj. praviti razliku po nekoj osnovi kao što su spol, rasa, etnička pripadnost, religijsko ili političko uvjerenje, invaliditet, spolna orijentacija, socijalni položaj, obrazovanje ili neka druga osobina" [Vasiljević i Balen 2009: 213]. Predrasude i diskriminacija mogu, međutim, voditi prema cirkularnoj formi rasuđivanja u kojima su uzroci i posljedice pobrkani ili zbunjujući. Diskriminatorno postupanje se ne odvija samo u pojedinačnim odnosima, već može biti i institucionalno posredovano¹⁵⁴, osobito kad je riječ o rasnoj i/ili etničkoj diskriminaciji.

Institucionalna diskriminacija¹⁵⁵ u pravilu kontinuirano postavlja više prepreka prema određenim etničkim i drugim grupama u odnosu na druge. Tako institucionalne i kulturalne snage određenih društvenih grupa i političkih elita održavaju međugrupne razlike, predrasude te institucionalne politike prema određenim grupama ljudi, npr. imigracijske politike itd. [Dovidio i sur., ur. 2013: 10]. Zakoni i politike onda opravdavaju određene prakse, primjerice "imigracijske politike u mnogim dijelovima svijeta favoriziraju bijele imigrante nad imigrantima rasnih manjina" [Dovidio i sur., ur. 2013: 10]. Isti autori naglašavaju da institucionalna diskriminacija može djelovati neovisno od individualne diskriminacije budući da ona ne zahtijeva podršku pojedinaca ni njihove svjesne namjere da diskriminiraju jer institucionalne prakse imaju diskriminirajući učinak kroz dugotrajne i ritualizirane prakse koje izgledaju

154 Koncept "institucionalnoga rasizma" razvili su u SAD u kasnim 1960-im godinama aktivisti Stokely Carmichael i Charles Hamilton, kao otpor bjelačkoj premoći u strukturi društvenih odnosa [Giddens i sur. 2014: 247].

155 Učinci institucionalne diskriminacije najčešće se, prema Dovidio i sur. pojavljuju u područjima ekonomije, obrazovanja, medija, u sustavu pravosuđa te mentalnog i psihičkog zdravlja [Dovidio i sur., ur., 2013: 11].

”normalno“, sve dok ideologije ”opravdavaju način na koji se stvari odvijaju“ [Dovidio i sur., ur. 2013: 10–11].

U društvenim znanostima, osobito u sociologiji, istražuje se na koji se način kroz postojeće društvene prakse [npr. zapošljavanje, prakse u sustavu zdravstvene skrbi itd.] tretiraju određene grupe. Osim institucionalne u društvu se javlja i ”kulturalna diskriminacija“ prilikom definiranja vrijednosti društva od strane privilegirane grupe. Ona uključuje ne samo privilegiranje kulture, nasljeđa i vrijednosti dominantne grupe nego i nametanje kulture drugim, manje dominantnim grupama. Prema tomu se kulturalna diskriminacija definira kao ”uvjerenje o superiornosti kulturnoga nasljeđa dominantne grupe nad drugim grupama te izražavanje takvih uvjerenja u individualnim akcijama i institucionalnim politikama“ [Dovidio i sur., ur. 2013: 10–11].

Kada je riječ o Romima, diskriminacija prema njima višestruka je i bitno uvjetovana socijalno-ekonomskim statusom odnosno deprivacijom, ali i indirektnom i institucionalnom diskriminacijom, jer se prilikom izrade propisa ne uzima uvijek u obzir specifičnost teškoga životnog položaja romske populacije, a nerijetko se čak otvoreno ili prikriveno prakticiraju predrasude prema Romima. Važan aspekt borbe protiv diskriminacije jest borba protiv predrasuda poslodavaca, državnih službenika, obrazovnih djelatnika, medicinskoga osoblja, socijalnih radnika, policije i sudaca, kao i pružatelja usluga, kako ne bi postupali temeljem predrasuda dovodeći tako u nepovoljan položaj pojedince ili grupe zbog njihove grupne pripadnosti. Budući da diskriminacija temeljem etničke pripadnosti onemogućuje ravnopravno sudjelovanje Roma u društvenome životu šire zajednice, borba protiv diskriminacije je, kako je prije spomenuto, jedan od strateških ciljeva NSUR-a.

5.1.2. Pravni okvir za suzbijanje diskriminacije

Zabrana diskriminacije u Hrvatskoj određena je pravnim propisima i dokumentima UN-a, Vijeća Europe, EU-a te nacionalnim zakonodavstvom. Na razini Ujedinjenih naroda *Opća deklaracija o ljudskim pravima* zajamčila je slobodu i jednakost svih ljudi još 1948. godine te uživanje svih prava ”bez razlike bilo koje vrste, kao što je rasa, boja kože, spol, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, imovina, rođenje ili drugi status“ kako propisiju 1. i 2. članak [UN 1948]. Nadalje, u članku 7. istaknuto je i kako su svi ”pred zakonom jednaki i svi imaju pravo na jednaku pravnu zaštitu, bez ikakve diskriminacije“ [UN 1948]. Osim toga donesen je i poseban dokument koji zabranjuje rasnu diskriminaciju, odnosno *Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije* iz 1966. godine koja u 1. članku definira rasnu diskriminaciju kao ”svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koje se zasniva na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu i koji imaju za svrhu ili za rezultat da unište ili da ugroze priznavanje, uživanje ili vršenje, pod jednakim uvjetima, prava čovjeka

i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju ili na svakom drugom polju javnog života“. Prema toj *Konvenciji* države se obvezuju provoditi politiku podrške razumijevanju i ravnopravnosti svih rasa te ukinuti svaki oblik rasne diskriminacije, segregacije ili aparthejda [UN 1966a]. I *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* u 2. članku obvezuje države na poštivanje i jamstvo građanskih prava ”bez obzira na razlike, kao što su rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovina, rođenje ili neka druga okolnost“ [UN 1966b].

Temeljni dokumenti Vijeća Europe o ljudskim pravima jesu *Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda* [1950], *Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima* [1992], *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina* [1995] te *Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini* [1997] [Šimonović Einwalter, ur. 2009]. Vijeće Europe specificiralo je diskriminaciju i rasizam usmjeren prema Romima pod posebnim nazivom ”anticiganizam“. On se definira kao ”specifičan oblik rasizma, ideologija utemeljena na rasnoj superiornosti, oblik dehumanizacije i institucionalnog rasizma njegovan povijesnom diskriminacijom, koja se, između ostalog, izražava nasiljem, govorom mržnje, eksploatacijom, stigmatizacijom i najviše besramnom vrstom diskriminacije“, naglašavajući da je ”anticiganizam posebno ustrajan, nasilan, ponavljajući i uobičajeni oblik rasizma“, uz uvjerenje u nužnost borbe protiv toga fenomena ”na svim razinama i na sve načine“ [ECRI 2011: 3].

Na razini Europske unije ključni su antidiskriminacijski dokumenti *Ugovor o Europskoj uniji* [UEU] i *Ugovor o funkcioniranju Europske unije* [UFEU] koji određuju kao temeljne vrednote pravnoga poretka EU načelo jednakosti, zabranu diskriminacije te obveze suzbijanja diskriminacije ”na temelju spola, rase, etničkog porijekla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi ili spolne orijentacije“ [Selanec i Barać-Ručević 2017: 11]. Pored navedenoga, antidiskriminacijsko pravo EU-a čine direktive koje preciznije uređuju pitanja zabrane diskriminacije, odnosno sedam direktiva o ravnopravnosti žena i muškaraca te dvije direktive¹⁵⁶ o zabrani diskriminacije na temelju rase, etniciteta, dobi, vjere ili drugoga uvjerenja, invaliditeta i seksualne orijentacije.

Prema članku 3. *Ustava Republike Hrvatske* najviše su vrednote ustavnoga poretka i temelj za tumačenje Ustava ”sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav“ [Ustav RH, NN 85/10].

Osim *Ustavom* u Hrvatskoj je diskriminacija zabranjena i dvama organskim zakonima – *Zakonom o suzbijanju diskriminacije* i *Zakonom o ravnopravnosti spolova*.

¹⁵⁶ Prva *Direktiva 2000/43/EZ* odnosi se na provedbu načela jednakoga postupanja bez obzira na rasno ili etničko podrijetlo, a druga *Direktiva 2000/78/EC* govori o uspostavi općega okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja. Dvjesto se direktivama, dakle, zabranjuje diskriminacija na temelju rase, etniciteta, dobi, vjerskoga ili drugoga uvjerenja, invaliditeta i seksualne orijentacije.

Prema članku 1. *Zakona o suzbijanju diskriminacije*, koji je u RH na snazi od 1. siječnja 2009. godine, diskriminacijom se smatra "stavljanje u nepovoljniji položaj" bilo koje osobe na temelju "rase, etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije", kao i stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe povezane s navedenim osobama "rodbinskim ili drugim vezama" [Zakon o suzbijanju diskriminacije 85/05, 112/12]. U članku 2. *Zakon* definira oblike diskriminacije kao izravnu i neizravnu diskriminaciju, uznemiravanje i spolno uznemiravanje, segregaciju, poticanje na diskriminaciju i propuštanje razumne prilagodbe. Međutim, unatoč dobrim zakonskim rješenjima i dalje ostaje problem njihove primjene u praksi, također i u kontekstu diskriminacije prema Romima u Hrvatskoj.

5.2. Diskriminacija i anticiganizam u zemljama EU-a

Prema izvještajima Agencije EU-a za temeljna ljudska prava [engl. *European Union Agency for Fundamental Rights – FRA*] nije moguće prikazati pouzdanu ukupnu sliku napretka u borbi protiv rasne diskriminacije s obzirom na to da vlade zemalja EU-a ne prikupljaju "etnički razvrstane statistike" [FRA 2012, FRA 2018]. Stoga je, prema istome izvoru, nemoguće odrediti je li se stanje diskriminacije u područjima kao što su zapošljavanje, stanovanje ili obrazovanje poboljšalo tijekom vremena, osobito u uvjetima kada neke države članice statistike o rasnim ili etničkim manjinama zabranjuju zakonom. Dodatni problem je i to što neke države članice EU-a ne vode ni statistiku o pritužbama koje se podnose specifično zbog diskriminacije [FRA 2012, 2018].

U cilju istraživanja pojavnosti diskriminacije prema manjinama u EU, FRA je tijekom 2016. godine provela istraživanje pod nazivom *Drugo istraživanje o manjinama i diskriminaciji Europske unije [EU-MIDIS II]*. Riječ je o drugome valu ankete provedene među Romima kojom su se prikupljale informacije o gotovo 34 000 osoba koje žive u romskim domaćinstvima u devet država članica: Bugarskoj, Hrvatskoj, Češkoj, Grčkoj, Mađarskoj, Portugalu, Rumunjskoj, Slovačkoj i Španjolskoj [FRA 2018: 9]¹⁵⁷. Analiza *EU-MIDIS II* temeljila se na istraživanju diskriminacije Roma i anticiganizmu kao ključnome strukturnom pokretaču isključenosti Roma koji potkopava integraciju Roma u državama EU-a. Izvještaji FRA-a o Romima pokazuju da su se na razini EU-a diskriminacija i zločini iz mržnje prema Romima nastavili i u 2016. godini, potvrdivši da mržnja prema Romima ostaje važna prepreka uključivanju

157 Prethodno provedena istraživanja FRA – *EU-MIDIS I* iz 2008. godine te Anketa o Romima iz 2011. nije obuhvaćala Rome u Hrvatskoj [FRA 2016: 44].

Roma u zemlje EU-a, dok se socijalna i ekonomska situacija Roma širom EU nije bitno promijenila. Podaci pokazuju da je gotovo svaki drugi Rom [41%] imao osjećaj da je izložen diskriminaciji zbog svoje etničke pripadnosti barem jednom u nekome od područja života poput obrazovanja, rada, stanovanja ili zdravlja u posljednjih pet godina, dok svaki četvrti [26%] navodi da se posljednji incident koji je uključivao diskriminaciju dogodio u posljednjih 12 mjeseci prije istraživanja [FRA 2016: 11]. U posljednjih 12 mjeseci Romi su diskriminaciju najčešće doživjeli prilikom korištenja javnih ili privatnih usluga [19%] te u potrazi za poslom [16%], ali tek ih je 12% prijavilo svoja iskustva diskriminacije vlastima, dok "27% ispitanih Roma ne zna da postoji ikakav zakon kojim se zabranjuje diskriminacija na temelju etničkog podrijetla", a "većina Roma [82%] ne zna da postoji ikakva organizacija koja nudi potporu žrtvama diskriminacije" [FRA 2016: 11].

Istraživanje provedeno 2016. pokazalo je kako je u pogledu uznemiravanja gotovo svaki treći anketirani Rom [30%] u posljednjih 12 mjeseci iskusio neki oblik uznemiravanja zbog njegova etniciteta, i to sa sličnim stopama za žene [29%] i muškarce [31%]. Najviše uznemiravanja Roma zabilježeno je u Češkoj [56%], Grčkoj [50%] i Slovačkoj [37%]. Hrvatska je prema tim podacima bila oko prosjeka istraživanih zemalja s 31% zajedno sa Španjolskom [30%] i Rumunjskom [27%]. Nešto manji udio zabilježen je u Portugalu [20%], a najmanje uznemiravanja zbog svojega romskog podrijetla u posljednjih 12 mjeseci imali su Romi u Mađarskoj [18%] i Bugarskoj [12%] [FRA 2018: 21].

Anticiganizam snažno utječe na sve aspekte života Roma te pridonosi i nejednakostima u ključnim područjima kao što su obrazovanje, zapošljavanje, životni standard, zdravlje i stanovanje. Veliko siromaštvo, nisko kvalificirani poslovi, obrazovanje u odvojenim razredima i (li) školama nisu dobar način da se taj fenomen ublaži i riješi. No s obzirom na to da su se Romi dugo kroz povijest suočavali s nedaćama diskriminacije, marginalizacije, isključivanja i netrpeljivosti, na takvu se uskraćenost nerijetko gleda i kao na "normalnost", čime se zapravo dodatno pridonosi njihovoj stigmatizaciji i socijalnoj isključenosti. To dovodi do zatvorenoga kruga u kojemu se socijalna isključenost Roma pojačava, raste ogorčenje prema njima, a njihova marginalizacija postaje društveno prihvatljiva te za sobom povlači daljnje jačanje anticiganizma [FRA 2018: 25].

U 2018. godini FRA je izradila posebno izvješće naziva *A persisting concern: anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion* u kojemu sumira nalaze prikupljene istraživanjima koja su provedena 2016. i 2011. godine [FRA 2018]. Komparativna analiza tih podataka pokazala je da ciljevi smanjenja siromaštva Roma, poboljšanja pristupa zapošljavanju, osiguravanje prava na odgovarajuće stanovanje i kvaliterno obrazovanje te borba protiv anticiganizma nisu bili postignuti u skladu s EU okvirom za integraciju Roma [FRA 2018: 3]. Kao neriješeni problemi i dalje ostaju uznemiravanje Roma, zločini iz mržnje, loše stanovanje, nedostupnost struje i pitke

vode, nedostatak hrane i zdravstvenoga osiguranja itd., što pokazuje da je fenomen anticiganizma još uvijek prisutan [FRA 2018]. Budući da su ravnopravnost i poštivanje ljudskih prava, uključujući prava osoba koje pripadaju manjinama, temeljne vrijednosti EU-a, onda je i borba protiv diskriminacije i socijalne isključenosti Roma i dalje postavljena kao prioritet EU-a [FRA 2018: 7]. U posljednjem izvješću *Fundamental Rights Report* FRA navodi da bi države članice EU-a trebale revidirati svoje strategije integracije Roma te "priznati anticiganizam kao oblik rasizma, koji može dovesti do oblika strukturne diskriminacije" [FRA 2019: 118].

Etničku diskriminaciju i diskriminaciju prema Romima unutar EU-a pokazuju i posljednji rezultati istraživanja *Special Eurobarometer* 493, gdje se diskriminacija na temelju boje kože i etničkoga podrijetla percipira u značajnom prosjeku. Naime 61% populacije 28 zemalja Europske unije vjeruje da je diskriminacija prema Romima prisutna u njihovoj zemlji, a vidljive su i velike razlike među zemljama [Special Eurobarometer 2019: 5]. Tako se percepcija diskriminacije prema Romima kreće čak 82% u Švedskoj i Grčkoj, 79% u Italiji, 77% Francuskoj i tako dalje, dok su rezultati daleko niži za primjerice Latviju i Maltu u kojima 35% ispitanih percipira diskriminaciju Roma u svojoj zemlji te Estoniju u kojoj je taj udio 23%. U Hrvatskoj je percepcija o diskriminaciji Roma prisutna kod 41% ispitanih [Special Eurobarometer 2019: 5].

5.3. Diskriminacija Roma u Hrvatskoj

Romi u Hrvatskoj dijele iskustvo diskriminacije po mnogočemu slično kao i u nekim drugim zemljama EU-a, kako su to i pokazali rezultati istraživanja *EU-MIDIS II* [FRA 2016] gdje je 37% ispitanih Roma u Hrvatskoj navelo kako su imali osjećaj izloženosti diskriminaciji zbog svojega podrijetla u posljednjih 12 mjeseci, a da su takvo iskustvo imali u posljednjih pet godina navelo je 50% ispitanih. U usporedbi s drugim zemljama obuhvaćenim istraživanjem Hrvatska je bila nešto iznad prosjeka svih devet europskih zemalja obuhvaćenih istraživanjem. Primjerice u Bugarskoj je udio Roma koji su doživjeli diskriminaciju u posljednjih 12 mjeseci bio 14%, a u Rumunjskoj i Mađarskoj 21%. Lošije rezultate od Hrvatske imala je samo Grčka, u kojoj je 48% ispitanih navelo da su iskusili diskriminaciju, te Portugal u kojemu je 47% ispitanih Roma navelo da su zbog svojega romskog podrijetla doživjeli diskriminaciju. Slični rezultati kao u Hrvatskoj zabilježeni su u Španjolskoj [35%], Češkoj [32%] i Slovačkoj [30%].

Istraživanje pučke pravobraniteljice o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije iz 2016. godine pokazuje da su Romi [20,2%] grupa koja se najviše susreće s diskriminacijom u hrvatskome društvu [Pučki pravobranitelj 2017: 30]. U pogledu socijalne distance isto istraživanje potvrdilo je kontinui-

ranu prisutnost stereotipa i predrasuda prema Romima osobito – "48% ispitanika i ispitanica misli kako žive od socijalne pomoći i ne žele raditi, a 27% da bi Romi zaposleni u uslužnim djelatnostima odbili klijente" [Pučki pravobranitelj 2017: 7].

Izvjesno opadanje diskriminacije i ksenofobije prema Romima u Hrvatskoj vidljivo je donekle u istraživačkome izvještaju *Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj u 2017.* koje je izradio Centar za mirovne studije s ciljem utvrđivanja stavova opće populacije u RH o multikulturalizmu, useljavanju stranaca i ksenofobiji [CMS 2017: 5]. U istraživanju se pokazalo da je u odnosu na 2013. godinu, kada je utvrđeno kako je 41,4% građana RH smatralo da Romi predstavljaju određeni tip "ugroze" njihove sigurnosti, imovine i interesa države, u 2017. godini taj postotak došao do 25,2%, što ukazuje na opadanje ksenofobnih i diskriminacijskih stavova prema Romima. Krhak i nesiguran pomak u opadanju ksenofobije prema Romima, koji je utvrdilo ovo istraživanje, ipak nije dovoljno dugotrajno mjereno da bi se moglo sigurnije zaključivati o stabilnijem trendu, ali bi svakako u cilju integracije Roma u hrvatskome društvu trebalo nastaviti ostvarivati i djelovati u smjeru olakšavanja i ubrzavanja te integracije, uzimajući u obzir i iskustva diskriminacije koja su utvrđena i u ovome istraživanju.

Studija iz 2018. godine *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, koja počiva na rezultatima istraživanja iz 2017. godine, dakle na onima na kojima počiva i ova studija, pokazuje kako je u posljednjih godinu dana diskriminaciju više puta doživjelo 23,3% pripadnika RNM-a, dok ih je 5,2% doživjelo diskriminaciju jednom [Kunac, Klasnić i Lalić 2018: 249].

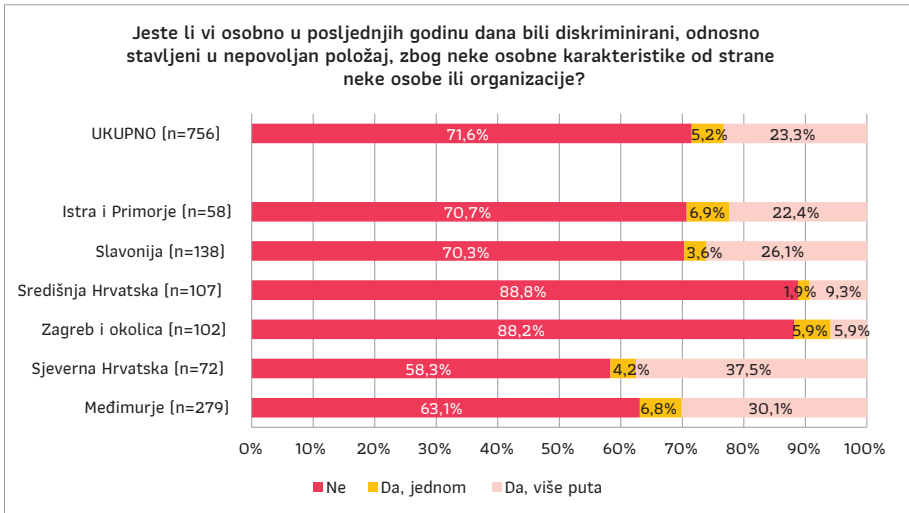
Iz *Izvješća pučke pravobraniteljice za 2018. godinu* vidljivo je da se u 2018. godini najčešće prijavljuju oni slučajevi diskriminacije koji su utemeljeni na nacionalnome i etničkom podrijetlu, i to najviše u odnosu na nacionalne manjine Rome i Srbe te migrante [Pučki pravobranitelj 2019: 2]. Pravobraniteljica u svojem *Izvješću* ističe da se u hrvatskome "društvu i dalje potiče protumanjinsko raspoloženje i održavaju stereotipi prema pripadnicima pojedinih nacionalnih manjina, pogotovo prema Romima i Srbima" [Pučki pravobranitelj 2019: 34]. Također, navodi problem neprijavljivanja zločina iz mržnje kojima se ugrožavaju osnovna ljudska prava i slobode jer ti zločini "nisu dovoljno prepoznati" ili "je njihov progon ponekad neadekvatan" [Pučki pravobranitelj 2019: 32]. I iz kratka prikaza rezultata evidentno je da su Romi u Hrvatskoj, kao i u Europi, izloženi diskriminaciji. U nastavku su prikazani detaljni podaci o diskriminaciji Roma u Hrvatskoj, a ponegdje su ti rezultati uspoređeni s onima iz istraživanja *EU-MIDIS II* iz 2016. godine kojim je osim Hrvatske bilo obuhvaćeno još osam zemalja¹⁵⁸.

158 Riječ je o Bugarskoj, Češkoj, Grčkoj, Mađarskoj, Portugalu, Rumunjskoj, Slovačkoj i Španjolskoj.

5.3.1. Iskustvo diskriminacije – rezultati istraživanja

Na pitanje o osobnome iskustvu diskriminacije¹⁵⁹ u posljednjih godinu dana odgovorilo je 756 ispitanika od kojih je njih 23,3% navelo kako su više puta doživjeli diskriminaciju, a 5,2% je navelo kako je takvo iskustvo imalo jednom u posljednjoj godini. Najveći udio ispitanih [71,6%] navelo je da takvo iskustvo nisu imali. Ako se u obzir uzme regija u kojoj pripadnici RNM-a žive, moguće je uočiti razlike koje su i statistički značajne¹⁶⁰.

GRAFIKON 38. Iskustvo diskriminacije u posljednjih godinu dana prema regiji

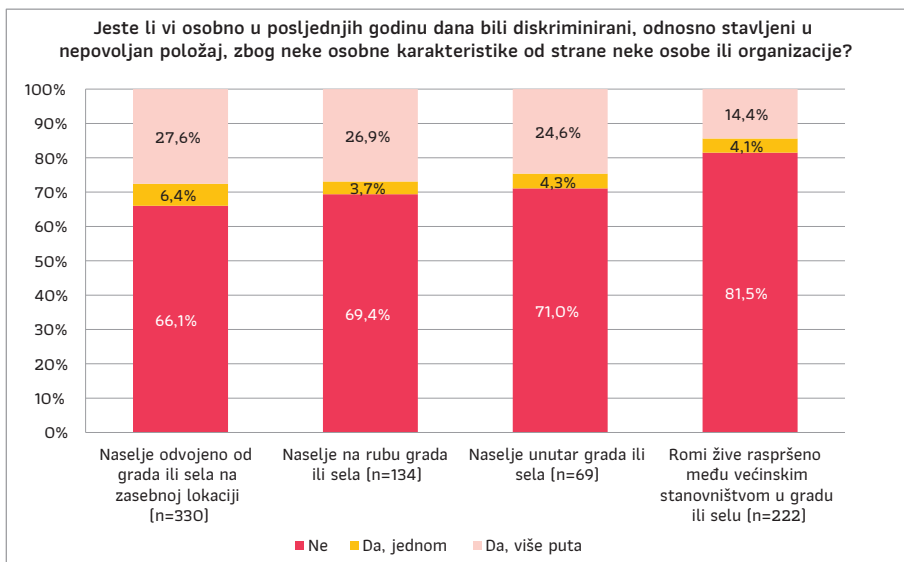

Najveći udio ispitanika, koji su naveli kako su u posljednjoj godini više puta bili diskriminirani, živi na području Sjeverne Hrvatske i Međimurja, a u Zagrebu i okolici te Središnjoj Hrvatskoj najmanji je udio pripadnika RNM-a koji su u posljednjih godinu dana više puta doživjeli neki oblik diskriminacije, odnosno zbog neke osobne karakteristike bili stavljeni u nepovoljan položaj od strane neke osobe ili organizacije.

159 Podaci koji se u ovome poglavlju analiziraju ne govore o stvarnoj prisutnosti diskriminacije, nego o iskustvima i percepciji sudionika istraživanja.

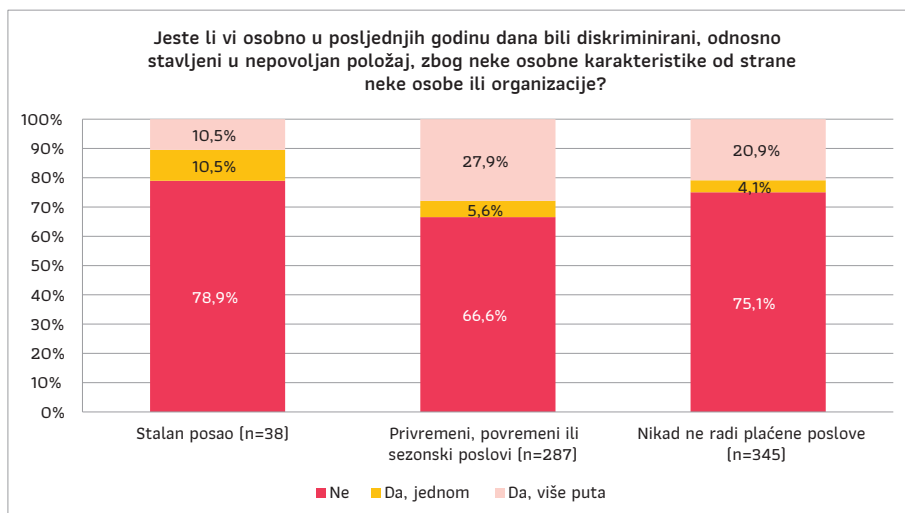
160 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 52,441$; $df = 10$; $p < 0,001$, $V = 0,186$.

GRAFIKON 39. Iskustvo diskriminacije u posljednjih godinu dana prema tipu naselja

I prema tipu naselja utvrđene su razlike u iskustvu diskriminacije u posljednjih godinu dana¹⁶¹. Pripadnici RNM-a koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom, za razliku od Roma koji žive u koncentriranim romskim naseljima, u manjem su udjelu naveli kako su u posljednjih godinu dana bili stavljeni u nepovoljan položaj zbog neke osobne karakteristike bilo od strane individue bilo od strane organizacije.

GRAFIKON 40. Iskustvo diskriminacije u posljednjih godinu dana prema obliku plaćenoga rada

161 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 17,552$; $df = 6$; $p < 0,008$, $V = 0,108$.

Pokazalo se kako iskustvo diskriminacije nije povezano s dobi, spolom ni obrazovanjem pripadnika RNM-a koji su odgovorili na pitanje o doživljenoj diskriminaciji u posljednjih godinu dana, no zato postoji povezanost radnoga statusa pojedinca, odnosno pozicije na tržištu rada, s iskustvom diskriminacije¹⁶². Oni koji nikada ne rade plaćene poslove te oni koji rade privremeno, povremeno ili sezonski, u većoj su mjeri nego oni pripadnici RNM-a koji imaju stalan posao navodili da su u posljednjih godinu dana češće doživjeli diskriminaciju.

TABLICA 24. Područja doživljene diskriminacije u posljednjih godina dana prema regiji

Područje diskriminacije		REGIJA													
		Medimurje		Sjeverna Hrvatska		Zagreb i okolica		Središnja Hrvatska		Slavonija		Istra i Primorje		UKUPNO	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Rad i zapošljavanje	Ne	229	80,9%	59	78,7%	102	95,3%	105	96,3%	126	86,3%	52	86,7%	673	86,3%
	Da	54	19,1%	16	21,3%	5	4,7%	4	3,7%	20	13,7%	8	13,3%	107	13,7%
Obrazovanje	Ne	264	93,6%	65	86,7%	107	100,0%	105	96,3%	135	92,5%	56	93,3%	732	94,0%
	Da	18	6,4%	10	13,3%	0	0,0%	4	3,7%	11	7,5%	4	6,7%	47	6,0%
Socijalna skrb	Ne	252	89,4%	62	82,7%	104	97,2%	104	95,4%	126	86,3%	52	86,7%	700	89,9%
	Da	30	10,6%	13	17,3%	3	2,8%	5	4,6%	20	13,7%	8	13,3%	79	10,1%
Zdravstvena zaštita	Ne	258	91,5%	66	88,0%	107	100,0%	105	96,3%	135	92,5%	55	91,7%	726	93,2%
	Da	24	8,5%	9	12,0%	0	0,0%	4	3,7%	11	7,5%	5	8,3%	53	6,8%
Pravosuđe	Ne	270	95,7%	74	98,7%	107	100,0%	108	99,1%	140	95,9%	57	95,0%	756	97,0%
	Da	12	4,3%	1	1,3%	0	0,0%	1	0,9%	6	4,1%	3	5,0%	23	3,0%
Javna uprava – upravni postupci	Ne	273	96,8%	72	96,0%	106	99,1%	108	99,1%	137	93,8%	57	95,0%	753	96,7%
	Da	9	3,2%	3	4,0%	1	0,9%	1	0,9%	9	6,2%	3	5,0%	26	3,3%
Iznajmljivanje i prodaja stanova	Ne	280	99,3%	75	100,0%	106	99,1%	108	99,1%	142	97,3%	56	93,3%	767	98,5%
	Da	2	0,7%	0	0,0%	1	0,9%	1	0,9%	4	2,7%	4	6,7%	12	1,5%
Mediji	Ne	269	95,4%	74	98,7%	107	100,0%	107	98,2%	138	94,5%	58	96,7%	753	96,7%
	Da	13	4,6%	1	1,3%	0	0,0%	2	1,8%	8	5,5%	2	3,3%	26	3,3%
Trgovina i druge uslužne djelatnosti	Ne	245	86,6%	69	92,0%	105	98,1%	106	97,2%	130	89,0%	53	88,3%	708	90,8%
	Da	38	13,4%	6	8,0%	2	1,9%	3	2,8%	16	11,0%	7	11,7%	72	9,2%
Članstvo u organizacijama civilnoga društva	Ne	281	99,6%	75	100,0%	107	100,0%	107	98,2%	135	92,5%	59	98,3%	764	98,1%
	Da	1	0,4%	0	0,0%	0	0,0%	2	1,8%	11	7,5%	1	1,7%	15	1,9%
Sudjelovanje u kulturnom i umjetničkom stvaralaštvu	Ne	282	100,0%	75	100,0%	107	100,0%	107	98,2%	140	95,9%	59	98,3%	770	98,8%
	Da	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	1,8%	6	4,1%	1	1,7%	9	1,2%
Postupanje policije	Ne	252	89,4%	65	86,7%	103	96,3%	104	95,4%	134	91,8%	54	90,0%	712	91,4%
	Da	30	10,6%	10	13,3%	4	3,7%	5	4,6%	12	8,2%	6	10,0%	67	8,6%
Nešto drugo	Ne	274	97,2%	70	93,3%	101	94,4%	107	98,2%	142	97,3%	55	91,7%	749	96,1%
	Da	8	2,8%	5	6,7%	6	5,6%	2	1,8%	4	2,7%	5	8,3%	30	3,9%

162 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 11,076$; $df = 4$; $p < 0,03$, $V = 0,091$.

Ukupno gledajući, najbrojniji su slučajevi diskriminacije u području rada i zapošljavanja gdje je 13,7% ispitanih navelo da su u posljednjih godinu dana bili stavljeni u nepovoljan položaj zbog neke osobne karakteristike od strane neke osobe ili organizacije. Rezultati istraživanja *EU-MIDIS II* iz 2016. govore u sličnoj zastupljenosti istraživanja po područjima. S obzirom na to da su u navedenom istraživanju kategorija "traženje posla" i "zaposleni" razdvojene, ako bismo ih uzeli zajedno, kako je to slučaj u ovome istraživanju, onda bi također uočili da je upravo to područje ono u kojemu Romi najčešće doživljavaju diskriminaciju. U Hrvatskoj je, po rezultatima *EU-MIDIS II* iz 2016. godine, 38%¹⁶³ ispitanih Roma navelo kako su bili diskriminirani u ovome području. U tome segmentu od istraživanih zemalja samo je Portugal imao lošije rezultate [58%] od Hrvatske, dok su Češka i Grčka bile vrlo blizu s 34%. Nešto manji udio diskriminiranih Roma u tim područjima utvrđen je u Slovačkoj [27%], a od svih devet istraživanih zemalja najmanje zabilježnih slučajeva diskriminacije u području rada i zapošljavanja imale su Bugarska [10%], Rumunjska [16%], Mađarska [17%] i Španjolska [18%] [FRA 2016: 37].

Rezultati pokazuju da je područje socijalne skrbi ono u kojemu, nakon rada i zapošljavanja, Romi bivaju najčešće diskriminirani. Naime, 79 ispitanih ili 10,1% njih, navelo je da su u posljednjih godinu dana doživjeli diskriminaciju u području socijalne skrbi. Kada je riječ o istraživanju *EU-MIDIS II* iz 2016. godine, usporedba s ovim podacima nije uoptunosti moguća, između ostaloga i stoga što korištene kategorije nisu sumjerljive¹⁶⁴. Ipak, moguće je napraviti "grubu" usporedbu uzimajući u obzir što podrazumijeva kategorija "ostale javne/privatne usluge" u istraživanju *EU-MIDIS II*. U tome području života 27% ispitanih Roma u Hrvatskoj navelo je da su u prethodnih godinu dana doživjeli diskriminaciju [FRA 2016: 37]. Kategorija "ostale javne/privatne usluge" obuhvaća puno širi spektar područja života¹⁶⁵ od kategorije "socijalna skrbi" korištene u ovome istraživanju. No ako se "socijalnoj skrbi" [10,1%] pribroje i kategorije "trgovine i druge uslužne djelatnosti" gdje je 9,2% ispitanih u posljednjih 12 mjeseci doživjelo diskriminaciju te "javna uprava i upravni postupci" gdje je 3,3% pripadnika RNM-a doživjelo diskriminaciju u posljednjih godinu dana, dolazimo do 22,6% pripadnika RNM-a koji su doživjeli diskriminaciju u području koje se uvjetno može nazvati "ostale javne/privatne usluge". Hrvatska je 2016. godine i ovdje bila nešto iznad prosjeka devet zemalja obuhvaćenih istraživanjem. Najviši udio diskriminiranih imala je Grčka gdje je 43% Roma posljednjih godinu dana doživjelo diskriminaciju u području "ostale javne/privatne usluge", slijedio je

163 Postotci prikazani za Hrvatsku, kao i za preostalih osam zemalja, predstavljaju zbrojene kategorije "traže posao" i "zaposleni". Izvorne vrijednosti za svaku pojedinu kategoriju svih devet zemalja v. FRA [2016: 37], Tablica 6.

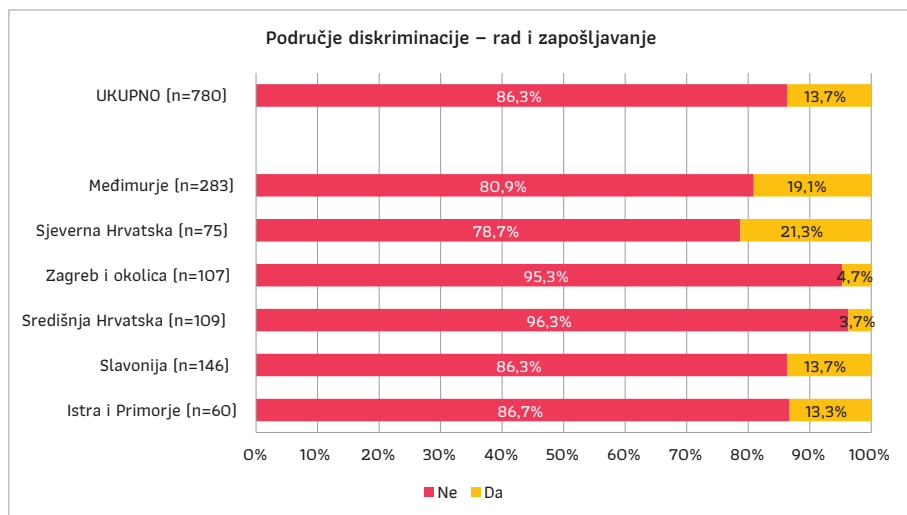
164 Pored iznad spomenutih kategorija "traže posao" i "zaposleni" u *EU-MIDIS II* istraživanju korištene su sljedeće kategorije: "obrazovanje [vlastito ili kao roditelj]", "smještaj", "ostale javne/privatne usluge" i "zdravlje". Detaljnije v. FRA 2016: 37.

165 Prema metodologiji *EU-MIDIS II* istraživanja, ostale javne/privatne usluge uključuju noćne klubove, kavana, restorane, hotele, administrativne urede ili javne usluge, javni prijevoz i trgovinu. Detaljnije v. FRA 2016: 37.

Portugal s 38% pa Španjolska s 30%, a najniže rezultate ovdje su zabilježile Bugarska 10%, Mađarska 15% te Češka i Rumunjska 17%, dok je u Slovačkoj taj udio bio 23% [FRA 2016: 37].

Nakon rada i zapošljavanja, socijalne skrbi te trgovine i uslužnih djelatnosti kao četrto najčešće područje doživljene diskriminacije pokazalo se postupanje policije gdje je 67 ispitanih [8,6%] navelo da su u posljednjih godinu dana bili diskriminirani.

GRAFIKON 41. Područje doživljene diskriminacije prema regiji – rad i zapošljavanje

I baš kao što je utvrđena regionalna razlika u iskustvu diskriminacije na generalnoj razini, tako je i udio ispitanih koji su doživjeli diskriminaciju u pojedinim područjima evidentno različit po regijama. U području rada i zapošljavanja najveći udio onih koji su doživjeli diskriminaciju živi na području Sjeverne Hrvatske i Međimurja, a najmanje takvih iskustava imali su oni koji žive u Središnjoj Hrvatskoj te Zagrebu i okolici¹⁶⁶. U području rada i zapošljavanja zamjetna je razlika u broju žena i muškaraca koji su naveli kako su imali iskustvo diskriminacije¹⁶⁷. Iskustvo diskriminacije nije povezano s dobnim grupama, a nije utvrđena ni povezanost s obzirom na tip naselja u kojemu Romi žive. Također, neovisno o tome jesu li završili srednju školu i više, jesu li završili osnovnu školu ili su bez škole, to jest sa završenom samo osnovnom školom, udio onih koji su doživjeli diskriminaciju u posljednjih godinu dana ne razlikuje se značajno.

166 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 27,254$; $df = 5$; $p < 0,001$, $V = 0,187$.

167 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 14,458$; $df = 1$; $p < 0,001$, $V = 0,136$.

Da je područje rada i zapošljavanja jedno od onih u kojima se najjasnije očituje diskriminacija prema pripadnicima RNM-a, potvrđuju i podaci prikupljeni u kvalitativnom dijelu istraživanja. Predstavnici romske nacionalne manjine, kao i neromske figure iz svih regija, naveli su slučajeve u kojima je evidentno da su Romi bili stavljeni u nepovoljan položaj upravo zbog činjenice što su Romi.

[...] dosta firmi na razgovoru telefonskom ga prime, kad dođe tamo i vide da su Romi, onda "zvat ćemo vas" i tako završi. [predstavnik RNM-a, regija Istra i Primorje]

Da problem nastane kada poslodavac shvati da posao traži pripadnik RNM-a, navodi i jedan intervjuirani predstavnik RNM-a u regiji Središnja Hrvatska.

Da, čim te vide kad dođeš tražiti posao, iako si čuo od druge osobe da firma traži ljude, ali čim te vide da si Rom odmah kažu da ne trebaju radnike, ali ako ćemo trebati, ostavite podatke i zvat ćemo vas, ali nikad ne nazovu. [predstavnik RNM-a, regija Središnja Hrvatska]

Na problem diskriminacije pri zapošljavanju nisu ukazivali samo pripadnici romske nacionalne manjine, nego i neromski sugovornici koji su se u svojem radu susreli primjere diskriminatornih praksi prema pripadnicima RNM-a ili su čuli za njih.

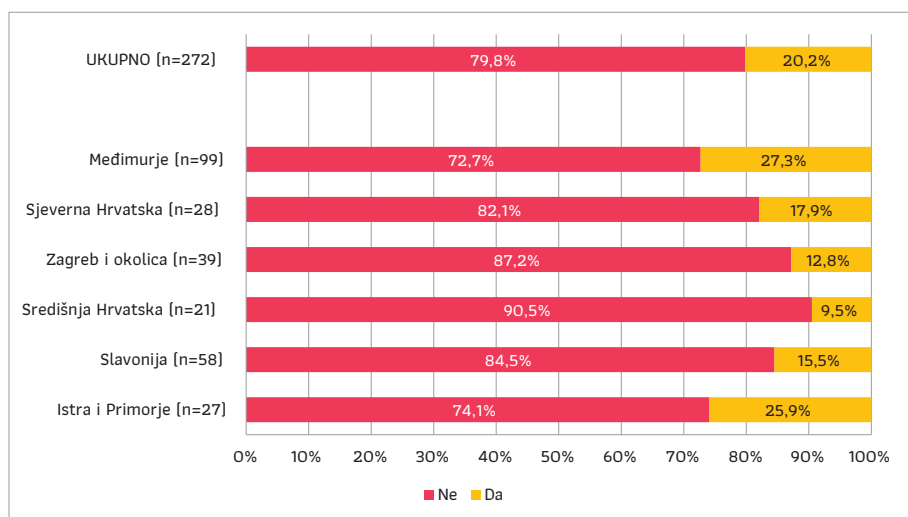
Kolegica jedna sa Zavoda je rekla da ima poslodavaca koji ne žele Rome. To vjerojatno službeno nigdje nije tako da ne žele Roma, ali da poslodavac sam ne želi. [KNF, regija Središnja Hrvatska]

TABLICA 25. Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci [pripadnici RNM-a koji su radili za novac]

Jeste li se u tome periodu ikad osjećali diskriminirano dok ste radili, odnosno jeste li osjećali da vas se stavlja u nepovoljniji položaj od ostalih zaposlenika?						
Ako da, što mislite, na temelju čega su vas diskriminirali?	Ne		Da		UKUPNO	
	%	n	%	n	%	n
Ne	25,3%	68	74,7%	201	269	100%
Da, zato što sam Rom/Romkinja.	79,8%	217	20,2%	55	272	100%
Da, na temelju svog spola.	98,9%	265	1,1%	3	268	100%
Da, na temelju svoje dobi.	99,6%	267	0,4%	1	268	100%
Da, na temelju nečega drugog.	97,8%	262	2,2%	6	268	100%

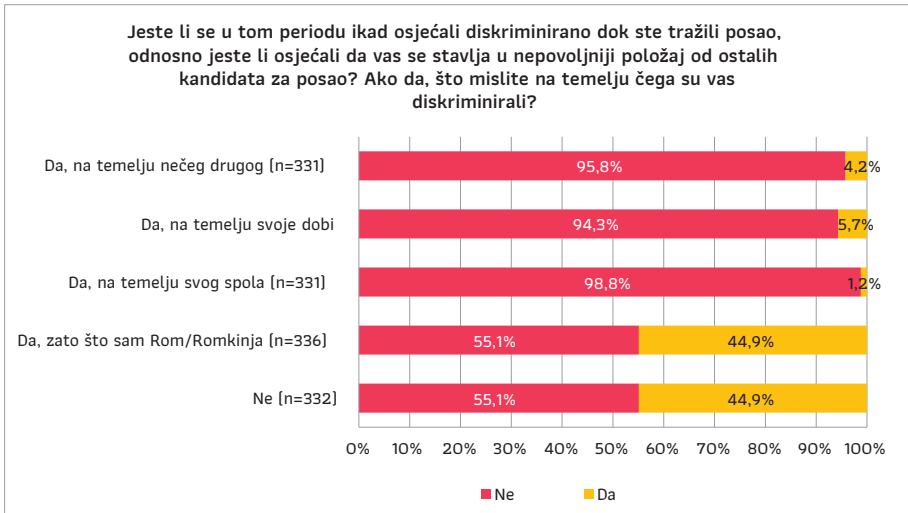
Pitanja o iskustvu diskriminacije dodatno su postavljena onim pripadnicima RNM-a koji su u posljednjih 12 mjeseci radili za novac. Od 753 ispitanika njih 273, odnosno 36,3%, navelo je kako su posljednjih 12 mjeseci radili za novac te su im postavljena pitanja o diskriminaciji na radnom mjestu. Tri četvrtine ispitanika je navelo kako su imali osjećaj da ih se stavljalo u nepovoljniji položaj nego ostale zaposlenike, a petina onih koji su u posljednjih godinu dana radili za novac, tj. 55 od ukupno 272 pripadnika RNM-a koji su odgovorili na pitanje, naveli su da su u nepovoljniji položaj bili stavljani zbog toga što su Romi.

GRAFIKON 42. Iskustvo diskriminacije na radnom mjestu u posljednjih 12 mjeseci prema regiji

Iako razlike među regijama nisu značajne, nešto je veći udio Roma u Međimurju te Istri i Primorju koji su naveli kako su imali iskustvo diskriminacije na radnom mjestu u posljednjih 12 mjeseci zato što su Romi. I ovome slučaju u Središnjoj Hrvatskoj najmanji je udio Roma koji su naveli da su u posljednjih godinu dana na radnom mjestu doživjeli diskriminaciju zbog toga što su pripadnici romske nacionalne manjine. I podaci prikupljeni kvalitativnim istraživanjem također indiciraju da je veći broj sugovornika u regiji Međimurje te Istra i Primorje istaknuo problem diskriminacije nego što su to činili sugovornici u drugim regijama. Jedan sugovornik, KNF iz regije Međimurje, na pitanje o iskustvima diskriminacije vrlo odlučno i odgovara: "Diskriminacija? U svim područjima je diskriminacija prisutna!"

GRAFIKON 43. Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci pri traženju zaposlenja

O iskustvu diskriminacije pitani su i oni koji su u posljednjih 12 mjeseci tražili posao. Od 769 ispitanika koji su odgovorili na pitanje jesu li u posljednjih 12 mjeseci aktivno tražili posao, njih 337, odnosno 43,8%, odgovorilo je pozitivno. Njima su potom postavljena dodatna pitanja o iskustvima prilikom traženja zaposlenja. Od 336 ispitanika koji su odgovorili na pitanje, 44,9% ih je odgovorilo kako su iskustvo diskriminacije doživjeli zbog činjenice što su Romi.

TABLICA 26. Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci pri traženju zaposlenja prema regiji

Regija	Da, zato što sam Rom/Romkinja				UKUPNO	
	Ne		Da		n	%
	n	%	n	%		
Međimurje	51	38,1%	83	61,9%	134	100,0%
Sjeverna Hrvatska	17	43,6%	22	56,4%	39	100,0%
Zagreb i okolica	22	71,0%	9	29,0%	31	100,0%
Središnja Hrvatska	24	82,8%	5	17,2%	29	100,0%
Slavonija	54	71,1%	22	28,9%	76	100,0%
Istra i Primorje	17	63,0%	10	37,0%	27	100,0%
UKUPNO	185	55,1%	151	44,9%	336	100,0%

Gledajući regionalno, najveći udio pripadnika RNM-a koji su naveli da su imali iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci prilikom traženja posla živi na području Međimurja. Od 134 koliko ih je odgovorilo na pitanje čak 61,9% je navelo da su imali to iskustvo. Potom slijedi Sjeverna Hrvatska gdje je 56,4% onih koji su u posljednjih godinu dana tražili zaposlenje doživjeli diskriminaciju zbog toga što su pripadnici RNM-a. Najmanje Roma koji su pri traženju zaposlenja doživjeli diskriminaciju živi na području Središnje Hrvatske¹⁶⁸. O diskriminaciji dviju mladih Romkinja koje nisu mogle dobiti praksu svjedočio je sugovornik iz Slavonije.

Dvije su cure išle za slastičarke, to im je bio životni san. Na kraju ne mogu jer ih nitko ne želi primiti na praksu. [predstavnik RNM-a, regija Slavonija]

Jedna Romkinja iz Međimurja također je istaknula problem koji je imala u pokušaju pronalaska prakse.

Baš za prodavačicu sam trebala imati praksu i nisu me primali. Bila sam svugdje jer sam vidla pa sam išla, pokucala... To je običaj kad bi rekla prezi-me da je bilo gotovo. [...] [predstavnica RNM-a, regija Međimurje]

Zanimljivo je istkanuti kako je riječko područje kroz razgovore sa sugovornicima okarakterizirano kao neproblematično u kontekstu diskriminacije, što potvrđuje i sljedeći primjer u kojem predstavnik RNM-a izražava svoju ljutnju zbog isticanja problema diskriminacije, kojega po njegovu mišljenju nema ili bar ne u mjeri u kojoj se govori o njemu.

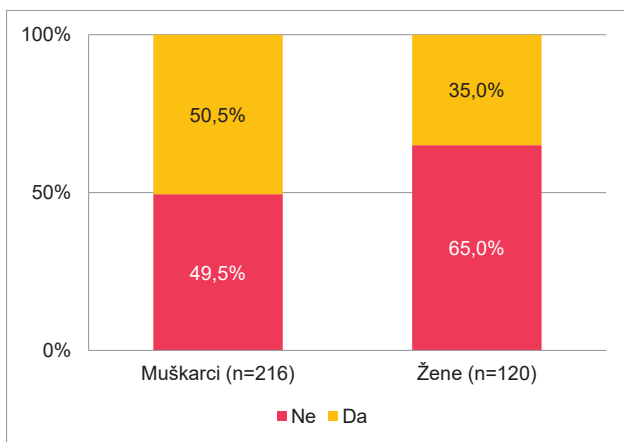
I onda je mene to jako naljutilo kad su ti intelektualci, navodno ti intelektualci, rekli kako je velika diskriminacija Roma u gradu Rijeci, što ne stoji nikako, nika-ko. Razlog je, ja koji sam cijeli život ovdje, nikad nisam doživio od Riječana da me na taj način omalovažava i vrijeđa ili da ima nekakvu averziju prema meni, ne, nikad. To je čista laž. To su oni tu, ne znam zašto, koji je razlog njihov bio, da tobože, kako u srednjim školama, djeca koju su oni ispitali, neku djecu, ne znam koju, da ta djeca su izjavili iz većinskog naroda da bi bili najsretniji kad bi Romi bili deportirani iz Rijeke. Koje smo poslije toga mi sve to išli ispitivati i ništa ni-smo našli, naišli neku istinu u tome. [predstavnik RNM-a, regija Istra i Primorje]

S druge strane, iz istarskoga dijela Hrvatske dolazi negativan primjer gdje pripadnik RNM-a navodi kako neki Romi u Istri mijenjaju svoja imena ili nacionalnost kako bi uspjeli ostvariti svoja prava.

Nedavno smo imali jedan problem baš o jednoj curici koja je završava me-dicinsku školu, njen otac mislim zna cela Istra zna da je on Rom, da je on, njegov otac je bio prvi predsjednik Roma i ja ovaj kad sam išo vadit ovaj tu potvrdu da je on Rom vidim on pisani Italijan. [predstavnik RNM-a, regija Istra i Primorje]

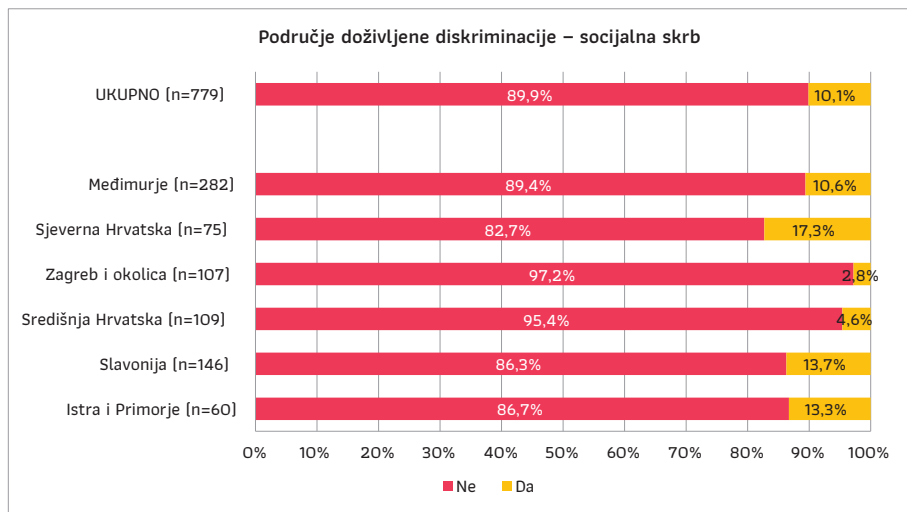
168 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 38,424$; df = 5; p < 0,001, V = 0,338.

GRAFIKON 44. Iskustvo diskriminacije u posljednjih 12 mjeseci pri traženju zaposlenja prema spolu

Muškarci su u većoj mjeri nego žene navodili da su doživjeli iskustvo diskriminacije prilikom traženja posla¹⁶⁹. Polovica ispitanih muškaraca [50,5%] navela je da su doživjeli iskustvo diskriminacije, dok je 35,0% žena navelo kako su pri traženju zaposlenja u posljednjih 12 mjeseci doživjele diskriminaciju.

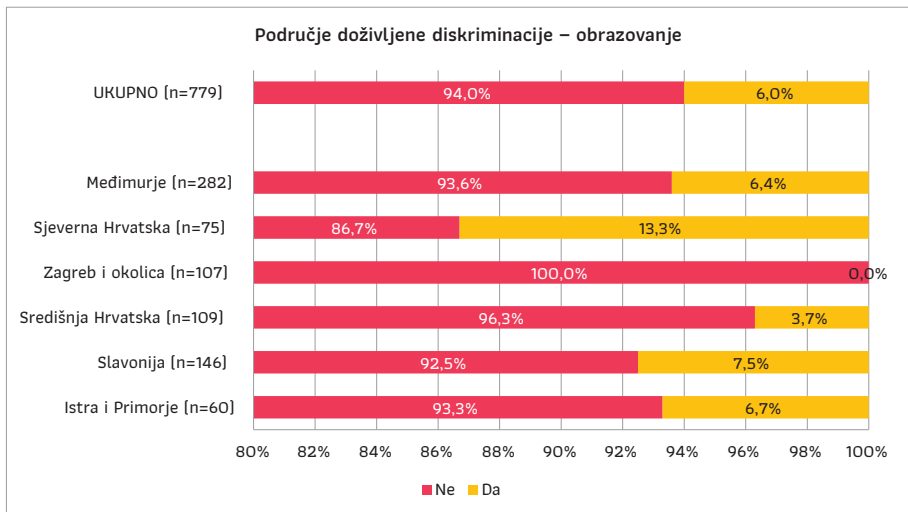
GRAFIKON 45. Područje doživljene diskriminacije prema regiji – socijalna skrb

169 Fisher's Exact Test, $p < 0,009$.

Kada je riječ o podacima o diskriminaciji iz područja socijalne skrbi, u Zagrebu i okolici te Središnjoj Hrvatskoj najmanji je udio Roma koji su u tome području doživjeli diskriminaciju. S druge strane, u Sjevernoj Hrvatskoj je najveći udio Roma koji su u ovome području doživjeli diskriminaciju, a slijede oni koji žive na području Slavonije te Istre i Primorja kojih je u ovome području po udjelu više nego onih iz Međimurja¹⁷⁰. U području socijalne skrbi nije utvrđena razlika po spolu, kao ni po dobnim skupinama ni po tipu naselja u kojemu Romi žive. Manja, ali ipak značajna povezanost utvrđena je s obzirom na stupanj obrazovanja. Naime, nešto više je onih koji su bez škole i koji nikada nisu završili osnovnu školu, a koji su naveli da su ovome području u posljednjih godinu dana doživjeli diskriminaciju¹⁷¹.

GRAFIKON 46. Područja doživljene diskriminacije – obrazovanje

Iako je obrazovanje tek na šestome mjestu po udjelu pripadnika RNM-a koji su naveli kako su upravo u ovome području u zadnjih godinu dana doživjeli diskriminaciju, zbog važnosti obrazovnog sektora ono je izdvojeno i analizirano na regionalnoj razini. U Zagrebu i okolici ni jedan ispitanik nije naveo da se u zadnjih godinu dana suočio s diskriminacijom u ovome području, dok je u Sjevernoj Hrvatskoj ponovno najveći udio ispitanika naveo kako su bili stavljeni u nepovoljan položaj¹⁷². Ti rezultati indiciraju i da pripadnicima RNM-a koji su odgovorili na pitanja u anketnom istraživanju nije u potpunosti jasno što diskriminacija jest, s obzirom na to da su u kvalitativnome dijelu istraživanja mnogi sugovornici (predstavnici RNM-a) naveli primjere diskriminatornih praksi u obrazovnome sustavu.

170 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 17,043$; $df = 5$; $p < 0,005$, $V = 0,148$.

171 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 6,179$; $df = 2$; $p < 0,05$, $V = 0,090$.

172 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 15,677$; $df = 5$; $p < 0,009$, $V = 0,142$.

Da primjeri diskriminatornih praksi postoje i u drugim područjima, a ne samo u zapošljavanju, govori i primjer iz Sjeverne Hrvatske. Predstavnik RNM-a detaljno je opisao primjer diskriminacije iz područja zdravstvene zaštite, a riječ je o odbijanju liječnika primarne zdravstvene zaštite da prihvate upis pacijenta Roma, ali i liječnika pedijataru koji nisu htjeli primiti romsko dijete, zbog čega ono nije moglo biti cijepjeno. Međutim u tome slučaju predstavnik RNM-a naveo je kako su se Romi obratili državnim institucijama, konkretno Centru za socijalnu skrb, županiji i ministarstvu, nakon čega su ipak uspjeli ostvariti svoja prava.

Mogu reći da se dogodilo kod nas u županiji bio je veliki problem da niti jedan doktor opće prakse nije htio upisati pacijenta Roma, to je bilo u više navrata, ovo zadnje doktori pedijatri nisu htjeli upisati jedno dijete koje je imalo već šest mjeseci i nije dobilo nikakvo cijepljenje. Onda se uključio centar za socijalnu skrb, znači napalo je Roma zbog čega nije cijepjeno dijete, a onda je on došao do mene i objasnio da je bio kod doktora i opće prakse i pedijatra i niti jedan nije htio upisati i onda sam ja naravno izvadio popis slobodnih mjesta da znamo gdje i kako i onda smo naravno krenuli prema javnosti, prijavili smo u ministarstvo i u županiji i uspjeli smo na taj način da jedno to naše dijete je jedva upisano. Nakon toga nemamo više takvih problema jer ipak smo uzdržali sve to. Ljudi su shvatili da oni imaju kome se obratiti da ću ja poduzeti da ostvare svoja prava koja imaju. [predstavnik RNM-a, regija Sjeverna Hrvatska]

Prema rezultatima istraživanja 6,8% pripadnika RNM-a doživjelo je diskriminaciju u području zdravstvene zaštite u posljednjih godinu dana. To je nešto manji postotak od onoga koji je dobiven istraživanjem *EU-MIDIS II* 2016. godine gdje je 10% Roma u Hrvatskoj navelo kako su doživjeli diskriminaciju u posljednjih 12 mjeseci u području zdravstva. Hrvatska je u tome istraživanju bila nešto iznad prosjeka svih devet istraživanih zemalja. Češka je bila na razini prosjeka [8%], ispod prosjeka bile Španjolska [7%], Portugal [5%] i Mađarska [4%], dok su iznad prosjeka bile i Slovačka [11%], Rumunjska [12%] i Grčka [20%] [FRA 2016: 37].

U konačnici, kako bi se utvrdilo postoje li značajni prediktori za stavljanje pripadnika RNM-a u nepovoljan položaj zbog neke osobne karakteristike, odnosno prediktori za diskriminaciju, provedena je binarna logistička regresija u kojoj su u model uključene sljedeće varijable: regija, tip naselja, dob, spol, zaposlenje, to jest oblik plaćenoga rada koji pojedinac obavlja ili pak ne obavlja, stupanj obrazovanja te pokazatelj materijalnoga statusa, odnosno ukupna primanja kućanstva u posljednjih mjesec dana. Kao značajni prediktori utvrđeni su regija, tip naselja i spol. Uz pretpostavku da su sve ostale varijable koje su uključene u model konstantne, pripadnici RNM-a koji žive na području Međimurja imaju 5,9 puta veću šansu doživjeti diskriminaciju nego oni koji žive u Zagrebu¹⁷³. Također, oni koji žive na području Sjeverne Hrvatske imaju 4,2 puta veću šansu biti stavljeni u nepovoljan položaj zbog

173 Razina statističke značajnosti – $p < 0,001$.

neke osobne karakteristike nego oni Romi koji žive na području Zagreba i okolice¹⁷⁴. Nadalje, oni pripadnici koji žive u dislociranim naseljima na rubu grada ili sela imaju 97% veću šansu biti žrtve diskriminacije nego Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom¹⁷⁵. Nadalje, šanse da budu stavljeni u nepovoljan položaj zbog neke osobne karakteristike za muškarce su veće za 51% nego za žene. Zanimljivo je istaknuti i kako se položaj na tržištu rada, odnosno oblik plaćenoga rada koji pojedinac obavlja ili pak ne obavlja, kao i stupanj obrazovanja i materijalni status, ovdje nisu pokazali kao prediktori koji povećavaju ili pak smanjuju šanse za diskriminaciju.

5.3.2. Percepcija diskriminacije

Osim o iskustvu diskriminacije Romi su pitani i o svojim viđenjima [percepciji] diskriminacije i posebno promjenama u posljednje četiri godine. Na pitanje o tome smatraju li da se u posljednje četiri godine diskriminacija Roma, odnosno stavljanje Roma u nepovoljniji položaj u odnosu na druge osobe u istoj situaciji, u različitim područjima smanjila, ostala ista ili povećala, najveći udio ispitanih [57,5%] naveo je kako je razina ostala ista, a podjednak je udio onih koji smatraju da se smanjila [21,2%] i onih koji vide da je došlo do povećanja diskriminacije [21,3%].

TABLICA 27. Percepcija diskriminacije Roma u posljednje 4 godine po područjima

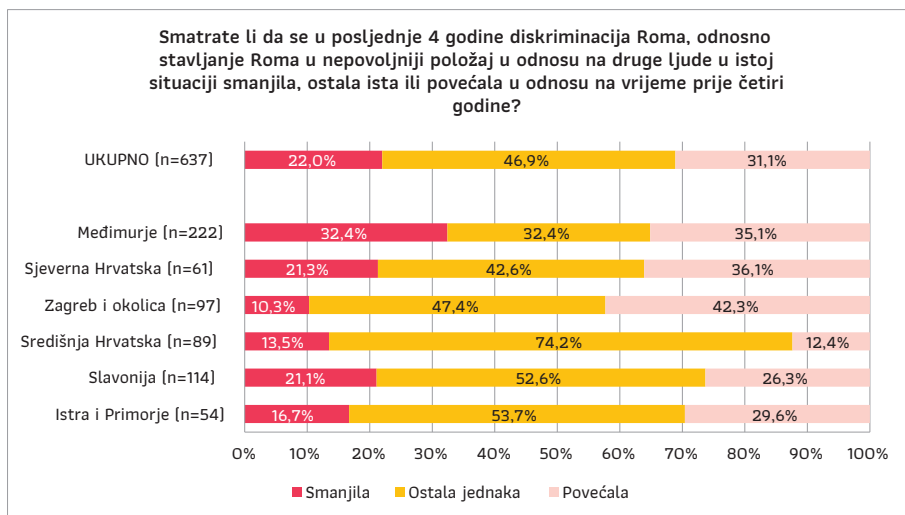
Područje diskriminacije	Smanjila	Ostala jednaka	Povećala	UKUPNO	
	%	%	%	n	%
Rad i radni uvjeti	22,0%	46,9%	31,1%	637	100%
Obrazovanje, znanost i sport	24,3%	50,2%	25,6%	602	100%
Socijalna sigurnost, uključujući i područje socijalne skrbi, mirovinskoga i zdravstvenoga osiguranja te osiguranja za slučaj nezaposlenosti	17,9%	58,4%	23,6%	592	100%
Zdravstvena zaštita	21,8%	58,8%	19,3%	600	100%
Pravosuđe	19,3%	64,7%	16,1%	498	100%
Javna uprava – upravni postupci	17,8%	66,0%	16,1%	471	100%
Iznajmljivanje i prodaja stanova	23,9%	54,5%	21,7%	457	100%
Mediji	17,7%	58,5%	23,8%	521	100%
Trgovina i druge uslužne djelatnosti	20,4%	58,9%	20,6%	548	100%
Članstvo u organizacijama civilnoga društva	20,3%	64,7%	15,0%	433	100%
Sudjelovanje u kulturnom i umjetničkom stvaralaštvu	24,4%	60,0%	15,6%	430	100%
Postupanje policije	19,2%	52,2%	28,6%	563	100%
Nešto drugo	26,7%	53,3%	20,0%	15	100%
UKUPNO	21,2%	57,5%	21,3%		

174 Razina statističke značajnosti – $p < 0,005$.

175 Razina statističke značajnosti – $p = 0,048$.

Za svako navedeno područje utvrđena je razlika među pojedinim regijama. Za usporedbu po regijama izdvojeno je šest područja za koja su pripadnici RNM-a najčešće navodili da su u posljednjih godinu dana imali iskustvo diskriminacije. To su rad i zapošljavanje; socijalna sigurnost uključujući i područje socijalne skrbi, mirovinskoga i zdravstvenoga osiguranja te osiguranja za slučaj nezaposlenosti; trgovina i druge uslužne djelatnosti postupanje policije, zdravstvena zaštita i obrazovanje.

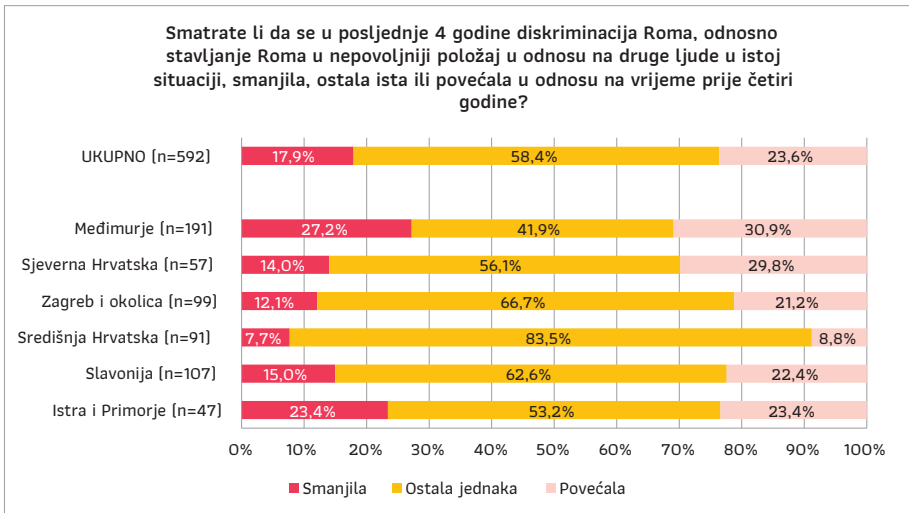
GRAFIKON 47. Percepcija diskriminacije u posljednje četiri godine prema regiji – rad i radni uvjeti

Govoreći o području rada i zapošljavanja, u Zagrebu i okolici je najveći udio ispitanih [42,3%] koji smatraju da se diskriminacija prema pripadnicima RNM-a u posljednje četiri godine povećala u tome području. Da je situacija ostala nepromijenjena, smatra najveći broj ispitanih, njih 299 od 637, odnosno 46,9%, a najveći udio takvih je u Središnjoj Hrvatskoj. U Međimurju je podjednak udio ispitanika koji situaciju vide istom kao prije četiri godine, onih koji ju vide boljom tvrdeći da se diskriminacija smanjila, ali i onih koji smatraju da su se diskriminatorne prakse u posljednje četiri godine povećale¹⁷⁶. I u Sjevernoj Hrvatskoj je više od trećine [36,1%] onih koji smatraju da je razina diskriminacije u području rada i zapošljavanja u posljednje četiri godine viša.

176 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 62,754$; $df = 10$; $p < 0,001$, $V = 0,222$,

GRAFIKON 48. Percepcija diskriminacije u posljednje četiri godine prema regiji – socijalna sigurnost, uključujući i područje socijalne skrbi, mirovinskoga i zdravstvenoga osiguranja te osiguranja za slučaj nezaposlenosti

Kada je riječ o području socijalne sigurnosti pod kojim se podrazumijeva područje socijalne skrbi, mirovinskog i zdravstvenog osiguranja te osiguranja za slučaj nezaposlenosti, regionalne razlike su statistički značajne. Tako je u Međimurju najviše ispitanika koji tvrde da se u ovome području diskriminacija smanjila, ali istovremeno u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj živi najveći udio pripadnika RNM-a koji tvrde da se u ovome području diskriminacija povećala¹⁷⁷.

O diskriminaciji u području socijalne sigurnosti, kao jednome od ključnih područja, govorili su i neki neromski sugovornici koji su upoznati s radom institucija. Tako predstavnik jedne institucije iz Središnje Hrvatske ističe i problem samostigme kod romske populacije.

Najviše u ostvarivanju socijalnih prava da su tu diskriminirani. Pojedinci sigurno misle da su si sami krivi za situaciju u kojoj jesu. U nekoj mjeri i jesu, ali ne možemo generalizirati na temelju jednog Roma na sve Rome. [KNF, regija Središnja Hrvatska]

Kada su pitani o iskustvu diskriminacije u prethodnih godinu dana, ispitanici su područje trgovine i drugih uslužnih djelatnosti po učestalosti naveli odmah iza područja rada i zapošljavanja te socijalne skrbi. Upitani o promjenama u posljednje četiri godine, od 548 ispitanih pripadnika RNM-a koji su odgovorili na pitanje, njih 323 ili 58,9% navelo je kako je razina diskriminacije u području trgovine i drugih

177 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 52,660$; $df = 10$; $p < 0,001$, $V = 0,211$.

uslužnih djelatnosti ostala ista. Da je ta razina u posljednje četiri godine povećana, u najvećoj mjeri su naveli Romi iz Međimurja te Istre i Primorja¹⁷⁸. Da je diskriminacije u ovome području manje nego prije četiri godine najčešće su naveli pripadnici RNM-a iz Sjeverne Hrvatske, njih 26,5%.

U Sjevernoj Hrvatskoj je uvjerljivo najveći udio Roma koji smatra da je situacija ostala jednaka kao što je bila i prije četiri godine, riječ je o 77,8% ispitanih iz te regije. Govoreći o postupanju policije, u Međimurju je najveći udio pripadnika RNM-a koji smatraju da se razina diskriminacije povećala, čak 41,1% Roma te regije. U Istri i Primorju trećina ispitanih smatra da je situacija gora nego prije četiri godine, odnosno da su Romi više diskriminirani. U Središnjoj Hrvatskoj je najveći udio ispitanih koji smatraju da je razina diskriminacije u području postupanja policije prema Romima ostala ista, takvih je naime 79,5%¹⁷⁹. Iako je u Međimurju najveći udio Roma koji tvrdi da je situacija lošija nego prije četiri godine, istovremeno je u odnosu na sve druge regije najveći udio Roma u toj regiji koji su naveli kako je diskriminacije danas manje nego prije četiri godine. S obzirom na to da je riječ o percepciji diskriminacije, a ne o izravnome iskustvu diskriminacije te o mogućim razlikama na pojedinim lokalitetima, ovaj nalaz nije nelogičan.

Kada je riječ o području zdravstvene zaštite, opet je najveći udio pripadnika RNM-a na području Međimurja [25,5%] koji smatraju da je diskriminacije više nego prije četiri godine. Više od petine Roma u Sjevernoj Hrvatskoj [21,7%], kao i u Zagrebu i okolici [20,6%], smatra da je razina diskriminacije viša nego prije četiri godine. U Središnjoj Hrvatskoj je ponovno najveći udio Roma koji smatraju da je razina diskriminacije na području zdravstva ostala ista [81,6%]. U Slavoniji je podjednak udio onih koji smatraju da se diskriminacija u tome području smanjila [21,0%] i da se povećala [18,1%].

Na području obrazovanja, znanosti i sporta Romi koji žive na području Zagreba i okolice u najvećoj mjeri smatraju da se diskriminacija povećala¹⁸⁰. I ovdje, kao i u brojnim drugim slučajevima, Romi iz Središnje Hrvatske u najvećoj mjeri smatraju da je razina diskriminacije ostala jednaka, takvih je naime 79,5%. U Istri i Primorju najveći je udio onih smatraju da se razina diskriminacije smanjila 41,2%. Upravo je problem koji je povezan s tržištem rada, ali i obrazovanjem, apostrofirani u nekoliko slučajeva. Riječ je o problemu prakse učenika srednjih škola koji su naveli intervjuirani romski predstavnici, ali i neromski akteri.

Onda imamo problem; učenik ide u srednju školu i mora si naći učeničku praksu i ni jedan privatnik ga neće primiti na praksu zato jer je Rom. Ne vele oni nikad "zato jer je Rom", ali svu drugu djecu prime, njega recimo ne prime. [KNF, regija Sjeverna Hrvatska]

178 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 28,532$; $df = 10$; $p < 0,002$, $V = 0,161$.

179 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 52,809$; $df = 10$; $p < 0,002$, $V = 0,217$.

180 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 70,004$; $df = 10$; $p < 0,001$, $V = 0,241$.

Analizirajući percepciju diskriminacije u posljednje četiri godine, odnosno promjene koje su se dogodile u različitim područjima, generalno se može reći da su pripadnici RNM-a koji žive u regiji Međimurje gotovo o svakome području o kojem su pitani u vrlo visokom udjelu, za razliku od Roma u preostalim pet regija, odgovarali kako se situacija promijenila, bilo pozitivno ili negativno¹⁸¹. Petina svih ispitanih Roma smatra kako je situacija s diskriminacijom gora nego što je bila, a otprilike je jednak udio pripadnika RNM-a koji smatraju da je situacija u posljednje četiri godine povoljnija, odnosno da su se diskriminatorne prakse smanjile. S time se slaže i jedan sugovornik, neromski akter iz regije Slavonija koji integraciju ističe kao jedino ispravno i dugoročno rješenje.

Mislim da je situacija bolja, da je taj odnos prema Romima dignut na višu razinu, al kažem tu je potreban suradnja obje strane i boljom suradnjom i boljim odnosima i naslanjanjem jednih na druge, navikavanjem, da ta djeca koja dolaze u školu. I oni projekti odvajanja romske djece i samostalnog učenja nisu dobri. To se nije pokazalo dobro. Najbolje je integrirati sve osobe zajedno, integrirati ih u jednaka odjeljenja gdje mogu zajedno i da se djeca jednostavno od najranije dobi naviknu jedni na druge. To će biti dugoročno najbolje rješenje. [KNF, regija Slavonija]

5.3.3. Komu se obratiti u slučaju diskriminacije

Kada je mlada Romkinja upitana je li se i komu obratila u slučaju kada nije mogla pronaći praksu koja joj je bila obvezna u sklopu srednjoškolskoga obrazovanja, a za što pretpostavlja da je razlog činjenica što je Romkinja, odgovorila je kako se obratila samo svojoj predmetnoj profesoricu.

Jesam. Školi. [...] učiteljici baš za prodavačicu koju smo imali. [...] rekla je da će to razgovarati s ravnateljicom da će mi ona dati praksu, a to da se riješi taj problem – ništa. [predstavnica RNM-a, regija Međimurje]

Istaknuti primjer pokazuje da postoje slučajevi u kojima Romi ili nisu svjesni da je riječ o diskriminatornim praksama ili nisu upoznati s time komu se treba obratiti u slučaju diskriminacije. To potvrđuju i podaci iz istraživanja prema kojima gotovo trećina [31,0%] Roma tvrdi da ne zna komu se obratiti u slučaju ako je netko diskriminiran zato što je Rom.

181 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 51,988$; $df = 10$; $p < 0,001$, $V = 0,208$.

TABLICA 28. Komu se treba obratiti za pomoć u slučaju doživljene diskriminacije

Komu smatrate da se treba prvo obratiti ako je netko diskriminiran zato što je Rom?	n	%
policiji	270	35,4%
ne zna	236	31,0%
romskom predstavniku	35	4,6%
nikomu	33	4,3%
centrima za socijalnu skrb	30	3,9%
Romskom nacionalnom vijeću	21	2,8%
medijima	19	2,5%
Uredu za ljudska prava	18	2,4%
romskim udrugama	15	2,0%
nemamo komu	10	1,3%
načelniku, gradonačelniku	10	1,3%
ministarstvima	8	1,0%
odbija odgovoriti	8	1,0%
saborskom zastupniku	8	1,0%
pučkom pravobranitelju	7	0,9%
ostalo	33	4,3%

Ipak, najveći udio Roma koji su odgovorili na pitanje: "Komu smatrate da se treba prvo obratiti ako je netko diskriminiran zato što je Rom?" navodi kako se u takvim slučajevima treba obratiti policiji. To je navelo više od trećine ispitanih, odnosno 270 od ukupno 762 pripadnika RNM-a koji su odgovorili na pitanje. Preostala trećina ispitanika navodila je kako bi se obratili romskom predstavniku u svom mjestu življenja, centrima za socijalnu skrb, Romskom nacionalnom vijeću, medijima, Uredu za ljudska prava (*Uredu za ljudska prava i prava nacionalnih manjina*, op. a.), romskim udrugama itd. Dio ispitanih, odnosno njih 4,3%, naveo je kako se ne bi nikomu obratili u takvim slučajevima, a desetak ispitanika je navelo kako se nemaju komu obratiti.

Ovdje valja istaknuti kako rezultati dobiveni na općoj populaciji RH u *Istraživanju o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije 2016. godine* u određenoj mjeri koincidiraju s nalazima iznad navedenima, i to posebno u dijelu koji se odnosi na neznanje. Naime, i u tome istraživanju pokazalo se kako gotovo trećina [29,4%] ispitanih nije znala komu se može obratiti u slučaju diskriminacije. Razlika je primjetna kod udjela policije jer je tek [17,6%] ispitanih građana RH tada navelo kako bi se u slučaju doživljene diskriminacije obratila policiji, a pučkoj pravobraniteljici bi se obratilo 12,7% građana RH [PP 2017: 37].

Slučajevi prijavljene diskriminacije ovim se istraživanjem nisu provjeravali, no valja spomenuti rezultate istraživanja *EU-MIDIS II* iz 2016. godine koji su pokazali da su u svih devet istraživanih zemalja članica EU-a tek u 12% slučajeva Romi prijavili diskriminaciju [FRA 2016: 40]. U Hrvatskoj je taj udio bio iznad prosjeka ostalih zemalja [18%], ali i dalje je riječ o tome da manje od petine slučajeva bude prijavljeno. Prema istome istraživanju u Hrvatskoj je samo 22% Roma znalo za organizaciju koja daje potporu ili savjete žrtvama diskriminacije, dok ih 46%¹⁸² nije bilo upoznato sa zakonom kojim se zabranjuje diskriminacija na temelju boje kože, etničkoga podrijetla ili vjere [FRA 2016: 41]. Evidentno je, dakle, da su iskustva diskriminacije prisutna u svim područjima, pri čemu ne postoji dovoljan stupanj informiranosti ni svijesti o mogućnosti prijavljivanja ili procesuiranja diskriminacije.

5.3.4. Iskustvo zločina iz mržnje i postupanje policije

Kako je jedan od specifičnih ciljeva NSUR-a, točnije njezin četvrti cilj u području suzbijanja diskriminacije, "smanjiti pojavnost nasilničkog ponašanja prema Romima djelovanjem policije" kroz "stručno usavršavanje policijskih službenika Ministarstva unutarnjih poslova u provođenju mjera za suzbijanje pojavnosti nasilničkog ponašanja prema Romima te njihovu senzibilizaciju u pogledu rada s pripadnicima romske zajednice" [Vlada RH 2012: 116], Romi su pitani o iskustvima zločina iz mržnje, promjenama kroz vrijeme u tome području te postupanju policije.

Prema članku 87. stavku 21. *Kaznenoga zakona* zločin iz mržnje definiran je kao "kazneno djelo počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog podrijetla, jezika, invaliditeta, spola, spolnog opredjeljenja ili rodnog identiteta druge osobe", a *Kazneni zakon* navodi i kako će postupanje motivirano mržnjom biti uzeto i kao otegotna okolnost kod počinjenja kaznenih djela ako *Kaznenim zakonom* za takvo djelo nije propisano teže kažnjavanje [Kazneni zakon, NN 126/19].

Istraživanje iz 2016. godine provedeno u devet zemalja EU, pokazalo je da je 4% ispitanih pripadnika RNM-a bilo žrtva fizičkoga nasilja zbog svojega romskog podrijetla, a njih 13% znalo je za takve slučajeve u svojoj obitelji ili među prijateljima [FRA 2018: 23]. Hrvatska je u tome istraživanju bila iznad prosjeka istraživanih zemalja sa 7% onih koji su osobno iskusili fizičko nasilje motivirano mržnjom i 22% onih koji su znali za takve slučajeve u svojoj okolini. U Češkoj [5% i 34%],¹⁸³ Slovačkoj [11% i 25%] i Grčkoj [5% i 21%] situacija je također iznad prosjeka ostalih zemalja, dok je u preostalim pet zemalja udio takvih slučajeva manji – Španjolska [2% i 8%], Mađarska [2% i 7%], Rumunjska [3% i 6%], Portugal [0% i 7%] te [Bugarska [0% i 5%] [FRA 2018: 23].

182 Postotak predstavlja zbroj [32%] ispitanika koji su naveli da zakon ne postoji i [14%] ispitanika koji su rekli kako ne znaju za spomenuti zakon, v. FRA 2016: 41.

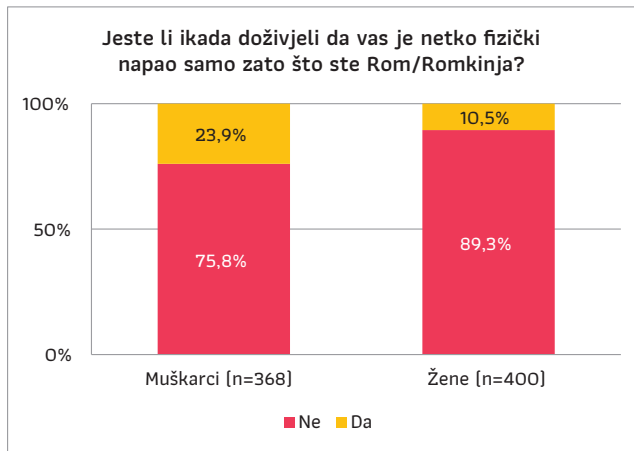
183 Prvi postotak u zagradama pokazuje udio onih koji su osobno doživjeli fizičko nasilje motivirano mržnjom, a drugi udio upoznatosti sa slučajevima u obiteljskoj i/ili prijateljskoj okolini ispitanih.

TABLICA 29. Iskustvo zločina iz mržnje – regionalni prikaz

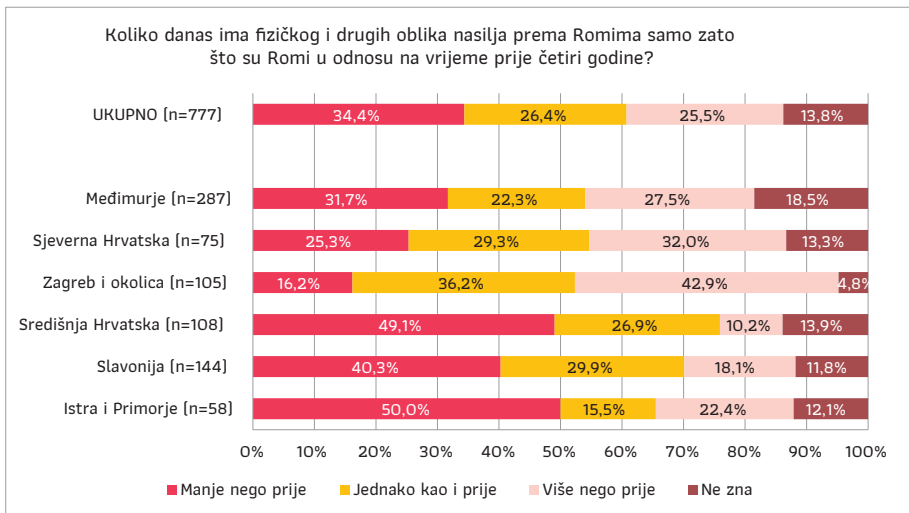
Regija	Jeste li ikada doživjeli da vas je netko fizički napao samo zato što ste Rom/Romkinja?						UKUPNO	
	Ne		Da		Ne zna		n	%
	n	%	n	%	n	%		
Međimurje	229	80,4%	55	19,3%	1	0,4%	285	100%
Sjeverna Hrvatska	65	87,8%	9	12,2%	0	0%	74	100%
Zagreb i okolica	79	79,0%	21	21,0%	0	0%	100	100%
Središnja Hrvatska	101	93,5%	7	6,5%	0	0%	108	100%
Slavonija	115	80,4%	27	18,9%	1	0,7%	143	100%
Istra i Primorje	48	81,4%	11	18,6%	0	0%	59	100%
UKUPNO	637	82,8%	130	16,9%	2	0,3%	769	100%

Podaci prikupljeni istraživanjem pokazuju da je zločin iz mržnje doživjelo 16,9% ispitanih pripadnika RNM-a, odnosno 130 od ukupno 769 onih koji su odgovorili na pitanje, što je prilično viši udio nego onaj iz istraživanja iz 2016. godine, no treba istaknuti kako te brojke nije moguće uspoređivati i zbog različito definirana pitanja. Naime, u istraživanju iz 2016. godine uzet je period prethodnih 12 mjeseci, dok u ovome istraživanju nije bio definiran vremenski okvir te su ispitanici mogli navesti bilo koji slučaj zločina iz mržnje koji su doživjeli u životu. Iako razlike po regijama nisu značajne, najmanji udio onih koji su naveli da su imali takvo iskustvo živi na području Središnje Hrvatske, a najveći udio na području Zagreba i okolice¹⁸⁴. Ispitanici su naveli da je policija postupala u 56 slučajeva od 130 fizičkih napada, a u 26 njih policija je prepoznala da je riječ o zločinu iz mržnje i zaštitila žrtvu.

184 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 14,575$; $df = 10$; $p = 0,148$.

GRAFIKON 49. Iskustvo zločina iz mržnje prema spolu

Kao i u slučaju iskustva diskriminacije, tako je u slučaju iskustva zločina iz mržnje razlika po spolu značajna te su muškarci oni koji su češće navodili kako su bili fizički napadnuti zbog činjenice što su Romi¹⁸⁵.

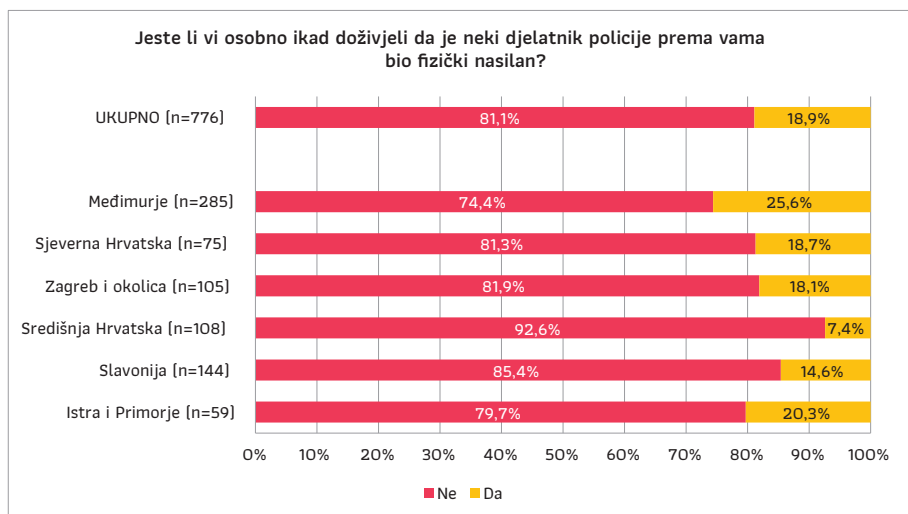
GRAFIKON 50. Percepcija pojavnosti zločina iz mržnje u posljednje četiri godine

185 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 24,552$; $df = 2$; $p < 0,001$, $V = 0,179$.

Na pitanje o tome koliko danas ima fizičkoga kao i drugih oblika nasilja prema Romima samo zbog toga što su Romi, u odnosu na vrijeme od prije četiri godine, trećina ispitanika [34,4%] navela je da se radi o manje nasilja sada nego prije četiri godine. Da je učestalost pojave nasilja prema Romima jednaka danas i prije četiri godine, smatra četvrtina ispitanih [26,4%], a gotovo je jednak udio i onih koji smatraju da je fizičkoga i drugih oblika nasilja prema Romima više nego prije. Gledajući regionalno, u Zagrebu i okolici je najviše onih koji smatraju da je fizičkoga i drugih oblika nasilja prema Romima danas više nego prije četiri godine. To naime misli 42,9% ispitanih iz regije Zagreb i okolica, a u Istri i Primorju, Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji je vrlo visok udio onih koji smatraju da je nasilja prema Romima danas manje nego prije četiri godine¹⁸⁶.

Na pitanje kakvo je djelovanje policije danas u odnosu na vrijeme prije četiri godine u prepoznavanju takva nasilja kao kaznenoga djela zločina iz mržnje te zaštite Roma kao žrtava takva nasilja, ukupno gledajući najviše je onih koji smatraju da je stanje jednako kao prije četiri godine. Takvih je više od polovice, to jest 52,7%. Da je stanje lošije, smatra manje od četvrtine ispitanih, i to njih 9,5% stanje vidi nešto lošijim nego prije četiri godine, a 14,6% ih smatra da je stanje mnogo lošije nego prije četiri godine. Također, evidentne su regionalne razlike. U Međimurju je najviše onih koji smatraju da je stanje danas mnogo lošije nego prije četiri godine. U Zagrebu i okolici, Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji polovica ispitanih smatra da je stanje jednako kao prije četiri godine, a u Središnjoj Hrvatskoj je najveći udio onih koji stanje vide mnogo boljim nego što je to bilo prije četiri godine¹⁸⁷.

GRAFIKON 51. Osobno iskustvo postupanja policije – prema regiji

186 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 72,738$; df = 15; p < 0,001, V = 0,177.

187 Kruskal Wallisov test, $\chi^2 = 18,915$; df = 5; p < 0,003.

Da su imali negativno iskustvo s policijom, odnosno da su se policijski službenici fizički nasilno ponašali prema njima, navelo je 18,9% Roma, od toga najviše njih u Međimurju, a potom Istri i Primorju, dok je najmanji udio ispitanika koji žive na području Središnje Hrvatske imao takva iskustva s policijom. Utvrđena razlika među regijama je i statistički značajna¹⁸⁸. Također je utvrđeno da su Romi koji žive na zasebnim lokacijama koje su odvojene od gradova ili sela nešto češće imali negativna iskustva s postupanjem policije nego oni Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom¹⁸⁹.

5.4. Sažetak poglavlja

Podaci pokazuju da su Romi još uvijek diskriminirana skupina u hrvatskome društvu. Tako je 5,2% ispitanih pripadnika RNM-a navelo kako su imali jedno iskustvo diskriminacije u godini koja je prethodila provedbi istraživanja, a 23,3% ispitanih je takvo iskustvo imalo više puta u prethodnih 12 mjeseci. Ukupno gledajući, najbrojniji su slučajevi diskriminacije u području rada i zapošljavanja, a potom u području socijalne skrbi. Slijedi područje trgovine i drugih uslužnih djelatnosti, postupanje policije, zdravstvena zaštita, obrazovanje itd. Različita su iskustva diskriminacije prema regiji, pa tako najveći udio pripadnika RNM-a koji su naveli da su doživjeli diskriminaciju u posljednjih 12 mjeseci prilikom traženja posla živi na području Međimurja. Također, muškarci su u većoj mjeri nego žene navodili da su doživjeli iskustvo diskriminacije prilikom traženja posla. Oni koji nikada ne rade plaćene poslove te oni koji rade privremeno, povremeno ili sezonski u većoj su mjeri nego oni pripadnici RNM-a koji imaju stalan posao navodili da su u posljednjih godinu dana više puta doživjeli diskriminaciju.

U području obrazovanja je utvrđeno kako u Zagrebu i okolici ni jedan ispitanik nije naveo da se u zadnjih godinu dana suočio s diskriminacijom, a u Sjevernoj Hrvatskoj je najveći udio ispitanika naveo kako su zbog neke osobne karakteristike bili stavljeni u nepovoljan položaj od strane neke osobe ili organizacije, i to ne samo u području obrazovanja nego i u području socijalne skrbi. Nalazi multivarijantne analize ukazuju na to da je u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj mogućnost pojave diskriminacije veća nego u nekim drugima, posebno u Zagrebu. Nadalje, šanse da Romi koji žive u naseljima na rubu grada ili sela budu žrtve diskriminacije veće su nego za Rome koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Vjerojatnije je da će muškarci nego žene biti stavljeni u nepovoljan položaj zbog neke osobne karakteristike. Više od polovice Roma smatra kako je razina diskriminacije u posljednje četiri godine ostala ista. Petina ispitanih Roma smatra kako je situacija s diskrimi-

188 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,530$; $df = 5$; $p < 0,003$, $V = 0,159$.

189 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 8,284$; $df = 3$; $p < 0,05$, $V = 0,103$.

nacijom gora nego što je bila, a otprilike jednak udio pripadnika RNM-a smatra da je situacija u posljednje četiri godine povoljnija, odnosno da su se diskriminatorne prakse smanjile. Zabrinjavajuće je što gotovo trećina Roma ne zna komu se obratiti u slučaju doživljene diskriminacije. Nadalje, podaci pokazuju da je zločin iz mržnje doživjelo 16,9% ispitanih pripadnika RNM-a. Iako razlike po regijama nisu značajne, najmanji udio onih koji su naveli da su imali takvo iskustvo živi na području Središnje Hrvatske, a najveći udio na području Zagreba i okolice, što je zanimljiv nalaz s obzirom na to da je u Zagrebu i okolici najmanje onih koji su naveli da su u posljednjih godinu dana doživjeli diskriminaciju. Od 130 slučajeva fizičkoga napada u 26 je policija prepoznala da je riječ o zločinu iz mržnje i zaštita žrtvu, a Romi generalno smatraju da se postupanje policije nije promijenilo u posljednje četiri godine kada je riječ o prepoznavanju zločina iz mržnje.

6.

Položaj pripadnika RNM-a u pravosuđu

6. Položaj pripadnika RNM-a u pravosuđu

Prema istraživanju iz 2011. godine neregulirani građanski statusi pripadnika RNM-a predstavljali su "jedan od najvažnijih problema vezanih uz ovu etničku zajednicu" (Burić i Bagić 2014: 84). Neriješen status za sobom povlači niz drugih problema, a pripadnicima RNM-a onemogućuje ostvarivanje prava u raznim područjima. Stoga se i jedan od općih ciljeva NUSR-a do 2020. godine odnosi upravo na statusna pitanja. Njime se nastoji u cijelosti riješiti navedeni problem, odnosno u skladu sa zakonskim okvirom potpuno regulirati status svih "Roma koji imaju čvrstu poveznicu s Republikom Hrvatskom [ili bivšom SRH]" (Vlada RH 2012: 116). Posljednje poglavlje tematizira upravo pitanje neriješenih statusa te sociodemografska obilježja onih pripadnika RNM-a koji još uvijek imaju navedene probleme. Nadalje, ovo poglavlje raspravlja pitanje korištenja instituta besplatne pravne pomoći, a posljednji dio donosi pokazatelje o pripadnicima RNM-a osuđenima za kaznena i prekršajna djela te izrečenim sankcijama maloljetnicima za počinjenje kaznenih ili prekršajnih djela.

6.1. Statusna pitanja

U istraživanju iz 2017. godine, čiji su podaci prikazani i u ovoj studiji, korištena je kategorizacija tipova nereguliranih statusa Roma u Hrvatskoj iz istraživanja 2011. godine. Sedam tipova nereguliranih statusa Roma u RH uključuje: [1] osobe bez identiteta; [2] osobe s utvrđenim identitetom koje borave u RH nezakonito bez regulacije statusa prema *Zakonu o strancima*; [3] osobe s nereguliranim privremenim boravkom; [4] osobe koje ispunjavaju uvjete za stalni boravak, ali ga nisu regulirale; [5] osobe koje ispunjavaju uvjete za stjecanje državljanstva, ali ga nisu regulirale; [6] osobe kojima se status znatno pogoršao administrativnim pogreškama te [7] osobe koje nisu u mogućnosti pribaviti putnu ispravu (Burić i Bagić 2014: 85). Referirajući se na podatke istraživanja iz 2011. godine provedenoga u okviru projekta *Desetljeće za uključivanje Roma*, Burić i Bagić su projicirali nalaze na ukupnu romsku populaciju i ustvrdili "kako se s problemima vezanima uz dokumente i status stranca ili državljana susreće između 1500 i 2000 pripadnika romske zajednice" (Burić i Bagić 2014: 84–85).

Zakon o hrvatskom državljanstvu [NN 102/19] propisuje kako je državljanstvo RH moguće steći na jedan od četiriju načina: podrijetlom, rođenjem na teritoriju RH, prirođenjem i po međunarodnim ugovorima. Rezultati pokazuju da je, od 4730 pripadnika RNM-a za koje su prikupljeni podaci, njih 4310 ili 91,1% rođeno je u Hrvatskoj. Od preostalih pripadnika RNM-a najviše ih je rođeno u Bosni i Hercegovini [3,1%]. Na Kosovu je rođeno 103 [2,2%] ispitanih, a u Srbiji 69 ispitanih [1,5%]. U trenutku provedbe istraživanja državljanstvo Republike Hrvatske nije imalo 86 ispitanih pripadnika, a jedna je osoba navela da ne zna ima li ili ne državljanstvo RH. Od onih koji nemaju državljanstvo njih 22 je navelo i kako nemaju ni boravište u RH. U Sjevernoj Hrvatskoj takvih slučajeva nije bilo, a najveći broj ih je na području Međimurja i Zagreba. Ako se u obzir uzme da su podaci prikupljeni za 4730 osoba, 86 ispitanika bez državljanstva govori kako je udio Roma bez državljanstva RH 1,8%.

TABLICA 30. Broj pripadnika RNM-a koji nemaju hrvatsko državljanstvo i(li) boravište

Regija	Nema državljanstvo RH	Nema boravište u RH
Međimurje	29	12
Sjeverna Hrvatska	0	0
Zagreb i okolica	21	8
Središnja Hrvatska	8	0
Slavonija	13	1
Istra i Primorje	15	1
UKUPNO	86	22

Podaci prikupljeni intervjuima na terenu s romskim predstavnicima, kao i predstavnicima relevantnih institucija, govore o vrlo malome broju Roma koji nemaju riješeno pitanje državljanstva, no neki su sugovornici ipak ukazali na postojanje takvih slučajeva, kao i na sporost u rješavanju toga statusnog pitanja.

Ima sedam-osam porodica koje nemaju državljanstvo ovdje u Bjelovaru. Jer su stranci. Pokušavaju da riješe, al čekaju po sedam-osam godina i to nikako da se rješi. [predstavnik RNM-a, regija Središnja Hrvatska]

Ima nešto, ima dvije obitelji u koje nemaju državljanstvo. [...] Pa, da budem iskren, nisu oni od početka vodili računa za sebe, nisu se javili na vrijeme, nisu tražili državljanstvo i to je to. I kad je došla nova pravila, njih je taj novi zakon ufatio, nemaju papire i gotovo. [predstavnik RNM-a, regija Središnja Hrvatska]

I jedan sugovornik u regiji Slavonija, županija Osječko-baranjska, naveo je da nekoliko osoba nema državljanstvo, ali imaju boravište, dok je predstavnik relevantne institucije iz iste regije i iste županije također ukazao na problem neriješenoga statusa.

Ja mislim dvije osobe, dvije, da. Ali imaju, onaj, kak se zove, boravište imaju. [predstavnik RNM-a, regija Slavonija]

Nemaju svi državljanstvo, domovnice, zdravstvenu iskaznicu, dokumente. [KNF, regija Slavonija]

U Vukovarsko-srijemskoj županiji jedan predstavnik RNM-a naveo je kako je riječ o nešto više Roma bez državljanstva te je naveo i načine na koje Romi privremeno rješavaju problem neregulirana statusa i državljanstva.

Preko 20. Kad sam ja otišao, preko 20 ih je bilo bez papirologije. Neki nemaju privremeni boravak, neki imaju drugo državljanstvo i nakon 3 mjeseca mora da napusti Hrvatsku, bude 2-3 dana u Srbiji i onda se vrati. [predstavnik RNM-a, regija Slavonija]

U regiji Istra i Primorje jedan je predstavnik RNM-a također ukazao na sporost u postupku rješavanja državljanstva i naveo kako je na riječkom području oko osam pripadnika RNM-a koji nemaju državljanstvo RH.

[...] da ostvaruješ srpsko ili kosovsko državljanstvo, da dođeš s tim državljanstvom ovdje, da dođeš ti s tim državljanstvom ovdje i onda će ti oni dati nekakav boravak, pa onda ćeš se ti izboriti za 10 godina, znaš, bilo je tih stvari, još uvijek ih ima, osam... [predstavnik RNM-a, regija Istra i Primorje]

TABLICA 31. Neregulirani statusi prema regiji

Nereguliran pravni status	Regija						UKUPNO
	Međimurje	Sjeverna Hrvatska	Zagreb i okolica	Središnja Hrvatska	Slavonija	Istra i Primorje	
Osoba bez utvrdenoga identiteta.	0	0	0	0	0	1	1
Boravi u RH nezakonito bez regulacije statusa prema Zakonu o strancima.	0	0	0	0	0	0	0
Nema ni jedno državljanstvo.	14	0	0	6	2	1	23
Neregulirani privremeni boravak.	7	0	1	1	0	2	11
Ispunjava uvjete za stalni boravak, ali ga nije regulirao/la.	0	0	2	0	1	2	5
Ispunjava uvjete za stjecanje državljanstva, ali ga nije regulirao/la.	0	0	8	0	2	3	13
Status se znatno pogoršao administrativnim pogreškama.	1	0	0	0	0	2	3
Nije u mogućnosti pribaviti putnu ispravu.	7	0	3	0	1	1	12

Osim što nisu regulirali svoj status u RH, neki su pripadnici RNM-a bez ikakva državljanstva, odnosno 23 njih. Dio ih ima uvjete za stjecanje državljanstva, ali nije regulirao to pitanje. Slučajeva neregulirana statusa najviše je u Međimurju, što je i očekivano s obzirom na to da najveći udio romske populacije živi upravo u toj regiji.

TABLICA 32. Neriješeni statusi ukućana prema regiji

Regija	Je li netko od ukućana imao neriješen status u RH, ali ga je tijekom posljednje četiri godine (od 2013. do danas) riješio				UKUPNO	
	Ne		Da			
	n	%	n	%	n	%
Međimurje	1419	97,3%	40	2,7%	1459	100%
Sjeverna Hrvatska	483	99,6%	2	0,4%	485	100%
Zagreb i okolica	600	98,0%	12	2,0%	612	100%
Središnja Hrvatska	398	98,8%	5	1,2%	403	100%
Slavonija	440	97,6%	11	2,4%	451	100%
Istra i Primorje	337	95,2%	17	4,8%	354	100%
UKUPNO	3677	97,7%	87	2,3%	3764	100%

Na pitanje o tome je li netko od ukućana u prethodnome periodu od četiri godine imao neriješen status te ga je u međuvremenu riješio, u 2,3% slučajeva odgovor je potvrđan, a najveći udio takvih živi na području Istre i Primorja, dok je najmanji broj na području Sjeverne Hrvatske¹⁹⁰.

Iako udio Roma koji nemaju riješen status nije velik, taj problem i dalje postoji. S obzirom na to da je u NSUR-u navedeno kako se taj problem nastoji riješiti u cijelosti, za ispunjenje toga cilja potrebno je ulaganje dodatnih napora kako bi jedan od općih ciljeva NSUR-a bio u potpunosti realiziran.

6.2. Besplatna pravna pomoć

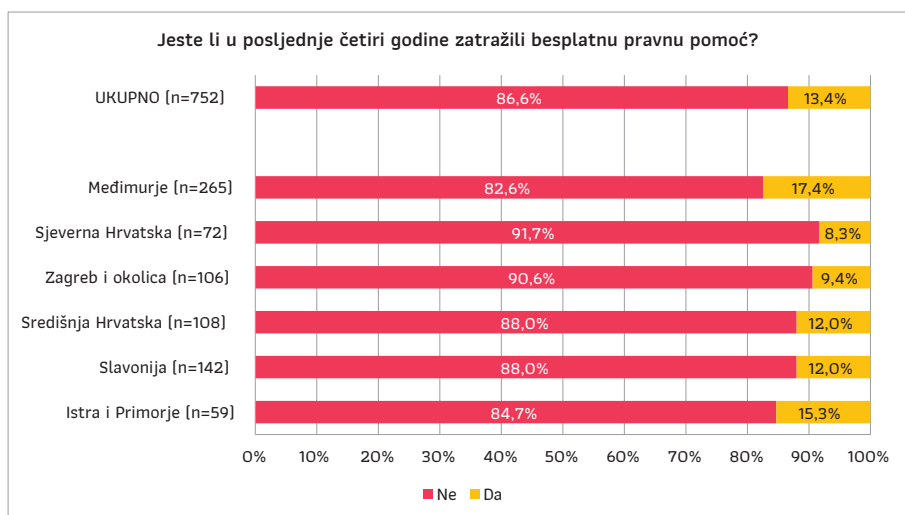
Osiguravanjem pravne pomoći putem *Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći* hrvatskim je državljanima, kao i strancima u RH, omogućeno "ostvarenje jednakosti svih pred zakonom, osiguranje djelotvornog ostvarenja pravne zaštite te pristupa sudu i drugim javnopravnim tijelima" [Središnji državni portal 2019]. Besplatna pravna pomoć [BPP] ostvaruje se kao primarna ili sekundarna. Prema *Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći* [NN 98/19] primarna pravna pomoć obuhvaća: opću pravnu informaciju, pravni savjet, sastavljanje podnesaka pred javnopravnim tijelima, Europskim sudom za ljudska prava i međunarodnim organizacijama u skladu

190 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 21,081$; $df = 5$; $p < 0,002$; $V = 0,075$.

s međunarodnim ugovorima i pravilima o radu tih tijela, zastupanje u postupcima pred javnopravnim tijelima i pravnu pomoć u izvansudskom mirnom rješenju spora, dok sekundarna obuhvaća pravni savjet, sastavljanje podnesaka u postupku zaštite prava radnika pred poslodavcem, sastavljanje podnesaka u sudskim postupcima, zastupanje u sudskim postupcima, pravnu pomoć u mirnome rješenju spora, oslobođenje od plaćanja troškova sudskoga postupka i oslobođenje od plaćanja sudskih pristojba.

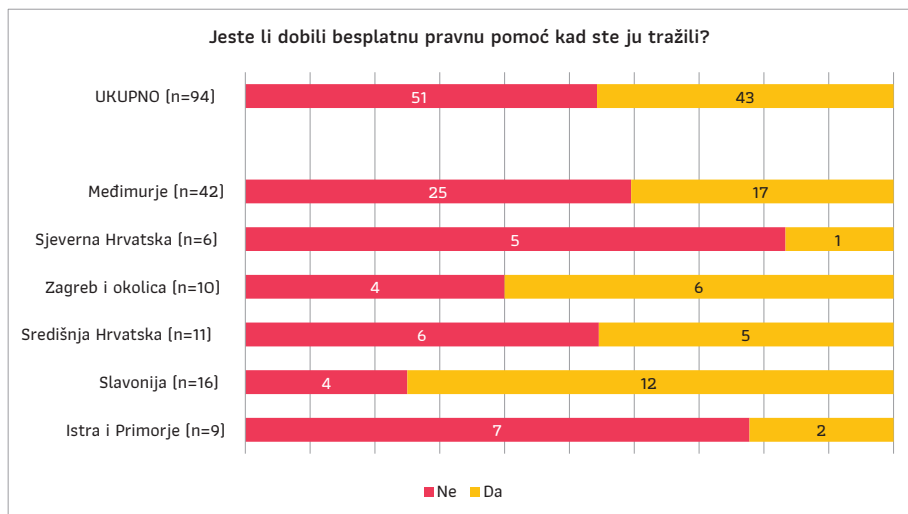
U petome izvješću Vlade Republike Hrvatske o provedbi *Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina* u dijelu koji se odnosi na korištenje besplatne pravne pomoći kod pripadnika RNM-a navedeno je kako je pri Ministarstvu pravosuđa registrirano nekoliko romskih udruga koje su ovlaštene pružati primarnu pravnu pomoć. Također je istaknuto kako na područjima gdje žive Romi djeluju i udruge koje su usmjerene na promociju i zaštitu manjinskih prava i pružanja primarne pravne pomoći osjetljivim društvenim skupinama, među kojima je i romska. Istaknuto je i kako neke romske udruge vode evidenciju o broju pruženih usluga primarne pravne pomoći te da Ministarstvo pravosuđa "ovlaštenim udrugama i pravnim klinikama u provođenju projekata kao opravdane troškove priznaje i troškove promocije i informiranja potencijalnih korisnika o provođenju projekta pružanja primarne pravne pomoći" [Vlada RH 2019b: 41]. Kako je navedeno u istome Izvješću, podaci o sekundarnoj pravnoj pomoći pripadnicima RNM-a nisu poznati s obzirom na to da se *Zakonom* osigurava pravna pomoć svim socijalno i ekonomski ugroženim građanima RH, kao i onima koji borave na teritoriju RH pod jednakim uvjetima, neovisno o njihovoj nacionalnosti [Vlada RH 2019b: 42].

GRAFIKON 52. Traženje besplatne pravne pomoći prema regiji

Podaci prikupljeni istraživanjem pokazuju da se udio Roma koji su u posljednje četiri godine koristili svoje zakonom zajamčeno pravo i zatražili besplatnu pravnu pomoć ne razlikuje značajno među pojedinim regijama¹⁹¹. U svim regijama riječ je o 80% i više pripadnika RNM-a koji u posljednje četiri godine nisu tražili besplatnu pravnu pomoć. Traženje besplatne pravne pomoći nije povezano ni s tipom naselja. Neovisno o tome gdje žive, bilo da je riječ o koncentriranim ili disperziranim naseljima, najveći dio Roma navodi kako nisu tražili besplatnu pravnu pomoć.

GRAFIKON 53. Ostvareno pravo na besplatnu pravnu pomoć prema regiji¹⁹²

Od 94 anketirana pripadnika RNM-a koji su naveli da su tražili besplatnu pravnu pomoć više od polovice njih [54,3%] besplatnu pravnu pomoć nije ostvarilo. Regionalne razlike ovdje nisu značajne. Premda je zanimljivo istaknuti kako je u Sjevernoj Hrvatskoj od ukupno 6 slučajeva samo u jednome ostvareno pravo na besplatnu pravnu pomoć, dok je u Slavoniji od 16 slučajeva koji su zatražili besplatnu pravnu pomoć njih 12 pomoć i ostvarilo. Ni prema tipu naselja nema značajnih razlika u ostvarivanju besplatne pravne pomoći. Udio onih koji su zatražili besplatnu pravnu pomoć te istu i realizirali ne razlikuje se značajno između koncentriranih romskih naselja i disperziranih, kao ni unutar koncentriranih.

Nalazi o traženju besplatne pravne pomoći, koji govore da je jedna petina pripadnika RNM-a zatražila besplatnu pravnu pomoć, ukazuju na to da Romi nisu dovoljno upoznati s pravima koja imaju i(li) u nedovoljnoj mjeri koriste ta prava. No činjenice

191 U anketnom pitanju nije se provjeravalo jesu li Romi tražili primarnu ili sekundarnu besplatnu pravnu pomoć, nego se pitanje odnosilo na oba tipa pomoći.

192 S obzirom na to da je ukupan broj ispitanika koji su odgovorili na to pitanje relativno malen (N=94), a posebno u pojedinim regijama, podaci u grafičkome prikazu iskazani su u apsolutnim iznosima, a ne u postocima.

zakonskoga prava na besplatnu pravnu pomoći nije specifičnost samo romske nacionalne manjine jer neka istraživanja, kao i izvješća o *Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći*, ukazuju na to kako građani RH generalno ne koriste taj institut u velikoj mjeri. Pučka pravobraniteljica u svojem *Izvješću za 2018. godinu* ističe i nefunkcionalnost i ograničenost sustava BPP-a budući da su oni "koji žive u prometno izoliranim i udaljenim područjima" u posebnom teškome položaju glede mogućnosti korištenja, to jest pristupa sustavu BPP-a [Pučki pravobranitelj 2019: 18].

6.3. Osude za kaznena i prekršajna djela te za maloljetnike

Od 3165 pripadnika RNM-a u dobi starijoj od 14 godina za koje su prikupljeni podaci 15,3% ih je bilo osuđeno za počinjenje prekršajnoga djela. Za kazneno djelo osuđeno ih je 6,9%, a za 109 maloljetnika izrečena je sankcija za počinjenje kaznenoga ili prekršajnoga djela. Ovdje treba istaknuti kako se u anketnome istraživanju nije propitivalo o kakvoj je vrsti kaznenoga ili prekršajnoga djela riječ, pa s obzirom na to valja imati na umu da su u navedenim kategorijama prikazanim u tablici prekršaji i kaznena djela različite težine. U sva tri slučaja statistički je značajno veći broj muškaraca nego žena,¹⁹³ što je vidljivo i u rezultatima za opću populaciju [DZS 2019].

TABLICA 33. Osude za kaznena i prekršajna djela te za maloljetnike prema regiji

Regija	Osuđen za počinjenje kaznenoga djela				Osuđen za počinjenje prekršajnoga djela				Izrečena sankcija maloljetniku za počinjenje kaznenoga ili prekršajnoga djela			
	Ne		Da		Ne		Da		Ne		Da	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Međimurje	1029	92,0%	89	8,0%	945	84,5%	174	15,5%	1071	95,8%	47	4,2%
Sjeverna Hrvatska	268	83,8%	52	16,3%	240	75,0%	80	25,0%	301	94,1%	19	5,9%
Zagreb i okolica	490	97,0%	15	3,0%	455	90,1%	50	9,9%	500	99,0%	5	1,0%
Središnja Hrvatska	360	96,8%	12	3,2%	339	91,1%	33	8,9%	368	98,7%	5	1,3%
Slavonija	527	93,9%	34	6,1%	451	80,4%	110	19,6%	543	96,8%	18	3,2%
Istra i Primorje	273	94,8%	15	5,2%	250	86,8%	38	13,2%	273	94,8%	15	5,2%
UKUPNO	2947	93,1%	217	6,9%	2680	84,7%	485	15,3%	3056	96,6%	109	3,4%

193 Hi-kvadrat test, $\chi^2= 107,621$; $df = 1$; $p < 0,001$; $V = 0,185$. Hi-kvadrat test, $\chi^2= 223,851$; $df = 1$; $p < 0,001$; $V = 0,266$. Hi-kvadrat test, $\chi^2= 45,510$; $df = 1$; $p < 0,001$; $V = 0,120$.

Gledajući učestalost počinjenja prekršaja ili kaznenih djela prema regiji, uočene su razlike kod primjerice broja slučajeva u kojima su pripadnici RNM-a osuđeni za počinjenje kaznenoga djela.¹⁹⁴ Najveći broj osuđenih za takva djela živi na području Sjeverne Hrvatske, a najmanji broj na području Zagreba i okolice te Središnje Hrvatske. Kod broja prekršajnih djela također je utvrđena regionalna razlika.¹⁹⁵ I ovdje je najveći broj onih koji su osuđeni za takva djela na području Sjeverne Hrvatske i Slavonije, a najmanje iz Središnje Hrvatske te Zagreba i okolice. Broj izrečenih sankcija maloljetnicima za počinjenje kaznenoga ili prekršajnoga djela od svih je triju kategorija najmanji, no i tu su zamjetne regionalne razlike.¹⁹⁶ Najmanji broj takvih slučajeva je na području Zagreba i okolice te Središnje Hrvatske. Najveći udio maloljetnih pripadnika RNM-a kojima je izrečena sankcija za počinjenje kaznenoga ili prekršajnoga djela živi na području Sjeverne Hrvatske.

Kada je riječ o osudama bilo za kaznena bilo za prekršajna djela, ili pak izrečenim sankcijama za počinjenje istih djela od strane maloljetnih pripadnika RNM-a, razlika je utvrđena prema tipu naselja. Naime, broj osuda za kaznena djela kao i broj sankcija za maloljetnička prekršajna i kaznena djela najveći je u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije. Tamo gdje Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom, udio takvih slučajeva manji je bilo da je riječ o kaznenim ili prekršajnim djelima ili pak o maloljetničkim slučajevima.¹⁹⁷ S obzirom na to da u regiji Zagreb i okolica najveći udio stanovništva živi na disperziranim lokalitetima, logično je da je upravo u toj regiji najmanje zabilježenih osuda i sankcija za navedena ponašanja. S druge pak strane, u Sjevernoj Hrvatskoj najveći je udio stanovništva upravo u koncentriranim naseljima pa razloge tako statistički značajno većega broja osuda za kaznena i prekršajna djela, kao i sankcija izrečenih maloljetnicima, treba tražiti unutar takvih tipova naselja s ciljem suzbijanja praksi koje nanose štetu ukupnoj romskoj populaciji. Upravo takvi slučajevi česta su tema medijskih sadržaja, čime se hrane stereotipi i predrasude o svim pripadnicima RNM-a.

194 Hi-kvadrat, $\chi^2 = 67,732$; $df = 5$; $p < 0,001$; $V = 0,146$.

195 Hi-kvadrat, $\chi^2 = 55,458$; $df = 5$; $p < 0,001$; $V = 0,132$.

196 Hi-kvadrat, $\chi^2 = 24,822$; $df = 5$; $p < 0,001$; $V = 0,089$.

197 Hi-kvadrat test [kazneno djelo], $\chi^2 = 24,822$; $df = 5$; $p < 0,001$; $V = 0,089$; Hi-kvadrat test [prekršajno djelo], $\chi^2 = 11,084$; $df = 3$; $p < 0,012$; $V = 0,011$; Hi-kvadrat test [maloljetnički slučajvi], $\chi^2 = 13,712$; $df = 3$; $p < 0,004$; $V = 0,066$.

6.4. Sažetak poglavlja

U trenutku provedbe istraživanja državljanstvo Republike Hrvatske nije imalo 86 ispitanih pripadnika romske nacionalne manjine, a jedna osoba navela je da ne zna ima li ili nema državljanstvo RH. Ukupno gledajući riječ je o 1,8% ispitanih koji nemaju riješeno statusno pitanje. Od onih koji nemaju državljanstvo njih 22 je navelo i kako nemaju ni boravište u RH. Najveći broj Roma s neriješenim pitanjem državljanstva jest na području Međimurja i Zagreba. Osim neregulirana pitanja državljanstva Republike Hrvatske, neki pripadnici RNM-a u potpunosti su neregulirana statusa, pa su tako bez državljanstva ijedne zemlje bila 23 Roma. Dio njih ima uvjete za stjecanje državljanstva, ali nije regulirao to pitanje. Slučajeva neregulirana statusa najviše je u Međimurju, što je i očekivano s obzirom da najveći udio romske populacije živi upravo u toj regiji.

Nadalje, kada je riječ o korištenju instituta besplatne pravne pomoći, čak četiri petine Roma nije u posljednje četiri godine tražilo besplatnu pravnu pomoć, a to nije povezano ni s regijom ni s tipom naselja u kojima Romi žive. Od malobrojnih pripadnika RNM-a koji su tražili besplatnu pravnu pomoć, više od polovice njih [54,3%] pomoć nije ostvarilo.

Najveći broj Roma osuđenih kako za kaznena djela tako i prekršajna djela, kao i broj izrečenih sankcija maloljetnika za počinjenje kaznenoga ili prekršajnoga djela, jest na teritoriju Sjeverne Hrvatske. Najmanji broj takvih slučajeva je u Zagrebu i okolici te Središnjoj Hrvatskoj. Postoji i važna poveznica u broju osuda za navedene tipove djela s tipom naselja u kojima Romi žive. Naime, najveći broj takvih slučajeva je u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije. Tamo gdje Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom, udio takvih slučajeva manji je bilo da je riječ o kaznenim ili prekršajnim djelima ili pak o maloljetničkim slučajevima. S obzirom na to da je u regiji Zagreb i okolica najveći udio disperziranih lokaliteta, logično je da je upravo u toj regiji najmanje zabilježenih osuda i sankcija za navedena ponašanja. Kaznena i prekršajna djela, bilo da ih počine punoljetni ili maloljetni Romi, bitno pridonose nepravednim i neopravdanim generalizacijama koja naposljetku dovode do diskriminacije romske nacionalne manjine u Hrvatskoj.

7 Zaključak i preporuke: uključenost i jednakost Roma kao ishod

7. Zaključak i preporuke: uključenost i jednakost Roma kao ishod

Zaključimo na koncu što nam to govore dijagnostički rezultati ove, kao i niza prethodnih publikacija o Romima. Prije svega, gotovo sve istraživačke studije i analize položaja i načina života romske populacije naglasit će određene poteškoće povezane s oskudnim znanjem i manjkom sustavna uvida u društveni, gospodarski, politički i kulturni aspekt njihova svakodnevnog života. Gledano na taj način, izvješća o Romima u RH ni po čemu ne odudaraju od takva obrasca rasuđivanja. Iako je ono jednim dijelom točno s obzirom na nepreciznosti koje mogu u značajnoj mjeri nastati pri neposrednu prikupljanju podataka [dispersija ispitanika, sezonske oscilacije i migracije, niže obrazovanje sugovornika, prikrivanje etničkoga identiteta i sl.] nedvojbeno je kako su u posljednja dva desetljeća napori za poboljšanje statusa Roma i njihovu uspješniju integraciju u društvo rezultirali napretkom u prepoznavanju stanja i posebnosti na pojedinim područjima života romskih zajednica.

Mogli bismo stoga reći da među najopćenitije uvide s obzirom na napore uložene u tom smjeru spada porast svijesti o tome da uvjeti života i status većine Roma može biti opisan kao višestruko prikraćen i marginaliziran. Kako bi se smanjilo ili izbjeglo višeznačno određenje ove sintagme, pojedini autori [Šućur 2000: 211] usmjereni su na analizu i pobližu elaboraciju ključnih dimenzija i pokazatelja marginalnosti Roma: ekonomsku [sklonost prema određenim zanimanjima i uključenost u formalne oblike rada], prostornu [segregacija i "kvaliteta" prostora obitavanja], kulturnu [vrijednosni sustav i način života] i političku dimenziju [politička participacija i građanski status]. Promjene koje se pritom događaju i pokazuju na pojedinim dimenzijama marginalizacije Roma dijelom su rezultat etničkih predrasuda i nesnošljivosti određene skupine većinskoga stanovništva nad nekom drugom, u pravilu manjinskom zajednicom.

U današnje vrijeme u ovoj se situaciji nalaze imigranti i izbjeglice s ratom pogođenih područja Bliskoga istoka, a najiscrpnijim empirijskim podacima o manjinama i imigrantima smatraju se istraživanja Agencije EU-a u području temeljnih prava

[FRA]: EU-MIDIS I iz 2008. godine te EU-MIDIS II iz 2016. godine. Prema tim podacima Romi koji u najmanju ruku imaju višestoljetno iskustvo života u različitim sredinama zasigurno predvode među zajednicama prema kojima se iskazuje povećan intenzitet etničke netrpeljivosti i socijalne neosjetljivosti od ostaloga stanovništva, kako nekad tako i danas.

Iako je obično vrlo teško djelotvorno se boriti protiv predrasuda i nesnošljivosti, činjenica je da su tijekom proteklih desetljeća osmišljeni i kvalitetno izgrađeni, kako na europskoj tako i na nacionalnoj razini, mnogi strateški i akcijski dokumenti. Ratificirane su brojne konvencije, deklaracije, doneseni planovi djelovanja, ali i uspostavljeni međunarodni i nacionalni mehanizmi i instrumenti za praćenje i provođenje antidiskriminacijskih načela. Najveći broj takvih dokumenata sadrži i preporuke u kojima se također vrlo detaljno izlaže koji su preduvjeti i dionici potrebni kako bi se preporuke provele u praksi. Međutim, želje najčešće nisu dovoljne da se osigura njihovo uspješno ostvarivanje, kao što plan još nije i provedba. U tom kontekstu ne smije se podcijeniti da djelotvorna primjena različitih rješenja za uključivanje romske populacije u glavne društvene tokove traži mnogo više od ratificiranih konvencija, deklaracija, planova i "zakona na papiru". Ako nisu potpuno provedena u praksi, utjecaj im je ograničen¹⁹⁸.

Stoga će ovdje vrlo ograničeno biti prikazana tek nekolicina prijedloga usmjerenih prevladavanju romske marginalizacije imajući u vidu predložak iz kojega se izvode, a to je međupovezanost identiteta, socijalne distance i diskriminacije prema Romima. Pritom smatramo vrlo važnim sve prijedloge i aktivnosti usmjerene poboljšanju romskoga položaja dimenzionirati na tri međusobno povezane i gotovo neodvojive perspektive, odnosno razine. To su: [1] stanovnici disperziranih i koncentriranih romskih naselja [pripadnici nacionalne manjine]; [2] romske udruge i ostale organizacije civilnoga društva, kao i predstavnici i vijeća nacionalnih manjina [VPNM] te [3] jedinice lokalne i područne [regionalne] samouprave [JLP/R/S]. Sve te razine nužne su i međusobno povezane u svakodnevnome životu te se sustavna provedba planova i aktivnosti usmjerenih poboljšanju romske svakodnevice pri uključivanju u neromske društvene tokove mora odvijati i djelovati na svakoj od njih. Stoga se kao posljedica uvida u rezultate ove studije mogu naglasiti i određene neposredne preporuke koje valja razmotriti pri poboljšanju životnih uvjeta i uključivanju Roma u hrvatsko društvo.

198 Kao primjere pokušaja neovisna mjerenja provedbenih učinaka strateških ili zakonskih dokumenata u praksi ovdje možemo spomenuti dva recentna projekta osmišljena u ULJPPNM-u. To su: *Evaluacija Nacionalne strategije za uključivanje Roma u RH iz 2015. godine* i projekt *Potporna vijećima nacionalnih manjina na lokalnoj razini* čiji je cilj bio procijeniti kapacitete vijeća i predstavnika nacionalnih manjina za ostvarivanje uloge predviđene *Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina na lokalnoj i područnoj [regionalnoj] razini*. Više o rezultatima v. Karajić, Japec i Krivokuća [2017].

1. Gledano iz perspektive središnje i lokalne vlasti pri oblikovanju razvojnih projekata i programa namijenjenih romskom stanovništvu valja uzeti u obzir i način na koji će se oni provoditi. Uspješnost provedbe takvih projekata i njihov napredak od pripreme do pune realizacije dobrim dijelom ovisi o njihovu zajedničkom razumijevanju i suradnji između onih koji ih osmišljavaju i onih kojima su namijenjeni. Može se pretpostaviti da će na pozitivnije reakcije i veću potporu naići projekti u koje je od samoga početka uključeno i romsko stanovništvo, neovisno o razmjerno nisku stupnju njihove naobrazbe i stručnim kompetencijama¹⁹⁹.
2. Suradnički pristup poglavito je važan s obzirom na činjenicu da novooblikovani razvojni programi namijenjeni Romima ne bi trebali potisnuti ili posve zanemariti tradicijske odrednice romskoga identiteta. Naprotiv, vjerojatnije je da će njihovim uvažavanjem i akumulacijom unutar određenih dijelova romskih zajednica pojačati osjećaj pripadnosti romskoj nacionalnoj manjini i njezinoj revitaliziranoj kulturnoj baštini.
3. Pritom također treba voditi računa o tome da se proširivanjem programa i ulaganja u višesmerne razvojne projekte namijenjene različitim sociodemografskim skupinama romske populacije (mladi, žene, djeca) smanjuje rizik njihova neuspjeha i upotpunjuje specifičnosti usmjerene na podizanje svijesti o važnosti identiteta vlastite zajednice kroz očuvanje jezika, kulture i običaja romskoga naroda. Stoga treba naglašeno povesti brigu o osmišljavanju i [su]kreiranju ciljanih sadržaja i aktivnosti koje će svojim sklopovima biti pristupačnije heterogenoj populaciji kao što je romska. To se posebno odnosi na mlade Rome i one koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom.
4. Nadalje, uz dužnu pozornost koju je nužno dati desegregacijskim mjerama, prije koje je potrebno poboljšati infrastrukturne pretpostavke za mogućnost udruživanja i provođenja kulturnih, zabavnih i sportskih aktivnosti, posebno u koncentriranim romskim naseljima, te osnaživati međusobnu suradnju Roma s neromskim stanovništvom u tim područjima. Planiranjem i realiziranjem ciljanih investicija u infrastrukturu romskih naselja potrebno je stvarati dodatne prilike za zapošljavanje pripadnika romske nacionalne manjine te ostaloga stanovništva²⁰⁰.

199 Iako je empirijski utvrđen određeni napredak u odnosu na prošlo desetljeće, Romi u Hrvatskoj još uvijek ne uspijevaju ostvariti svoje pune obrazovne mogućnosti (zbog slabije uključenosti u obrazovni sustav i lošijih obrazovnih ishoda i postignuća u odnosu na opću populaciju). Razlozi tomu višestruki su i ogledaju se ponajprije u njihovu siromaštvu, diskriminaciji po nacionalnoj osnovi (i višestrukoj diskriminaciji žena i djece), [samo]marginalizaciji i nedostatku samopouzdanja te sporomijenjajućim obrascima svakodnevnoga funkcioniranja kako romskih zajednica, tako i stavova i ponašanja većinskoga naroda u odnosu na Rome. Na ove zapreke ukazuju rezultati istraživanja baznih podataka [Kunac, Klasnić i Lalić 2018], kao i NSUR [2012], poglavito u općem i sedam posebnih ciljeva i definiranih mjera za ublažavanje nepovoljna položaja Roma u obrazovanju.

200 Može se pretpostaviti da bi veće sudjelovanje Roma na tržištu rada poboljšalo ekonomsku produktivnost, smanjilo broj korisnika državne naknade za socijalnu pomoć (kao mjere socijalne politike) i povećalo prihode od poreza na dohodak, a pored ekonomskih učinaka dugoročno bi djelovalo i na suradničke i kohezijske procese u zajednici.

5. Za postizanje djelotvornijih rezultata pri uključivanju Roma u društveni život smatramo važnim naglasiti i potrebu dodatnoga osnaživanja jedinica lokalnih i područnih [regionalnih] samouprava kojima treba osigurati primjerenu financijsku, logističku i kadrovsku potporu u radu s romskom i ostalim nacionalnim manjinama.
6. Gledano iz perspektive romskih udruga i ostalih organizacija civilnoga društva poželjno je snažnije djelovati na nezainteresiranost i nedovoljnu informiranost romske populacije za realizaciju svojih prava. Usto je potrebno poticati romske udruge kao i različita savjetodavna i druga tijela na uključivanje širih slojeva romske populacije, a posebno žena i mladih, u formalne organizacije s ciljem rješavanja pojedinih pitanja i problema romske manjine u Hrvatskoj. Važno je također ukazivati na potrebu neprikrivanja i izjašnjavanja o svojoj nacionalnoj pripadnosti radi očuvanja vlastita identiteta, kulture i tradicije.
7. Naposljetku, potrebno je sustavno i pravovremeno na svim spomenutim razinama ukazivati i osuđivati sve pojave nacionalističke i protumanjinske retorike u javnome i političkome govoru, kao i u medijima, te raditi na dokidanju strukturnih i infrastrukturnih barijera i pretpostavki za segregaciju i diskriminaciju Roma u svim životnim područjima.

Uostalom, svoju punu recepciju romska problematika po samoj svojoj prirodi mora i može postići tek djelovanjem izvan monoloških etničkih granica, u punopravnom i aktivnijem dijalogu sa svim ostalim pripadnicima nacionalnih manjina te većinskim narodom i njegovom kulturom. Na to nas najzad podsjeća norveški socijalni antropolog Frederik Barth [1998] kada tvrdi da se identitet u potpunosti formira tek u interakciji s drugim skupinama. Iako pomalo u klišeju, zaključimo stoga kako se romska socijalna dinamika i integracija ne može u potpunosti dogoditi bez dvosmjerne interakcije romskih s drugim neromskim skupinama. A to prije svega zahtijeva promjenu načina razmišljanja većine ljudi, kao i samih Roma. Takvo djelovanje i nadalje je izazov.

Literatura

- Achim, Viorel [2004] *The Roma in Romanian History*. Budapest: Central European University Press.
- Acković, Dragoljub [1994] *Stradanja Roma u Jasenovcu*. Beograd: ABC Glas.
- Allport, W. Gordon [1954] *The Nature of Prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley.
- Adorno, W. Theodor; Frenkel-Brunswik, Else; Levinson, Daniel i Sanford, Nevitt [1950] *The Authoritarian Personality*. University of California, Berkeley.
- Babić, Dragutin [2004] "Stigmatizacija i identitet Roma – pogled 'izvana': slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok", *Migracijske i etničke teme*, 20 [4]: 315–338.
- Bakker, Peter i Courthiade, Marcel [ur.] [1991] *In the margin of Romani. Gypsy languages in contact*. Institute for General Linguistics, Amsterdam.
- Barth, Frederik [1998] *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Illinois: Waveland Press, Inc.
- Beníšek, Michael [2020] "The Historical Origins of Romani", u: Yaron Matras i Anton Tenser [ur.] *The Palgrave Handbook of Romani linguistics*. Palgrave-Macmillan. Springer, Cham, str. 13–48.
- Blank, Rebecca M.; Dabady, Marilyn i Citro, Constance F. [ur.] [2004] *Measuring racial discrimination: Panel on Methods for Assessing Discrimination*. Washington D.C.: The National Academies Press.
- Boretzky, Norbert [2012] *Studien zum Wortschatz des Romani. I. Erbwörter des Romani II. Iranismen und Armenismen des Romani*, Faber.
- Braun, Virginia i Clarke, Victoria [2006] "Using Thematic Analysis in Psychology", *Qualitative Research in Psychology* 3 [2]: 77–101.
- Bubeník, Vit [1996] *The Structure and development of Middle Indo-Aryan dialects*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Burić, Ivan i Bagić, Dragan [2014] "Statusna pitanja/Status issues", u: Dunja Potočnik [ur.] *Romska svakodnevnica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjenu*. UNDP, UNHCR, UNICEF, str. 84–93.
- Calhoun, Craig, Light, Donald, Keller, Suzanne [1994] *Sociology*. McGraw-Hill, Inc.
- Cech, Petra i Heinschink, Mozes F. [2001a] "A dialect with seven names", *Romani Studies* 11 [2]: 137: 184.

- Cech, Petra i Heinschink, Mozes F. [2001b] "Sinti Istriani. Lički Šijaci, Gopti and Cigani Brajdici: Dolenjski Roma in Slovenien", u: Brigit Igla i Thomas Stolz [ur.] *Was ich noch sagen wollte- a multilingual festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday*. Berlin: Akademie, str. 341–362.
- Comrie, Bernard [2003] *The Major Languages of South Asia, the Middle East and Africa*.
- Crooke, William [1973] *Races of Northern India*. Studies in Indian History 6. Cosmo Publications. Delhi.
- Dovidio, F. John, Hewstone, Miles, Glick, Peter, Esses, M. Victoria [ur.] [2013] "Prejudices, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview", u: Prejudices, Stereotyping and Discrimination. London: SAGE.
- Đurić, Rajko [1987] *Seobe Roma: Krugovi pakla i venac sreće*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Firdousi [1957] Šāh-nāme. Pevod s tadžikskogo [farsi]. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury.
- Friedman, Victor A. [2000] "Romani in the Balkan Linguistic League", u: Ch. Tzitzilis i Kh. Symeonidēs [ur.] *Valkanikē Glōssologia: Sygkhronia kai Diakhroni. Balkanlinguistik: Synchronie und Diachronie*. Thessaloniki: University of Thessaloniki, str. 95–105.
- Friedman, Eben i Horvat, Maja [2015] *Evaluacijsko izvješće: Evaluacija Nacionalne strategije RH za uključivanje Roma*. Zagreb, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina i UNDP – Ured Hrvatska.
- Garth, D. Thomas [1925] "A review of racial psychology". *Psychological Bulletin*, 22: 343–364.
- Giddens, Anthony, Duneier, Mitchell, Appelbaum, Richard, Carr, Deborah [2014] *Introduction to Sociology*. New York, London: W. W. Norton & Company, Inc.
- Grierson, George Abraham [1906] *The Piśāca languages of north-western India* [2. izdanje 1969]. Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Grierson, George Abraham [1922] *Gypsy Languages. Vol. XI of Linguistic Survey of India*. Calcutta: Superintendent Government Printing, 1904–1922. [Posebni svezak o "ciganskim" jezicima Indije.]
- Günther, Olaf [2008] "Praktizierte Relationen. Das 'zigeunerische' in Ordnungsvorstellungen bei Zigeunergruppen und der mehrheitsbevölkerung Mittelasiens", u: Johannes F. J. Ries [ur.] *Roma Zigeuner in neuen Perspektiven. Roma/ Gypsies in new perspectives*. Leipzig University Press, Leipzig.
- Günther, Olaf [2016] *Im Zwischenraum – Zigeuner in Zentralasien. Ein Vergleich postsowjetischer und afghanischer Mugat-Gruppen*. Leipziger Universitätsverlag GmbH. Veröffentlichungen des Instituts für Ethnologie der Universität Leipzig. Reihe Tsiganologie, Bd. 3.
- Hancock, Ian F. [1995] "On the migration and affiliation of the Dōmba: Iranian

- words in Rom, Lom and Dom Gypsy“, u: Yaron Matras [ur.] *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam: John Benjamins, str. 25–52.
- Hrvatić, Neven i Ivančić, Suzana [2000] ”Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja*, 9 [2–3]: 251–266.
- Hrvatić, Neven [2004] ”Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa“, *Migracijske i etničke teme*, 20 [4]: 367–385.
- Hurst E., Charles, Fitz Gibbon, Heather M., Nurse M., Anne [2017] *Social Inequality. Forms, Causes and Consequences*. New York and London: Routledge.
- Ivezić, Vesna [2014] *U dosluhu s Bogom*. Zagreb: Durieux.
- Jauk-Pinhak, Milka [1987] ”Povijest izučavanja romskoga jezika u svijetu“, u: Sait Balić i Milan Šipka [ur.] *Međunarodni kongres “Romski jezik i kultura” / International Congress “Romani Language and Culture”*. Sarajevo: Institut za proučavanje međunacionalnih odnosa.
- Ježić, Mislav i Katavić, Katarina [2016] ”Sanskrtski i prakrski korijeni romskoga“, *Filologija*: 66: 19–34.
- Kajtazi, Veljko [2008] *Romsko-hrvatski i hrvatsko-romski rječnik*, redaktor Zoran Lapov. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva i Kali Sara, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj.
- Karajić, Nenad, Japec, Lidija i Krivokuća, Mirna [2017] *Rezultati GAP analize*. Zagreb: Wyg savjetovanje.
- Kunac, Suzana, Klasnić, Ksenija i Lalić, Sara [2018] *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Kupirović, Bojan [2016] *Kultura i identitet Roma Lovara u Hrvatskoj*. [Diplomski rad] Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Lapov, Zoran [2009] ”Les Roms Gurbets“, *Études Tsiganes*, 35: 154–177.
- Lengel-Krizman, Narcisa [2003] *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942*. Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac. Zagreb: Denona.
- Lichnofsky, Claudia [2013] ”Ashkali and Egyptians in Kosovo: New Ethnic Identifications as a Result of Exclusion During Nationalist Violence from 1990 till 2010“, *Romani Studies*, 23 [1]: 29–59.
- Liégeois, Jean-Pierre [2009] *Romi u Europi*. Zagreb: Ibis grafika.
- Lorimer, R. David Lockhart [1939] *The Ḍumāki Language: Outlines of the Speech of the Ḍoma, or Bēricho, of Hunza*. Dekker & Van De Vegt, Nijmegen.
- Marushiakova, Elena i sur. [2001] *Identity Formation among Minorities in the Balkans: The cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo*.
- Marusiakova Elena i Popov, Vesselin [2007] *Studii Romani*. София – Sofia: Парадигма.

- Marushiakova, Elena i Popov, Vesselin [2016] *Gypsies of Central Asia and Caucasus*. London: Palgrave Macmillan.
- Martinović Klarić, Irena [2009] *Kromosom Y i potraga za novom domovinom: tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina: genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Masica, Colin [1991] *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge: The University Press.
- Matišić, Zdravka [2014] "Prikazi i osvrti", *Rasprave*, 40 [1]: 193–226.
- Matras, Yaron [2002] *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron [2012] *A Grammar of Domari*. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston.
- Matras, Yaron i Tenser, Anton [ur.] [2020] *The Palgrave Handbook of Romani linguistics*. Palgrave-Macmillan, Springer, Cham.
- Nicolae, Valeriu [2006] "Towards a Definition of Anti-Gypsyism", <http://www.ergonetwork.org/antigyptysm.htm>. Pristupljeno 20. siječnja 2020.
- Oranskij, M. Iosif [1977] *Fol'klor i jazyk gissarskih Par'ja [Srednjaja Azija]: vvedenie, teksty, slovar'*. Moskva: Nauka.
- Petrovski, Trajko i Cana, Kasum [2008] *Rječnik hrvatsko-romski [i] romsko-hrvatski = Alavari Romane-Kroatikane [thaj] Kroatikane-Romane*. Zagreb: Forum Roma Hrvatske.
- Plous, Scott [2003] "The Psychology of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination: an Overview", u: Plous, Scott [ur.] [2003] *Understanding Prejudice and Discrimination*. New York: Mc Graw Hill, str. 3–48.
- Potočnik, Dunja [ur.] [2014] *Romska svakodnevica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjenu*. UNDP, UNHCR, UNICEF.
- Radosavljević, Petar [2007] "Romi Bajaši u Hrvatskoj – govornici rumunjskog dijalekta", u: Jagoda Granić [ur.] *Jezik i identiteti*. Zagreb - Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 505–515.
- Radosavljević, Petar [2009] "Elementi utjecaja hrvatskog jezika na govor Bajaša u Belom Manastiru", *Romanoslavica*, 45: 79–88.
- Radosavljević, Petar [2010] *Jezik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske* [doktorska disertacija]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Radosavljević, Petar [2013] "Contactul lingvistic român-croat la romii băieși din nord-vestul Croației", u: Ofelia Ichim [ur.] *Tradiție/ inovație – identitate/ alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române*. Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", str. 115–126.
- Rašić, Nikola [2008] "Uvod u gramatičku strukturu romskih govora u Hrvatskoj", u: Veljko Kajtazi *Romsko-hrvatski i hrvatsko-romski rječnik*. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva i Kali Sara, Udruga za promica-

- nje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, str. 347–390.
- Rašić, Nikola [2010] "Ljudevit Drašković: Prvi hrvatski romolog?", u: *Hrvatske Indije 3*. Zagreb: Bibliotheca orientalistica – Knj. 8, Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva, str. 615–661.
- Richards, Graham [1997] *'Race', Racism and Psychology. Towards a reflexive history*. London & New York: Routledge.
- Rušidovski, Ramo [2011] *Romite vo Evropa*. Kumanovo.
- Schaefer, T. Richard i Lamm, P. Robert [1989] *Sociology*. McGraw-Hill, Inc.
- Selanec, Goran, Barać-Ručević, Goranka [2017] *Jamstvo zabrane izravne diskriminacije – kroz teoriju i sudsku praksu. Napredni analitički priručnik*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Šimonović Einwalter, Tena [ur.] [2009] *Vodič uz Zakon o suzbijanju diskriminacije*. Zagreb: Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske.
- Štambuk, Maja [2000] "Romi u društvenom prostoru Hrvatske", *Društvena istraživanja*, 9 [2-3]: 197–210.
- Šućur, Zoran [2000] "Romi kao marginalna skupina", *Društvena istraživanja*, 9 [2-3]: 211–227.
- Tcherenkov, Lev i Stéphanie, Laederich [2004] *The Rroma: otherwise known as Gypsies, Gitanos, Gyphtoi, Tsiganes, Tigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc.* Schwab.e Basel.
- Uhlik, Rade [1955] "Iz ciganske onomastike I", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 10: 51–57.
- Uhlik, Rade [1956a] "Iz ciganske onomastike II", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 11: 193–209.
- Uhlik, Rade [1956b] *Gopti Romani*. Neobjavljen rukopis, Knjižnica Odsjeka za lingvistiku i orijentalne studije Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.
- Uhlik, Rade [1957]. "O denominacijama u ciganskom", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 12: 133–153.
- Uhlik, Rade [1968]. *Cigani indijska etnička grupa u Jugoslaviji*. Godišnjak JAZU. Zagreb, 1968.
- Uhlik, Rade [1973] "Govori jugoslovenskih Cigana u okviru balkanskog jezičkog saveza", *Godišnjak X, Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, knj. VIII. Sarajevo, str. 53–108.
- Vasiljević, Snježana i Balen, Berislav [2009] "Zakon o suzbijanju diskriminacije u svjetlu europskog prava", *Policija i sigurnost*, godina 18, broj 2: 213–221.
- Vojak, Danijel [2005] "Povijest Roma na području Podravine, 1880. – 1941." *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 4 [7]: 107–112.
- Vojak, Danijel [2009] "Inicijativa Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva za

reguliranjem 'ciganskog pitanja' u Hrvatskoj i Slavoniji krajem XIX. st.“, *Društvena istraživanja* 18 (6): 1153–1171.

Vojak, Danijel [2012] "Anticiganizam u Banskoj Hrvatskoj, 1867. – 1918.“, *Zbornik sažetaka: IV. Kongres hrvatskih povjesničara 2012.* "Sloboda" Galović, T. Holjevac, Ž. [ur.]. Zagreb: Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Društvo za hrvatsku povijesnicu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Vojak, Danijel [2018a] "Zaboravljene žrtve Drugog svjetskog rata ili o stradanju Roma u NDH, 1941. – 1945.“, u: Adriana Benčić, Stipe Odak i Danijela Lucić [ur.] *Jasenovac manipulacije, kontroverze i povijesni revizionizam.* Jasenovac: JUSPJ, str. 245–286.

Vojak, Danijel [ur.] [2018b] *Romi u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. 1941–1945 Priručnik za nastavnike.*

Willems, Wim [1995] *Op zoek naar de ware zigeuner. Zigeuners als studieobject tijdens de Verlichting, de Romantiek en het Nazisme.* Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.

Willems, Wim [1995] *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution.* London-Portland, Or: Frank Cass.

Zemon, Rubin [ur.] [1996] *Zbornik na trudovi za etnogenezata na egiptanite vo Makedonia.* Skopje: Logos-T.

Zemon, Rubin [ur.] [2013] *Antropologjia socio-kulturore e Egjiptianeve në Ballkan.* Prishtina.

Zakoni, strateški dokumenti i izvješća i internetski izvori

Centar za mirovne studije [CMS] [2017] *Istraživački izvještaj – Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj u 2017.* Zagreb: CMS.

Državni zavod za statistiku [DZS] [2019] *Punoljetni počinitelji kaznenih djela prema vrsti odluke u 2018.* https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/10-01-01_01_2019.htm Pristupljeno 14. prosinca 2019.

European Commission against Racism and Intolerance [ECRI] [2011] *General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti-Gypsism and Discrimination against Roma, adopted on 24 June 2011.* Strasbourg. <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5aee> Pristupljeno 20. veljače 2020.

European Parliamentary Research Service [EP] [2018]. *International Roma Day How the European Union supports the study of Roma culture, language and history.*

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620201/EPRS_BRI\(2018\)620201_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620201/EPRS_BRI(2018)620201_EN.pdf) Pristupljeno 20. studenog 2019.

- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] [2012] *The situation of Roma in 11 EU Member States Survey results at a glance*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf Pristupljeno 20. studenog 2019.
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] [2016] *Drugo istraživanje Europske unije o manjinama i diskriminaciji Romi – odabrani rezultati*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_hr.pdf Pristupljeno 30. siječnja 2020.
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] [2018]. *A persisting concern: anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-anti-gypsyism-barrier-roma-inclusion_en.pdf Pristupljeno 20. siječnja 2020.
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] [2019] *Fundamental Rights Report 2019*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-fundamental-rights-report-2019_en.pdf Pristupljeno 20. studenog 2019.
- Kazneni zakon [NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19]
- Promjena Ustava Republike Hrvatske [NN 76/2010]
- Pučki pravobranitelj [2017] *Istraživanje o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije*. Zagreb. <https://www.ombudsman.hr/hr/download/istrazivanje-o-stavovima-i-razini-svijesti-o-diskriminaciji-i-pojavnim-oblicima-diskriminacije-2016/> Pristupljeno 12. studenog 2019.
- Pučki pravobranitelj [2019] *Izvešće pučke pravobraniteljice za 2018. godinu*. Zagreb.
- Special Eurobarometer 493 [2019] *Discrimination in the European Union, European Union*. https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG Pristupljeno 20. siječnja 2020.
- Središnji državni portal [2019] "Besplatna pravna pomoć", <https://gov.hr/moja-uprava/pravna-drzava-i-sigurnost/pravna-zastita/besplatna-pravna-pomoc/486> Pristupljeno 20. studenog 2019.
- United nations [UN] [1948] Opća deklaracija o ljudskim pravima. https://pravamanjina.gov.hr/UserDocImages/arhiva/pdf/medjunarodni/opca-deklaracija_o_ljudskim%20pravima.pdf Pristupljeno 19. veljače 2020.
- United Nations [UN] [1966a] Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije. https://pravamanjina.gov.hr/UserDocImages/arhiva/pdf/medjunarodni/medjunarodna_konvencija_o_ukidanju_svih_oblika_rasne_diskriminacije.pdf Pristupljeno 17. siječnja 2020.
- United Nations [UN] [1966b] Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima

https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/medjuna-rodni_pakt_o_gospodarskim_socijalnim_i_kulturnim%20pravima.pdf

Pristupljeno 19. siječnja 2020.

United Nations Development Programme [UNDP] [2006] *Izvešće o siromaštvu, nezaposlenosti i socijalnoj isključenosti.*

Ustav Republike Hrvatske [NN 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14]

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina [NN 155/02, 47/10, 80/10, 93/11]

Vijeće Europe [1950] Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/europska_konvencija_za_zastitu_ljudskih_prava_i_temeljnih_sloboda.pdf
Pristupljeno 24. studenog 2019.

Vlada RH [2012] *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine.* Zagreb.

Vlada RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina [2013] *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje 2013. – 2015. godine.*

Vlada RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina [2019] *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2019. i 2020. godinu.*

Vlada RH [2019b] *Peto izvješće Republike Hrvatske o provedbi Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina.* Zagreb. <https://bit.ly/37ERH4D> Pristupljeno 19. studenog 2019.

Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor [NN 116/99, 109/00, 53/03, 69/03, 167/03, 44/06, 19/07, 20/09, 145/10, 24/11, 93/11, 120/11, 19/15, 104/15, 98/19]

Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći [NN 143/13, 98/19]

Zakon o hrvatskom državljanstvu [NN 53/91, 70/91, 28/92, 113/93, 4/94, 130/11, 110/15, 102/19]

Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi [NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 901/11, 16/12., 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17]

Zakon o suzbijanju diskriminacije [NN 85/08,112/12]

Bilješke o autorima

Nikola Rašić [1957. Požega]. Nizozemski lingvist, sociolog i prevoditelj hrvatskoga porijekla. Od 1981. do 1989. istraživač u Institutu za društvena istraživanja (IDIS) i Institutu za migracije i narodnosti (IMIN) Sveučilišta u Zagrebu, gdje se bavio metodologijom i epistemologijom, sociologijom znanosti, kulture i jezika, a na jezikoslovnome polju sociolingvistikom, interlingvistikom i jezičnom politikom te nacionalnim manjinama kod nas i u svijetu, o čemu je objavio velik broj znanstvenih i stručnih radova. Od 1988. do 2003. stalni kongresni tajnik Svjetske organizacije esperantista (UEA) u Rotterdamu. Autor mjerodavne knjige o sociologiji esperantskog pokreta, predavao esperanto na State University of California, Sveučilištu u Ljubljani i Sveučilištu u Adelaidu. Sudjelovao na Kongresu *Romski jezik i kultura* u Sarajevu 1986, od kada se aktivno zanima romologijom. Na Sveučilištu u Zadru vodi istraživanje o pionirima hrvatske romologije. Objavljuje lingvističke i sociološke radove s područja romskih studija, a posebno se bavi izučavanjem romskoga jezika u Hrvata i pitanjima romske etnonimije. Autor natuknice o romskome jeziku u Hrvatskoj enciklopediji, gramatike romskog jezika u Hrvatskoj [*Uvod u gramatičku strukturu romskih govora u Hrvatskoj* objavljen je kao prilog u *Hrvatsko-romskom i romsko-hrvatskom rječniku* Veljka Kajtazija]. Član međunarodne udruge za romske studije Gypsy Lore Society. Suradnik romskog muzeja i Instituta "Rade Uhlik" u Beogradu. Prevodi i tumači s raznih jezika i na njih [albanski, engleski, esperanto, hrvatski, makedonski, nizozemski, njemački, rusinski, talijanski, srpski itd.].

Danijela Lucić [1986. Banja Luka]. Diplomirala je na Odsjeku za sociologiju, a doktorat je stekla iz područja političkih znanosti. Uposlena je kao docentica je na Odsjeku za sociologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pored sigurnosne tematike, područje interesa joj je kvantitativna i kvalitativna metodologija društvenih znanosti. Kao istraživačica bila je angažirana na terenskome istraživanju 2017. godine *Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma*. Izlaže na znanstvenim i stručnim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu, a na VII. nacionalnom kongresu Hrvatskoga sociološkog društva u travnju 2019. godine izlagala je koautorski rad na temu "Socijalna kohezija hrvatskog društva i integracija romske nacionalne manjine – što govore empirijski nalazi?". Članica je uredništva nekoliko znanstvenih časopisa.

Branka Galić [1964. Zagreb]. Redovita profesorica u trajnom zvanju na Odsjeku za sociologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Pokrenula je Katedru za sociologiju roda te više kolegija na studiju sociologije: *Sociologija roda, Feminističke teorije i pokreti, Sociologija porodice* na Zagrebačkom sveučilištu te *Sociologija žena* na Sveučilištu u Splitu. Na doktorskome studiju sociologije nositeljica je kolegija *Rod, ženski pokreti i društvo*. Radila je na nacionalnim znanstvenim projektima *Modernizacija i identitet hrvatskog društva, Socio-kulturna integracija i razvoj te Multikulturalizam – politike i novi društveni pokreti*. Bila je voditeljica projekata *Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju u Republici Hrvatskoj* i *Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Hrvatskoj* Ureda za ravnopravnost spolova Vlade RH. Pokrenula je interdisciplinarnu međunarodnu znanstvenu konferenciju *Društvena stigmatizacija žena – primjer ženskih reproduktivnih prava*, organizirala znanstvenu konferenciju s međunarodnim sudjelovanjem *Razvoj i okoliš – perspektive održivosti* te interdisciplinarnu konferenciju *Ljudska prava žena i njihov reproduktivni status u hrvatskom društvu*. Sudjelovala je na nekoliko desetina međunarodnih konferencija te gostovala s pozvanim predavanjima u inozemstvu. Članica je uredništva časopisa *Socijalna ekologija, Polemos* te *The Sociological Review*, Republika Makedonija. Voditeljica je sekcije *Žena i društvo* pri Hrvatskom sociološkom društvu. Bavi se teorijskim i empirijskim istraživanjima iz područja rodnih studija, stratifikacije i diskriminacije, seksizma te feminističkih teorija, pokreta i ljudskih prava žena.

Nenad Karajić [1961. Karlovac]. Redoviti profesor na Odsjeku za sociologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kojemu je stalno zaposlen od 1991. do danas. Odlikuje ga bogato predavačko iskustvo i pedagoška praksa s različitim dobnim i profesionalnim skupinama te više od 25 godina rada u području znanstvenih i tržišnih istraživačkih projekata koji uključuju rad s domaćim i međunarodnim organizacijama, suradnju s tijelima javne uprave, institutima, medijima, nevladinim organizacijama, međusektorskim tijelima i nizom drugih srodnih institucija. Objavljuje sociološke i interdisciplinarne radove u području društvenih znanosti te sudjeluje u desecima znanstvenih i stručnih skupova, seminara, konferencija, radionica i edukacija. Kao stručnjak za istraživanje i edukaciju radio je na projektu *Potpora vijećima nacionalnih manjina na lokalnoj razini* Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske [ULJPPNM]. Kao stručnjak za razvoj politika i programa koji unapređuju javne usluge i promiču ljudska prava osoba u riziku od nekih oblika diskriminacije te socijalne, političke i kulturne prikraćenosti u društvu trenutačno radi na projektu *Ispunjavanje preduvjeta za učinkovitu provedbu politika usmjerenih na nacionalne manjine - Faza I* ULJPPNM-a.

